

TÜRKMENISTANYŇ BILIM MINISTRRLIGI

Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersiteti

**Raýat hukugy
(umumy bölüm)
okuw gollanmasy**

**Hukuk ylymlarynyň kandidaty
dosent I.Bekiýew tarapyndan taýýarlanyldy**

Aşgabat – 2010ý.

I.Bekiýew

**Raýat hukugy
(umumy bölüm)**

**Türkmenistanyň Bilim ministrligi tarapyndan
ýokary okuw mekdepleriniň hukuk öwreniş hünäri üçin
niýetlenilýär**

Ylmy redaktor dosent M.Tyllaýew

Aşgabat – 2010ý.

MAZMUNY

Tema 1. Raýat hukugy Türkmenistanyň hukuk ulgamynda esasy pudak hökmünde.

1. Raýat hukuk dersiniň maksady we wezipeleri.
2. Türkmenistanyň raýat hukugy barada düşünje.
3. Jemgyýetçilik gatnaşyklaryny raýat hukuk taýdan düzgünleşdirmegiň usullary.
4. Raýat hukugynyň hukuk ulgamynda tutýan orny.
5. Garaşsyz Baky Bitarap Türkmenistany durmuş ykdysady taýdan ösdürmekde raýat hukugynyň wezipeleri.
6. Raýat hukugynyň düýp mazmuny we onuň esasy başlangyçlary.
7. Raýat hukugyny beýleki hukuk ulgamyndan tapawutlandyran alamatlar.
8. Raýat hukugynyň gurluşy (strukturasy).

Tema: 2. Raýat kanunçylygy.

1. Raýat hukugy barada düşünje.
2. Raýat hukugy we raýat kanunçylygy.
3. Türkmenistanyň Konstitusiýasy kanunçylygyň esasydyr.
4. Türkmenistanyň Raýat kodeksi.
5. Raýat gatnaşyklaryny kadalaşdyrýan beýleki kanunlar.
6. Raýat gatnaşyklaryny kadalaşdyrýan beýleki hukuknamalar.
7. Däp-dessuryň, adat kadalaryň we raýat kadalaryň özara täsiri.

Tema: 3. Raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagy, olaryň amala aşyrylmagy, raýat hukuklaryny goramak.

1. Raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagynyň esaslary.
2. Raýat hukuklaryny amala aşyrmak.
3. Raýat hukuklaryny amala aşyrmagyň çäkleri.
4. Raýat hukuklaryny goramagyň usullary.
5. Raýat hukuklaryny kazyýet tertibinde goramak.

Tema: 4. Raýatlar- raýat hukuk gatnaşyklarynyň subýektleri hökmünde.

1. Raýatlaryň hukuk ukyby.
2. Raýatlaryň hukuk ukybynyň mazmuny.
3. Raýatyň ady we ony üýtgetmegiň tertibi.
4. Raýatyň ýaşayan ýeri we onuň hukuk ähmiýeti.
5. Raýatyň kämillik ukyby we onuň görnüşleri.
6. Kämillik ukybyny çäklendirmek.
7. Kämillik ukyby ýok diýip hasap etmek. Raýaty nam-nyşansyz ýiten diýip hasap etmek.
8. Raýaty ölen diýip yglan etmek.

Tema: 5. Edara görnüşindäki taraplar raýat hukuk gatnaşyklarynyň taraplary (subýektleri) hökmünde.

1. Edara görnüşindäki taraplar barada düşünje we olaryň alamatlary.
2. Edara görnüşindäki taraplary döretmegiň we ýatyrmagyň tertibi.
3. Edara görnüşindäki taraplaryň görnüşler.

4. Edara görnüşindäki taraplaryň hukuk ukyplylygy we kämillik ukyplylygy.

5. Edara görnüşindäki taraplaryň ady we ýerleşýän ýeri.

6. Edara görnüşindäki taraplaryň wekilleri we şahamçalary(filial). Edara görnüşindäki taraplary döwlet belligine alynmagy.

Tema: 6. Kärhanalar edara görnüşindäki taraplar hökmünde.

1. Kärhanalary döretmegiň tertibi.
2. Kärhanalaryň tertipnama gaznasy.
3. Kärhanalaryň guramaçylyk hukuk görnüşleri.
4. Kärhanalary üýtgedip gurmak. Kärhanalaryň birleşikleri.
5. Kärhanalaryň işiniň bes edilmegi.

Tema: 7. Paýdarlar jemgyýetleri raýat hukuk gatnaşyklarynyň subýektleri hökmünde.

1. Paýdarlar jemgyýetleri barada düşünje.
2. Paýdarlar jemgyýetlerini döretmegiň tertibi.
3. Paýdarlaryň hukuklary we borçlary.
4. Paýdarlar jemgyýetlerini ýatyrmagyň tertibi.

Tema: 8. Türkmenistan döwleti raýat hukuk gatnaşyklarynyň subýekti hökmünde.

1. Türkmenistan döwleti içerki raýat hukuk gatnaşyklarynyň tarapy hökmünde .
2. Türkmenistan döwleti daşarky raýat hukuk gatnaşyklarynyň tarapy hökmünde.

3. Ministrlikleriň we beýleki merkezi pudaklaýyn döwlet dolandyryş edaralarynyň ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň raýat hukuk gatnaşyklaryna gatnaşmagy.

Tema: 9. Raýat hukugynyň obýektleri.

1. Raýat hukugynyň obýektleri barada düşünje we onuň görnüşleri.

2. Raýat hukugynyň obýektleriniň dolanşyk ukyplylygy.

3. Zatlar we olaryň görnüşleri.

4. Pullar walýuta gymmatlyklary.

5. Maddy däl eşretler we olary goramak.

Tema: 10. Geleşikler.

1. Geleşikler barada düşünje we olaryň ähmiýeti.

2. Geleşikleriň görnüşleri.

3. Hakyky däl geleşikler.

4. Dowamly geleşikler.

5. Şertli geleşikler

Tema: 11. Wekilçilik we ynanç haty.

1. Wekilçilik barada düşünje.

2. Wekilçiligiň görnüşleri.

3. Ynanç haty barada düşünje.

4. Ynanç hatynyň görnüşleri.

5. Ynanç hatynyň bes edilmegi.

Tema: 12. Raýat hukuklaryny amala aşyrmagyň we goramagyň möhletleri. (Hak isleýiş möhletleri).

1. Hak isleýiş möhletleri barada düşünje.
2. Hak isleýiş möhletlerini ulanmak.
3. Hak isleýiş möhletleriniň görnüşleri.
4. Hak isleýiş möhletlerini hasaplamak.
5. Hak isleýiş möhletleriniň togtadylmagy (duruzylmagy), arasynyň kesilmegi hem-de dikeldilmegi.
6. Hak isleýiş möhletiniň geçmeginiň netijeleri.

Tema: 13. Zada eýelik etmek.

1. Zat hukuklary barada düşünje.
2. Zat hukuklarynyň edinilmegi.
3. Zat hukuklarynyň görnüşleri.
4. Zada eýelik edijiniň borçlary.
5. Wagt möhleti sebäpli gozgalýan we gozgalmaýan zatlary edinmek.
6. Zada eýelik etmegiň bes edilmegi.

Tema: 14. Eýeçilik hukugynyň edinilmegi we ýatyrylmagy.

1. Gozgalmaýan zatlara eýeçilik hukugynyň edinilmegi we ýatyrylmagy.
2. Gozgalýan zatlara eýeçilik hukugynyň edinilmegi we ýatyrylmagy.
3. Tapyndy we hum.

Tema: 15. Eýeçilik gatnaşyklary.

1. Türkmenistanyň eýeçilik hakyndaky kanunçylyk.

2. Eýeçilik gatnaşyklary we eýeçilik hukugy barada düşünje .

3. Eýeçilik hukuk gatnaşyklarynyň subýektleri.
4. Eýeçilik hukuk gatnaşyklarynyň obýektleri.
5. Eýeçilik hukugynyň mazmuny.
6. Eýeçilik hukugyny çäklendirmek.

Tema: 16. Döwlet eýeçilik hukugy.

1. Döwlet eýeçilik hukugy barada düşünje.
2. Döwlet eýeçilik hukugynyň aýratynlyklary.
3. Döwlet eýeçilik hukugynyň obýektleri.
4. Döwletiň aýratyn eýeçilik hukugy.
5. Döwlet eýeçilik hukugyny amala aşyrmak.

Tema: 17. Eýeçiligi döwletiň garamagyndan aýyrmak we hususlaşdyrmak.

1. Eýeçiligi döwletiň garamagyndan aýyrmak we hususlaşdyrmak baradaky kanunçylyk.
2. Hususlaşdyrmagyň maksady.
3. Hususlaşdyrmaga degişli edilmedik kärhanalar we obýektler.
4. Hususlaşdyrmagyň görnüşleri.
5. Döwlet eýçiliginden aýyrmagyň we hususlaşdyrmagyň subýektleri.

Tema: 18. Edara görnüşindäki taraplaryň eýeçilik hukugy.

1. Edara görnüşindäki taraplaryň eýeçilik hukugy barada düşünje we olaryň görnüşleri.
2. Edara görnüşindäki taraplaryň eýeçilik hukugynyň obýektleri.

3. Hojalyk jemgyýetleriniň we şereketleriň eýeçilik hukugy.

4. Kooperatiw eýeçiligi k hukugy.

5. Täjirçilik däl guramalaryň eýeçilik hukugy.

Tema: 19. Raýatlaryň eýeçilik hukugy.

1. Raýatlaryň eýeçilik hukugy barada düşünje.

2. Raýatlaryň eýeçilik hukugynyň obýektleri.

3. Raýatlaryň eýeçilik hukugynda bolup bilmeýän obýektler.

4. Raýatlaryň ýere bolan hususy eýeçilik hukugynyň aýratynlyklary.

Tema: 20. Eýeçiligi talaby üpjün etmegiň serişdesi hökmünde peýdalanmak.

1. Girew barada düşünje.

2. Gozgalýan we gozgalmaýan zatlary girewe goýmagyň tertibi.

3. Eýeçiligi girewe goýmak.

4. Girew zadynyň täze algydara geçmegi.

5. Girew zadyny satmak.

6. Girew zadyny kanun esasda eýeçilikden aýyrmagyň netijeleri.

Tema: 21. Eýeçilik hukugyny goramak.

1. Eýeçilik hukugyny goramagyň raýat hukuk usullary.

2. Başganyň emlägi bikanun eýelik etmeginden talap edip almak. (windikasion talap).

3. Eýeçilik hukugyny eýelik etmek bilen baglanyşykly bolmadyk bozulmalardan goramak (negator talap).

4. Zat eýesi däl eýelik edijileriň hukugyny goramak. Eýeçilik hukugyny hojalygy alyp barmak hukugy hem-de operativ (derhal) dolandyrmak hukugyny ykrar etmek baradaky talaplar.

Tema: 22. Eýeçiligi mirasa almak we bermek baradaky hukugy.

1. Eýeçiligi miras almak we bermek barada düşünje.
2. Mirasyň ýüze çykmagy.
3. Kanun boýunça eýeçiligi miras almak.
4. Wesýetnama boýunça eýeçiligi miras almak.
5. Mirasda hökmany paý.
6. Wesýetnamalaýyn ýüz dönderiş.
7. Wesýetnamanyň üýtgedilmegi we ýatyrylmagy.
8. Wesýetnamanyň ýerine ýetirilmegi.
9. Mirasy kabul etmek we kabul etmekden ýüz döndermek.
10. Mirasy bölmek.

Tema: 23. Daşary ýurtda emläge döwlet eýeçilik hukugy

1. Bu emläk barada düşünje.
2. Türkmenistanyň daşary ýurtda ýerleşýän emlägine eýeçilik hukugyny üpjün etmek.
3. Türkmenistanyň daşary ýurtda ýerleşýän emlägini hasaba almak.

4. Türkmenistanyň daşary ýurtda ýerleşýän eýeçiligini dolandyrmak.

5. Türkmenistanyň daşary ýurtda ýerleşýän aýry-aýry obýektlerini dolandyrmagyň aýratynlyklary.

Tema: 24. Ýaşayyş jaýyna eýeçilik hukugy.

1. Ýaşayyş jaýyna eýeçilik hukugy baradaky kanunçylyk.

2. Ýaşayyş jaýyna hususy eýeçilik hukugyny edinmegiň esaslary.

3. Ýaşayyş jaý eýeleriniň özara hukuk gatnaşyklary.

4. Ýaşayyş jaý bilen baglanyşykly umumy eýeçiligi dolandyrmak.

Tema: 25. Ylmy intellektual eýeçilik hukugy.

1. Ylmy intellektual eýeçilik hukugy barada düşünje.

2. Ylmy intellektual eýeçiligiň obýektleri we görnüşleri.

3. Ylmy intellektual eýeçilik hukugynyň subýektleri.

4. Ylmy intellektual eýeçilik hukugyny goramak.

5. Ylmy intellektual eýeçiligi peýdalanmak.

6. Ylmy intellektual eýeçilik hukugynyň başga birine geçmegi.

Tema: 26. Awtorlyk hukugy.

1. Awtorlyk hukugy barada düşünje.

2. Awtorlyk hukugynyň obýetleri.

3. Awtoryň hukuklary.

4. Awtoryň emläk hukuklarynyň çäklendirilmegi.

5. Awtorlyk hukugynyň hereket möhletri.
6. Awtorlyk hukuklarynyň geçmegi.
7. Gatyşyk hukuklar.
8. Awtorlyk we gatyşyk hukuklaryny goramak.

Tema: 27. Patent hukugy.

1. Patent baradaky kanunçylyk.
2. Patenti bermegiň tertibi.
3. Patenti bellige almagyň tertibi.
4. Patent tölegini tölemegiň tertibi.

Tema: 28. Lizing we uzufrukt.

1. Lizing barada düşünje, onuň predmeti we subýektleri.
2. Lizing şertnamasy we onuň mazmuny.
3. Lizing berijiniň hukuklary we borçlary.
4. Lizing alyjynyň hukuklary we borçlary.
5. Lizing predmetine eýelik etmek hukugy.
6. Uzufrukt barada düşünje.
7. Uzufruktyň obýektleri.
8. Uzufruktarynyň hukuklary we borçlary.

Tema: 29. Oýlap tapyşlar we senagat nusgalary

1. Oýlap tapyşlaryň we senagat nusgalarynyň hukuk taýdan goralmagy.
2. Oýlap tapyşa senagat nusgasyna bolan aýratyn hukuk.
3. Patente bolan hukugyň geçirilişi.
4. Patentiň hereketiniň bes edilişi we dikeldilişi.
5. Awtoryň, haýyşnamaçylaryň we patent eýeleriniň hukuklarynyň goralýşy.

Tema: 30. Haryt nyşanlary, hyzmat ediş nyşanlary we harytlaryň gelip çykan ýerleriniň ady.

1. Haryt nyşanlarynyň görnüşleri.
2. Haryt nyşanyny bellige almak baradaky haýyşnama.
3. Haýyşnamanyň seljerilişi.
4. Haryt nyşanynyň döwlet belligine alnyşy.
5. Harydyň gelip çykan ýeriniň ady.
6. Türkmenpatentiň arza şikýat topary.

Tema: 31. Borçnamalar barada düşünje.

1. Borçnama barada düşünje we onuň ähmiýeti.
2. Borçnama hukuk gatnaşyklarynyň alamatlary.
3. Borçnamada taraplar.
4. Hukuk ýagdaýlar borçnamanyň ýüze çykmagynyň esaslary hökmünde.
5. Wakalar we beýlekiler borçnamanyň ýüze çykmagynyň esaslary hökmünde.

Tema: 32. Borçnamalary ýerine ýetirmek.

1. Borçnamalary ýerine ýetirmek barada düşüje.
2. Borçnamalaryýerine ýetirmegiň ýörelgeleri.
3. Borçnamalary ýerine ýetirmegiň subýektleri.
4. Borçnamalary ýerine ýetirmegiň möhleti.
5. Borçnamalary ýerine ýetirmegiň zady we usuly.

Tema: 33. Borçnamalaryň ýerine ýetirilmegini üpjün etmek.

1. Borçnamalary ýerine ýetirmegiň üpjün edilmegi barada düşünje we onuň ähmiýeti.
2. Jerime .

3. Girew.
4. Zady saklap galmak.
5. Kepil bolmak (zamun bolmak).
6. Bank kepilleri.
7. Ujundan pul tölemek.

Tema: 34. Borçnamada şahslary çalyşmak.

1. Borçnamada taraplary(şahslary) çalşyrmak barada düşünje.
2. Algydaryň hukuklarynyň başga şahsa geçmegi.
3. Algydaryň hukuklarynyň başga şahsa geçmeginiň esaslary.
4. Bergini geçirmek.

Tema: 35. Borçnamalaryň bes edilmegi.

1. Borçnamany bes etmek barada düşünje .
2. Borçnamany bes etmegiň esaslary.
3. Borçnamany oňa gatnaşýanlaryň erki bilen bes etmek.
4. Borçnamanyň oňa gatnaşýanlaryň erkine bagly däl esaslary boýunça bes edilmegi.

Tema: 36. Borçnamalaryň bozulmagy üçin jogapkärçilik

1. Borçnamalaryň bozulmagy üçin jogapkärçilik barada düşünje we onuň ähmiýeti.
2. Borçnamalaryň bozulmagy üçin jogapkärçiligiň şertleri.
3. Bergidaryň jogapkärçiligini aradan aýyryan ýagdaýlar.
4. Ýerine ýetirmegiň möhletiniň geçirilmegi.
5. Jogapkärçiligiň görnüşleri.

Tema: 1. Raýat hukugy Türkmenistanyň hukuk ulgamynda esasy pudak hökmünde.

1. Raýat hukuk dersiniň maksady we wezipeleri.
2. Türkmenistanyň raýat hukugy barada düşünje.
3. Jemgyýetçilik gatnaşyklaryny raýat hukuk taýdan düzgünleşdirmegiň usullary.
4. Raýat hukugynyň hukuk ulgamynda tutýan orny.
5. Garaşsyz Baky Bitarap Türkmenistany durmuş ykdysady taýdan ösdürmekde raýat hukugynyň wezipeleri.
6. Raýat hukugynyň düýp mazmuny we onuň esasy başlangyçlary.
7. Raýat hukugyny beýleki hukuk ulgamyndan tapawutlandyran alamatlar.
8. Raýat hukugynyň gurluşy (strukturasy).

1. Raýat hukugy dersiniň maksady Türkmenistanyň Prezidentiniň 2007-nji ýylyň 15-nji fewralyndaky “Türkmenistanda bilim ulgamyny kämilleşdirmek hakyndaky” Permanyndan, 2007-nji ýylyň mart aýynyň 4-indäki “Bilim terbiýeçilik edaralarynyň işini kämilleşdirmek hakyndaky” kararyndan gelip çykýan wezipeleri durmuşa geçirmek bolup durýar. Olary durmuşa geçirmekde esasy maksat hünärmenleri taýýarlamagyň hilini ýokarlandyrmak, Türkmenistanda bilimi, ynsanperwerligi, demokratiýa, milli aň-düşünjelilige, adamlaryň we halklaryň biri-birine hormat goýmagyna esaslanýar. Umumy adamzat hem milli gymmatlyklar esasynda şahsyýetiň hemme taraplaýyn ösmegi üçin döwletimizde zerur bolan ykdysady-durmuş hukuk şertleri döredilen. Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow jemgyýetiň ruhy, durmuş-ykdysady we medeni taýdan öňe

gitmegine bilimiň esas bolup durýandygyny, döwleti ösdürmegiň ileri tutulýan ugrydygyny nygtap gelýär. Şunda häzirki 2009-njy ýylyň awgust aýyň 15-ne kabul edilen “Bilim hakyndaky” kanundan ugur alynýar. Raýat hukugy dersini öwrenmekde wezipeler: Raýat hukugy hukuk öwreniş hünäri boýunça öwrenilýän iň uly dersleriň biridir. Bu dersi öwrenmek Türkmenistanyň Konstitusiýasyny, Raýat kodeskini, beýleki kanunlary, raýat gatnaşyklaryny kadalaşdyrýan beýleki hukuk namalary, hususan Türkmenistanyň Prezidentiniň hukuk namalaryny işläp geçmeklige esaslanýar.

Türkmenistanda hereket edýän hukuk döwletiniň we jemgyýetiň aýry-aýry taraplaryny kadalaşdyrýan Türkmenistanyň hukugy ýurtda hereket edýän degişli edaralar tarapyndan kabul edilen hukuknamalaryň jemi bolup durýar. Her bir ýurtda jemgyýetçilik gatnaşyklary hukuk kadalary hem-de ahlak kadalary bilen kadalaşdyrylýar. Hukuk kadalaryny ygtyýarly edilen döwlet edaralary belleýär. Ahlak kadalary bolsa jemgyýetçilik tarapyndan bellenen kadalardur. Hukuk kadalary bozulsa hukuk jogapkärçiligi ýüze çykýar. Hukuk döwlet tarapyndan döredilýär. (Türkmenistanyň Mejlisi, Türkmenistanyň Hökümeti, Türkmenistanyň Prezidenti, Häkimlikler) hem-de öz gezeginde döwlet önünde goýlan wezipeleriň çözülmegine ýardam edýär. Hormatly Prezidentimiziň aýdyşy ýaly “Döwlet adam üçindir”. Türkmenistanyň hukugy kadalaşdyrýan jemgyýetçilik gatnaşyklaryna baglylykda 2 sany uly topara bölünýär:

1. Jemagat hukugy
2. Hususy hukuk.

Jemagat hukugy umumy döwlet bähbitleri babatda hereket edýär. Bu ýerde merkezleşdirilen hem-de buýruk beriji (imperatiw) kadalaşdyrmak giňden ulanylýar. Hususy hukuk aýry-aýry şahslaryň bähbitleri barada hereket edýär. Bu ýerde deňlik, dispozatiw (ylalaşmak) işiniň erkinligi şeýle hem şertnama giňden ulanylýar. Jemagat hukugy häkimiýet gatnaşyklaryny öz içine alýar. Bu gatnaşyklarda häkimiýet tabynlygy hereket edýär. Bu ýerde jemagat häsiýetdäki häkimlik dowam edýär. Jemagat hukugynyň düzümine girýär; Konstitusiýa hukugy, dolandyryş hukugy, tebigaty goraýyş hukugy, býudjet-salgyt hukugy, jenaýat hukugy şeýle hem uly beýleki käbir hukuk pudaklary.

Hususy hukukda taraplar deň hukukly: raýat hukugy, maşgala hukugy, belli bir derejede zähmet hukugy.

Hukugyň 2 görnüşe bölünmegi olarda degişli kadalaşdyryş usullaryny ulanmagy aradan aýyrmaýar. Şular ýaly bölmek umumy häsiýetde bolýar. Sebäbi ol, kanunçylyk ulgamyna kanunlaryň mazmunyna täsir etmeýär.

Raýat hukugy hususy hukugyň aýratyn pudagy hasaplanýar. Häzirki zaman şertlerinde jemgyýetiň durmuşynyň ähli taraplary üçin onuň uly ähmiýeti bar. Bu ýagdaý şertlendirilýär, onuň kadalaşdyrýan gatnaşyklarynyň möhümdigi we giňligi bilen. Bu ähmiýet Türkmenistanyň ykdysadyýetiniň bazar ykdysadyýetine geçilýän şertlerinde has hem artýar. Raýat hukugynyň häsiýetini onuň maksat bellenmesini hukuk aýratynlygyny, raýat hukugynyň esasy predmeti kesgitleýär. Onuň esasy predmeti, umuman alaňda emläk gatnaşyklary. Kanunda bu gatnaşyklar ykdysady, telekeçilik, hojalyk gatnaşyklar diýlip hem atlandyrylýar. Bu gatnaşyklar aýry-aýry emläk

nygmatlaryny, tebigy serişdeleri, zatlary, işleri, hyzmatlary, pul serişdeleri ulanmak babatda ýüze çykýar. Bu gatnaşyklaryň has möhüm tarapy bazar gatnaşyklaryna gatnaşýanlaryň öndürýän harytlaryny ýerlemek, satmak, olaryň edýän hyzmatlary bilen baglanyşyklydyr.

Raýat hukugynyň öz taryhy bar. Ol predmeti emläk gatnaşyklary bolan pudak hökmünde ýüze çykypdyr. Şular ýaly hukuk emläk gatnaşyklaryny kadalaşdyrýan hukuk esaslary täze eradan öň Rim döwletinde işlenip düzülipdir. Onuň esasy düzgünleri häzirki zaman döwletlerde şol sanda Türkmenistanda hem ulanylýar.

Belli bolşy ýaly, Türkmenistanda bazar ykdysadyýetine geçmek amala aşyrylýar. Onuň ýörelgeleri Türkmenistanyň Konstitusiýasynda berkidilen. Onda hususy eýeçiligiň berkarar edilmegi, telekeçileriň hukuklarynyň giňeldilmegi, şertnamanyň erkinligi, sagdyn bäsdeşlik ykdysadyýete maliýa pul çäreleri arkaly täsir etmegi ulanmak. Ýurtda haryt-pul gatnaşyklary ösüşe eýe bolýar hem-de bu gatnaşyklar döwletiň hukuk goragynda durýar. Telekeçiligi döwlet tarapyndan goldaw berilýär. 209-njy ýylyň 15-nji awgustynda „Türkmenistanda kiçi we orta telekeçiligi döwlet tarapyndan goldamak hakynda“ kanun kabul edildi.

Görkezilen şertlerde raýat hukugy ýurdumyzda ykdysadyýeti we durmuşy hukuk taýdan möhüm kadalaşdyryjy bolup çykyş edýär.

Ykdysadyýetiň meýilnamalaşdyryş döwründe şertnama gatnaşyklary formal häsiýetde-di. Bu gatnaşyklar hökmany meýilnama tabşyryklaryna tabyn edilipdi. Önüm öndürmegiň, şol sanda döwlet edaralarynyň hukuklary çäklendirilipdir. Häzirki wagtda raýatlar, eýeçiligiň ähli

görnüşlerindäki edara görnüşindäki taraplar giň hojalyk özbaşdaklyga eýe boldylar, önümçilik hojalygyny netijeli alyp barmaga mümkinçilik aldylar. Raýat hukugynyň kadalaşdyrýan emläk gatnaşyklarynyň subýektleri ýagny, raýatlar, edara görnüşindäki taraplar hem-de Türkmenistan döwleti we dolandyryş bölekleri (Aşgabat, her bir welaýat, etraplar, etrap hukukly şäherler, obalar, şäherçeler) çykyş edýär. Emläk gatnaşyklarynyň subýekti, umumy kada hökmünde, töleg boýunça kesgitlenip bilinýär.

Ýagny bazar talaplaryna laýyk gelýär. Emma raýat hukugynyň kadalaşdyrýan gatnaşyklarynda tölegli häsiýet bolman hem biler. Mysal üçin: peşgeş bermek, emläkden mugt peýdalanmak hem-de beýleki geleşikler hem baglanyşylyp bilner. Raýat hukugy emläk gatnaşyklary bilen bir hatarda emläk däl gatnaşyklary hem (2 toparyny) öz içine alýar, ýagny kadalaşdyrýar:

1. Şahsy, emläk däl, emma emläk gatnaşyklary bilen ýakyn arabaglanyşykdaky gatnaşyklar, ýagny awtorlyk hukugy, intellektual eýeçilik hukugy, patent hukugy we beýlekiler. Şular ýaly halatda şahsy häsiýetdäki emläk däl gatnaşyklar emläk gatnaşyklary bilen bir ugurdaş hereket edýär.

2. Adamyň eldegrilmesiz hukuklary hem azatlyklary we beýleki maddy däl eşretler, ýagny ýaşamaga bolan hukuk, saglyga bolan hukuk, at-abraý, adamyň hususy durmuşynyň eldegrilmesizligi, iş abraýy we beýlekiler. Bu şahsy hukuklaryň uly ýörite gymmaty bar. Olaryň aýratynlyklary bar. Olar şahsa, adama ýa doglan pursatyndan ýa-da kanuna laýyklykda degişli. Olar yzyna alnyp bilinmez. Başga usul bilen berlip hem bilinmez. Olar bozulan halatynda ahlak zyýanynyň öwezi dolunmaga

degişli. Görkezilen hukuklar we azatlyklar hukuk taýdan kadalaşdyrylmaýar. Olar hukuk taýdan goralmaga degişli. Raýat kanunçylygynyň kadalary daşary ýurt raýatlarynyň, edara görnüşindäki taraplarynyň gatnaşmagyndaky gatnaşyklara hem ýaýraýar. Şeýle hem raýatlygy ýok adamlar barada hem hereket edýär. Olar barada halkara şertnamalary hem hereket edýär. Raýat hukugy üçin emläk hukugyny kadalaşdyrmagyň, ol hukuklary goramagyň özboluşly usullary bar. Olaryň alamatlarynyň möhümleri:

1. Raýat gatnaşygyna gatnaşýanlaryň deňligi. Raýat hukugynyň subýektleri ýagny raýatlar, edara görnüşindäki taraplar, döwlet edaralary aýry-aýry hukuklara we borçlara eýedir. Emma, emläk gatnaşyklaryna girende öz hukuklaryny amala aşyranda deňdir. Taraplaryň hiç biri beýleki tarapa hukuk hereketi buýruk berip bilmeýär. Raýat hukugynda subýektler öz erklerini erkin bildirip bilýärler hem şertnamada bildirip bilýärler.

2. Hukuk taýdan kadalaşdyrmagyň dispozitiw häsiýetde bolmagy. Raýat kanunçylygynyň kadalary subýektlere emläk hukuklaryny kesgitlemekde hem-de olary amala aşyrmakda giň hukuklar berýär, ýagny dispozitiw (ylalaşyp) çözülýän kadalary belleýär.

Aýratyn hem dispozitiw kadalar, ýagny ylalaşylyp çözülmeli kadalar şertnama gatnaşyklarynda köpdür.

3. Bozulan hukuklary goramak. Hukuklary goramak emläk häsiýetdäki çäreleri ulanmak ýoly bilen amala aşyrylýar. Ýagny ýetirilen maddy zyýanyň öwezini dolmak, (naturada) ýa-da öňki ýagdaýy dikletmek hukuk bozulma bolmazdan öň nähili bolan bolsa şonuň ýaly bolmaly. Mysal üçin, balyk bikanun tutulsa.

Şonuň bilen bir hatarda şular ýaly emläk täsir ediş çäreleri hem ulanylýar. ýagny hukugy ykrar etmek, borçnamany naturada ýerine ýetirmek, öň dowam edip gelen ýagdaýy dikeltmek, Şeýle hem raýat hukuklaryny özüniň goramaga ýol berilýär. Şular ýaly goraýyş ýol berlen hukuk bozulma laýyk gelmeli (zerur goranyşyň çäginde).

4. Raýat hukuklaryny mejbury tertipde goramak. Eger ol hukuklary beýleki tarap meýletin dikeltmese. Mejbury goramak kazyýet tertipde amala aşyrylýar.

Görkezilen alamatlar hukuk taýdan kadalaşdyrmakda bazar ykdysadyýetiniň talaplaryny aňladýar. Bu talaplar telekeçilik işiniň subýektleriniň hojalyk özbaşdaklygyna esaslanýar. Şeýlelik bilen, raýat hukugy Türkmenistanyň hukuk ulgamynda esasy hukuk pudaklarynyň biridir. Raýat hukugy emläk gatnaşyklaryny, şol sanda şol gatnaşyklar bilen baglanyşykly emläk däl gatnaşyklary, Şeýle hem käbir şahsy gatnaşyklary kadalaşdyrýan hukuk kadalarynyň jemidir.

Raýat hukugy ýurdumyzyň hukuk ulgamynda möhüm orun tutýar. Garaşsyz Türkmenistany durmuş ykdysady taýdan ösdürmekde raýat hukugynyň esasy wezipesi: raýatlaryň, edara görnüşindäki taraplaryň, döwlet edaralarynyň emläk gatnaşyklaryny, şol gatnaşyklary bilen bagly emläk däl gatnaşyklary we käbir şahsy gatnaşyklary kadalaşdyrmak hem-de raýatlaryň hukuklaryny goramakdan ybaratdyr.

Türkmenistanyň Konstitusiýasyndan ugur alyp, raýat kanunçylygy raýat hukugynyň esasy başlangyçlaryny, ýagny ýörelgelerini kesgitleýär. Bu ýörelgeler öň dowam edip gelen ýörelgelerden düýpgöter tapawutlanýar. Öňki

ýörelgeler sosialistik eýeçilgi, dolandyryşyň merkezleşdirilen usullaryny berkitmäge gönükdirilendi. Bazar gatnaşyklaryna geçilýän döwürde täze ýörelgeler, bazar gatnaşygynyň talaplaryna laýyk gelmeli. Bu başlangyçlar, ýörelgeler Türkmenistanyň Raýat kodeksinde beýan edilýär. Oňa laýyklykda: eýeçiligiň eldegrilmesizliginden, şertnamanyň erkinliginden, raýat hukuklarynyň päsgelçiliksiz amala aşyrylmagynyň zerurlygyndan bozulan hukuklaryň dikeldilmeginden, ol hukuklaryň kazyýet tertibinde goralmagyň üpjün edilmelidiginden ugur alýar.

1. Eýeçiligiň eldegrilmesizligi. Konstitusiýanyň 9-njy maddasyna laýyklykda eýeçiligiň aýry-aýry görnüşleri ykrar edilýär. Hususy eýeçilik, edara görnüşindäki taraplaryň eýeçiligi, döwlet eýeçiligi we beýlekiler. Olaryň goralmagy deň derejede kepillendirilýär. Eýeçiligiň ähli görnüşleriniň ösmegi üçin deň derejede şert döredilýär. Emma bu düzgünler eýeçiligiň ähli görnüşlerinden peýdalanmagyň, olary goramagyň şertleriniň absolyt deňligini aňlatmaýar. Jemgyýetçilik bähbitleri üçin ýer, ýer jümmüşi, suwlar, walýuta gymmatlyklary, goranmak ähmiýeti bolan emläk üçin aýratyn kadalar hereket edýär. Emlägiň käbir görnüşleri döwlet we jemgyýetçilik nukdaý nazaryndan raýatyň eýeçiliginde bolup bilmez. Kanunçylyga laýyklykda käbir obýektleri eýeçilige edinmek hem-de olardan peýdalanmak babatda kanunda başga-da käbir çäklendirmeler belleniýär.

2. Raýat hukuklaryny päsgelçiliksiz amala aşyrmak ýörelgesi. Bu ýörelge raýat hukuk gatnaşyklaryna gatnaşýanlara giň hukuk ukyplylygynyň berilýänligini aňladýar. Subýektler kanunyň ýol berýän ähli raýat hukuk

geleşiklerini baglaşyp bilýärler. Bu ýörelge telekeçilik işi üçin aýratyn möhüm ähmiýetlidir. Konstitusiýa-da bellenişi Türkmenistanyň ykdysadyýeti bazar gatnaşyklarynyň ýörelgelerine esaslanýar. Döwlet telekçiligi höweslendirýär we goldaýar, kiçi we orta işewirligiň ösmegine ýardam berýär.

Emma jemgyýetçilik bähbitlerinden ugur alyp, bu hukuklar babatda çäklendirmeler hem bellenişýär. Kanunçylykda käbir hojalyk işi üçin döwlet monopoliýasy bellenişýär. Telekeçilik işiniň käbir görnüşleri bilen diňe döwlet kärhanasy meşgullanyp biler. Mysal üçin: söweş ýaraglary öndürmek hem-de ony abatlamak, gymmat bahaly metallary gaýtadan işlemek, aýratyn howply keselleri bejermek we ş.m. Mundan başgada telekeçilik işiniň köp görnüşi üçin ygtyýarly döwlet edarasynyň rugsady talap edilýär (ygtyýarnama). Degişli kanunda görkezilen talaplar berjaý edilmese ygtyýarnama berilmän biler.

3. Şertnama erkinlik ýörelgesi- bu ýörelge raýat hukuk subýektlerine şertnama gatnaşyklaryna girmäge hukuk mümkinçiligini berýändigini aňladýar. Garşydaşyny saýlap baglaşylýan şertnama anyk şertleri erkin kesgitläp bilýändigini aňladýar. Emma şertnama erkinligi raýatlaryň, telekeçileriň kanunçylykda bellenen kadalardan doly özbaşdaklygyny aňlatmaýar. Şertnama kanunyň çäginde tarap ylalaşygy esasynda baglanyşylýar. Şunda hukuk kadalary şertnamalar barada dispozitiw häsiýetde bolýarlar. (kanunyň çäginde çykmany, taraplar şertnamanyň şertlerini özbaşdak kesgitleýärler).

4. Bozulan hukuklary dikeltmek, kazyýet tertibinde goramak ýörelgesi. Bir tarapdan raýat hukugynyň

subýektleriniň berk emläk jogapkärçiligini aňladýar. 2-nji tarapdan bolsa raýat hukuklaryny kazyýet tertibinde goramagy aňladýar. Şol sanda raýat hukuklaryny çäklendirýän döwlet dolandyryş edaralarynyň hukuknamalary boýunça kazyýet tertibinde jedelleşmek mümkinçiligini aňladýar. Taraplar zerur diýip bilenlerinde öz hukuklaryny çäklendirilen diýip hasap etseler bu barada kazyýete ýüz tutup bilerler.

5. Jemgyýetçilik bähbitlerine hormat goýmak ýörelgesi. Bu ýörelge raýat hukuklary belleniende hem-de olar amala aşyrylanda döwlet jemgyýetçilik bähbitlerine hormat goýlup berjaý edilmelidir. Hususanda bu ýerde gürrüň gidýär tebigy gurşawy goramak barada hem-de 3-nji taraplaryň hukuklary we bähbitleri barada.

Raýat hukugynyň hukugyň beýleki pudaklary bilen özara gatnaşygy barada. Belli bolşy ýaly emläk gatnaşyklary dürli. Käbir emläk gatnaşyklary dolandyryş we maliýa dolandyryşy babatda hem ýüze çykýar:

1. Býujetden maliýeleşdirilende salgyt salnanda.

2. Maşgalada aliment tölenilende.

3. Tebigy serişdelerden, ýagny ýerden, ýer jümmüşinden we beýleki serişdelerden peýdalanylanda, şeýle hem zähmet gatnaşyklarynda. Görkezilen emläk gatnaşyklary bazar gatnaşyklaryndan tapawytlanýar. Şonuň üçin hem bu gatnaşyklar barada raýat kanunçylygy ulanylmaýar. Ýagny, tebigat barada, maşgala barada, zähmet baradaky kanunlaryň kadalary ulanylýar. Bu umumy düzgün. Emma käbir halatlarda degişli emläk gatnaşyklary kadalaşdyrylmaýan bolsa, onda şol gatnaşyklar barada hem raýat hukugyň kadalary ulanylýar. Munuň sebäbi dolandyryş kadalarynyň hökmany häsiýetde

bolmagy hem-de şol gatnaşyklaryň ylalaşyk ýoly bilen, ýagny imperatiw ýoly bilen kadalaşdyrmagyň mümkin dældigi bilen düşünilýär.

Raýat hukugynyň gurluşy şu aşakdakylardan ybaratdyr:

1. Raýat hukugy, hukuk ulgamynyň pudagy hökmünde

2. Raýat kanunçylygy.

3. Raýat hukuk gatnaşyklary.

4. Raýat hukugynyň we borçlarynyň ýüze çykmasynyň esaslary.

5. Raýatlar raýat hukuk gatnaşyklarynyň subýektleri hökmünde.

6. Edara görnüşindäki taraplar raýat hukugynyň subýektleri hökmünde.

7. Kärhanalar edara görnüşindäki taraplar hökmünde.

8. Paýdarlar jemgyýeti.

9. Türkmenistan döwleti raýat hukuk gatnaşygynyň tarapy hökmünde.

10. Raýat hukugynyň obýektleri.

11. Geleşikler.

12. Wekilçilik we ynanç haty

13. Raýat hukugyny amala aşyrmak we goramak.

14. Raýat hukugyny amala aşyrmagyň we goramagyň möhletleri.

15. Eýeçilik gatnaşyklary we olary amala aşyrmagyň usullary.

16. Döwlet eýeçilik hukugy.

17. Eýeçilgi döwletiň garamagyndan aýyrmak we hususlaşdyrmak.

18. Edara görnüşindäki taraplaryň eýeçilik hukugy
19. Raýatlaryň eýeçilik hukugy.
20. Umumy eýeçilik hukugy.
21. Beýleki şahslaryň eýeçiligini çäklendirilen peýdalanmak.
22. Eýeçiligi talaby üpjün ediş serişdesi hökmünde ulanmak, eýeçilik hukugyny goramak.
23. Eýeçiligi miras almak we bermek hukugy.
24. Ýaşayyş jaýyna eýeçilik hukugy.
25. Ylmy-intellektual eýeçilik hukugy
26. Awtorlyk hukugy
27. Patent hukugy.
28. Oýlap tapyşlar we senagat nusgalary.
29. Haryt nyşanlary, hyzmat ediş nyşanlary we harydyň gelip çykan ýeriniň ady
30. Borçnamalar barada düşünje.
31. Borçnamalary ýerine ýetirmek.
32. Borçnamalaryň ýerine ýetirilmegini üpjün etmek.
33. Borçnamalarda şahslary çalyşmak.
34. Borçnamalaryň bozulmagy üçin jogapkärçilik.
35. Borçnamanyň bes edilmegi.
36. Şertnama barada düşünje.
37. Şertnamany baglaşmak.
38. Şertnamany üýtgetmek we ýatyrmak.
39. Raýat hukugy we halkara ykdysady gatnaşyklar.

Tema: 2. Raýat kanunçylygy.

1. Raýat hukugy barada düşünje

2. Raýat hukugy we raýat kanunçylygy.

3. Türkmenistanyň Konstitusíýasy kanunçylygynyň esasydyr.

4. Türkmenistanyň Raýat kodeksi.

5. Raýat gatnaşyklaryny kadalaşdyrýan beýleki kanunlar.

6. Raýat gatnaşyklaryny kadalaşdyrýan beýleki hukuknamalar.

7. Däp-dessuryň, adat kadalaryň we raýat kadalaryň özara täsiri.

Belli bolşy ýaly, raýat hukugy raýat gatnaşyklaryny kadalaşdyrýan hukuk kadalarynyň jemidir. Raýat hukuk kadalary raýat hukugynyň çeşmelerinde aňladylýar. Raýat hukugynyň çeşmeleri - raýat kanunçylygy, ýagny raýat hukuknamalary hem-de adat kadalary. Şeýle hem halkara şertnamalary hem-de kazyýet tejribesi. Raýat gatnaşyklaryny kadalaşdyrýan hukuk kadalary özünde jemleýän hukuknamalara raýat kanunçylygy diýilýär. Raýat kodeksiniň 3-nji maddasyna görkezilişi ýaly, raýat kanunçylygy Raýat kodeksinden, raýat gatnaşyklaryny düzgünleşdirýän beýleki kanunlardan hem-de beýleki hukuknamalardan ybaratdyr.

Kanun esasda kabul edilen kadalaşdyryjy hukuknamalar diňe kanuna ters gelmeýän halatlarda raýat gatnaşyklaryny kadalaşdyrmak üçin ulanylýar. Degişli döwlet edarasynyň kabul eden hukuk namasy Adalat Ministrliğinde hasaba alynýar.

Raýat kanunynyň geçen wagt üçin güýji ýokdur. Ol namalar degişli hukuknama güýje girenden soň

ýüze çykan gatnaşyklar babatda ulanylýar. Olary güýje girmezden öň ýüze çykan gatnaşyklar babatda ulanyp bolýandygy diňe kanunda gös-göni göz önünde tutulan halatda şol gatnaşyklara degişli. Türkmenistanyň raýat hukugynyň esasy kanuny Raýat kodeksi Döwlet hukugyň bu möhüm pudagyny belleýär hem-de raýat kanunyň kanunçylygynyň beýleki namalarynyň ulgamyny hem-de mazmunyny kesgitleýär. Bu Kodeksiň bolmagy raýat kanunçylygynyň hem-de onuň ulgamyna girýän kanunçylyk namanalarynyň bitewligini üpjün edýär hem-de hukuk ulgamynyň işini ýenilleşdirýär. Milli kanunçylygyň degerli derejededigine şaýatlyk edýär. Öňki soýuz döwletiniň dowam eden ýyllarynda hukugyň esasy hökmünde soýuz kanunlary kabul edilýärdi. ýagny, SSSR-ň we Soýuz Respublikalaryň kanunlarynyň esaslary. Şol kanunlara laýyklykda bolsa, her bir respublika onuň çäginde çykman özüniň kodeksini ýa-da kanuny kabul edýärdi. Olaryň taslamalary bolsa, kabul edilmezden öň soýuz kanun çykaryjy edaralary bilen ylalaşylmaly bolýardy. Diýmek soýuz respublikalarynyň aýratynlyklary göz önünde tutulmaýardy. Şolar ýaly ýagdaýlar Türkmenistan Garaşsyzlygyny alan wagtyna çenli dowam etdi. Türkmenistanyň ilkinji Raýat kodeksi 1963-nji ýylyň 23-nji dekabrynda kabul edilipdi. Hem-de 1964 ýylyň 1-nji iýulyndan güýje girizilipdi. 1963 ýylyň Raýat kodeksi 3 bölümden ybaratdy:

1. Umumy düzgünler.
2. Eýeçilik hukugy.
3. Borçnama hukugy.

Türkmenistanyň Garaşsyz bolan şertlerinde Raýat kodeksi 1998-nji ýylyň 17-nji iýulynda kabul edildi

we 1999 ýylyň 1-nji martynda güýje girizildi. Häzirki wagtda kodeks 5 bölümden ybarat:

1. Umumy düzgünler
2. Zat (emlak hukugy).
3. Borçnamalaýyn hukuk.
4. Awtorlyk hukugy.
5. Miraslyk hukugy (1318 madda).

Raýat hukugynyň esasy kanuny bolup, Raýat kodeksi bu pudagyň predmetini we esasy başlangyçlaryny kesgitleýär.

Raýat kodeksinde “telekeçilik işi barada” umumy häsiýetdäki kadalar ulgamy berkidilýär. Täze Raýat kodeksi taýýarlanylanda Türkmenistanyň raýat kanunçylygynyň ösüş tejribesi, Russiýanyň, Germaniýanyň, daşary ýurt hukugynyň gazananlary göz önünde tutuldy. Hususy hukuk babatda möhüm halkara ylalaşyklary hem göz önünde tutuldy. Mysal üçin 1980-de kabul edilen BMG-ň harytlary satyn almak-satmak baradaky Wena Konwensiýasy we beýlekiler. Kodeksde görkezilen namanyň üsti ýetirilip, ösdürilip kabul edildi.

Kodeks güýjüne girene çenli kabul edilen kanunlaryň ençemesi häzir hem hereket edýär. Kodekse garşy gelmeýän kadalar hereket edýär. Mysal üçin: kärende we kärende gatnaşyklary hakynda 1990-njy ýylyň 12-nji oktyabrynda kabul edilen kanun. Bu gatnaşyklar kodeksde bellenen. Şeýle hem 1993-nji ýylyň 1-nji oktyabrynda kabul edilen “Eýeçilik hakyndaky” kanun. Bu kanuna hem soňra birnäçe üýtgetmeler we goşmaçalar girizildi. 1993-nji ýylyň 1-nji oktyabrynda kabul edilen “Girew hakyndaky” kanun. Bu kanun hem könelişdi. Oňa-da üýtgetmeler, goşmaçalar girizildi. Mysal üçin, 2004-nji ýyldaky ýer

kodeksine laýyklykda ýer serişdelerini girewe goýmak gadagan edildi. Öň ýer girewe goýulýardy. Häzir gadagan. Raýat kanunyň namalarynyň uly topary Raýat kodeksine laýyklykda soňky ýyllarda kabul edildi. Olardan şu aşakdakylary görkezmek bolar:

1. "Oýlap tapyşlar we senagat nusgalary hakyndaky" kanun. 2008ý.

2. "Haryt nyşanlary, hyzmat ediş nyşanlary we harytlaryň gelip çykýan ýeriniň ady hakyndaky" kanun. 2008ý.

3. "Türkmenistanda söwda we deňiz gatnawynyň kodeksi". 2008ý.

4. "Uglewodorod serişdeleri hakynda kanun" 2008ý.

5. "Işin aýry-aýry görnüşlerini ygtyýarlandyrmak hakyndaky" kanun. 2008ý we ş.m.

Raýat kanunçylyk ulgamynda Türkmenistanyň Prezidentiniň hukuknamalary hem möhüm orun tutýar:

1. Türkmenistanyň raýatlaryna gozgalmaýan emlägi girewine alyp, karzlary bermegiň usullary ösdürmek hakynda karar. 2008ý.

2. Hususy telekeçilere salgyt salmagyň ýeňillikli ulgamy bellenen işleriň görnüşleriniň we olar boýunça kesgitlenen patent tölegleriniň sanawy hakyndaky karar. 2008ý.

3. Neşe serişdeleriň, psihotropiki maddalaryň we prekursorlaryň sanawyny tassyklamak hakyndaky karar. 2008ý.

4. Edara görnüşindäki taraplary döwlet tarapyndan hasaba almagyň we olaryň hasabyny ýöretmegiň tertibi hakyndaky düzgünnama. 2006ý.

5. Pagta öndürmegiň, eýeçiligine degişli pagta önümlerini ýerlemegiň tertibi hakynda karar 2006ý.

6. Telekeçilik işiniň görnüşleriniň we patent töleginiň bellenen möçberleriniň sanawyny tassyklamak hakyndaky karar. 2006ý.

7. Nika şertnamasynyň görnüşleri hakyndaky karar. 2005ý.

8. Türkmenistanda raýat ýagdaýlaryny hasaba almagyň tertibi hakyndaky düzgünnama 2004ý.

9. "ýuridiki taraplaryň ýeke-täk döwlet sanawy hakynda düzgünnama" 2000ý.

Türkmenistanyň Konstitusiýasy (53-nji madda), "Türkmenistanyň Prezidenti hakynda kanun" (2007ý. 28-nji iýun). Durmuş-ykdysady gatnaşyklary babatda kadalaşdyrmak boýunça Prezidentiň giň hukuklaryny göz önünde tutýar. Prezident hukuknamalary Kararlar, Permanlar, buýruklar görnüşinde kabul edýär.

Häzirki zaman döwletleriň köpüsinde kazyýediň çözüdi raýat hukuk çeşmeleriniň biri hasaplanýar. ýewropa döwletlerinde Şeýle hem Türkmenistanda kazyýet tejribesi kanunyň goşmaça hukuk çeşmesi hasaplanýlar. Hereket edýän kanunçylykda boşluk bolan wagtynda Türkmenistanyň ýokary Kazyýetiniň Plenumy şular ýaly halatda kazyýet tejribesiniň meseleleri boýunça ýurduň kazylaryna ýerine ýetirilmegi hökmany bolan düşündirişler berýär.

Kazyýet tejribesiniň raýat kanunçylygyny kämilleşdirmekde belli bir ähmiýeti bar. Bilişimiz ýaly, kanunçylygy kämilleşdirmek Türkmenistanyň Prezidentiniň hemişe üns merkezinde durýar. Bu mesele boýunça ýörite döwlet topary hem döredildi. Şunda

hökmany şert Konstitusíýanyň kadalaryndan ugur almak hem-de hereket edýän hukuknamalary kanunyň talaplaryna laýyk getirmek. 2005 ýylda “Kadalaşdyryjy hukuk namalar hakyndaky” ýörite kanun kabul edildi. Bu kanunda hukuknamalaryň güýje girmeginiň tertibi belleniýär. Hukuknamalar güýje girýär resmi çap edilenden 10 günden soň. Eger kanunda ýa-da beýleki hukuknamada başga möhlet görkezilmedik bolsa hukuknamalar çap edilýär hemmeleriň dykgatyna. Türkmenistanyň Prezidentiniň hukuknamalary kabul edilen gününden güýje girýär. Ministrlikleriň beýleki merkezi pudaklaýyn döwlet dolandyryş edaralarynyň namalary Adalat ministrligiň döwlet bellige alnan gününden başlap güýje girýär. Welaýatlaryň häkimleriniň, Aşgabat şäher häkiminiň hukuknamalary, şeýle hem Türkmenistanyň kanunlary Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlarynda çap edilýär we merkezi gazetlerde çap edilýär. Türkmenistanyň Prezidentiniň namalarynyň Türkmenistanyň Hökümetiniň çözümleriniň ýygyndysynda çap edilýär Türkmenistanyň Prezidentiniň hukuk namalary.

Raýat gatnaşyklarynda telekeçilik işinde iş dolandyryş adatlary hem ulanylýar. Bu adatlar kanunda göz önünde tutulmadyk özüni alyp baryş kadalary. İş dolandyryşynyň adatlary raýat dolanyşygyna gatnaşýanlar üçin hökmany bolan kanunçylyga ýa-da şertnama düzgünlerine garşy gelmeýän bolsa ulanylýar. Görkezilen gatnaşyklar kanunda ýa-da ylalaşyklarda kadalaşdyrmadyk bolmagy mümkindir. Bu gatnaşykalar barada iş dolandyryş adatlarynyň hem bolmazlygy hem mümkindir. Şular ýaly halatda raýat kanunçylygynyň meňzeş gatnaşyklaryny kadalaşdyrýan kadasy ulanylyp bilner.

Tema: 3. Raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagy, olaryň amala aşyrylmagy, raýat hukuklaryny goramak.

1. Raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagynyň esaslary.

2. Raýat hukuklaryny amala aşyrmak.

3. Raýat hukuklaryny amala aşyrmagyň çäkleri.

4. Raýat hukuklaryny goramagyň usullary.

5. Raýat hukuklaryny kazyýet tertibinde goramak.

Raýat hukuklary we borçlary hukuk ýagdaýlaryň esasynda ýüze çykýar, üýtgedilýär hem-de ýatyrylýar. Hukuk ýagdaýlar hukuk kadalaryna laýyklykda belli bir hukuk netijelere getirýär. Durmuş ýagdaýlary hukuk häsiýetli diýip ykrar etmek üçin şol ýagdaýlaryň hukuklary hem borçlary döredýändigini barada hukuk kadalarynyň görkezmeleri ähmiýetli bolup durýar. Raýat kanunçylygynda göz önünde tutulan hukuk ýagdaýlar bilen raýatlaryň we edara görnüşindäki taraplaryň hukuk ukybynyň kämillik ukybynyň raýat hukuk gatnaşyklarynyň ýüze çykmagy bilen baglanyşykly bolýar. Hukuk ýagdaýlar raýat hukuklaryny kazyýet tertibinde goramak üçin ýüz tutulanda talap esas bolup hyzmat edýär.

Hukuk ýagdaýlar aýry-aýry alamatlar boýunça toparlara bolünýär. Şular ýaly bölmegiň hukuk ulanyş işinde ähmiýeti bar. Erk alamyty boýunça hukuk ýagdaýlar hereketlere we wakalara bölünýär. Hereketler raýatlar we edara görnüşindäki taraplar tarapyndan edilýär. Döwlet edarasynyň, ýerli öz-özünü dolandyryş edaralarynyň namalary hereketler hökmünde şahslar tarapyndan amala

aşyrylýar. Wakalar tebigy ýagdaýlar olar adamyň erkine garaşsyz ýüze çykýar hem-de ösýär. Öz gezeginde hereketler mazmunyna baglylykda bolup biler hukuga laýyk gelýän hem-de hukuga laýyk gelmeýän. Hukuga laýyk gelýän hereketler raýat hukuk subýektleriniň, döwlet edarasynyň ýa-da öz-özünü dolandyryş edarasynyň hukuk kada laýyklykdaky hereketi. Hukuk kadany bozýan hereket bolsa, hukuga garşy gelýän hereketdir.

Hereketleri olary amala aşyryan subýektlere baglylykda raýatlaryň, edara görnüşindäki taraplaryň hereketlerine hem-de dolandyryş namalara bölmek bolýar. Ol namalar öz ygtyýarlyklarynyň çäginde ýerli öz-özünü dolandyryş edaralar, ýerli-ýerine ýetirji häkimiýet edaralary tarapyndan kabul edilýär.

Şahsyň hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagyna, üýtgedilmegi ne we ýatyrylmagyna gönükdirilen erki diňe bir hereketde däl-de, dymmak bilen hem aňladylyp bilner. Haçan-da kanunda ýa-da ylalaşykda gös-göni göz önünde tutulan halatynda. Meselem: Assartiment baradaky şertler bozulyp, satyn almak-satmak şertnamasy boýunça haryt kabul edilen hasaplanýar, eger-näbelli bir möhlete bu barada habar berilmese, diýmek beýleki tarapyň ylalaşandygy bolýar.

Hereketden bikanun saklanmak hem, ýagny hereketsizlik hukuk ýagdaý hasaplanýar. Başgaça aýdylanda, kanuna laýyklykda borçly hereketi etmezlik. Şular ýaly hereketsizlik hukuga garşy gelýän hasaplanýar. Meselem, raýatyň ýa-da edara görnüşindäki tarapyň haky bar döwlet edarasynyň öz-özünü dolandyryş edarasynyň ýa-da wezipeli adamyň bikanun hereketsizligi netijesinde ýetirilen zyýanyň öwezini doldurmaga, şular ýaly ýagdaýa

boýun gaçyrmak hem diýilýär. Başgaça aýdylanda kanuna laýyklyk edilmeli hereketi etmezlik. Meselem: telekeçilik işini amala aşyrmak üçin bellenen möhlete ygtyýarnamany bermezlik, ygtyýarnamany bermekden boýun gaçyrmak. Şular ýaly halatda kazyýete ýüz tutup, şol edarany ýa wezipeli adamy ygtyýarnamany bermäge mejbur etmegi talap etmek bolýar. Ygtyýarnamany bikanun bermezlik şeýle halatda hukuga garşy gelýän ýagdaý hasaplanýar.

Raýat hukuklarynyň ýüze çykmagyna köplenç halatda bir hukuk ýagdaý däl-de birnäçe hukuk ýagdaý esas bolup biler. Şeýle halatlara çylşyrymly ýagdaý düzümi diýilýär. Meselem: hut özüňki ýaly ynsaply sap ýürekli şahs, 15 ýylyň dowamynda gozgalmaýan emläge (ýaşayýş jaýa) eýelik etmek netijesinde raýat şoňa eýeçilik hukugyny edinýär. Diýmek şu halatda eýeçilik hukugynyň ýüze çykmagyna esas hasaplanýar.

Mundan başgada gozgalmaýan emläge eýeçilik hukugynyň ýüze çykmagy üçin görkezilen hukuk ýagdaýlary kazyýetiň çözgüdi bilen bellenişmeli. Şeýle hem eýeçilik hukugynyň şol şahsa geçmegi döwlet belligine alynmaga degişli.

Raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagynyň, üýtgedilmegi niň we bes edilmeginiň esaslary Raýat kodeksiniň 8-nji maddasynda sanalyp geçilýär. Bu sanawda has köp duş gelýän esaslary göz önünde tutulýar, diýmek bu sanaw gutarnykly däl. Raýat hukuklary we borçlary kanunçylykda göz önünde tutulan halatlarda ýüze çykýar. Şeýle hem kanunçylykda göz önünde tutulmadyk, emma raýat kanunçylygynyň umumy başlangyçlaryndan, ýagny ýörelgelerinden, olaryň manysyndan hem gelip çykýar, raýat hukuklaryny we borçlaryny döredýän fiziki

we edara görnüşindäki taraplaryň hereketinden gelip çykýar. Şeýlelik bilen görkezilenlere laýyklykda raýat hukuklary we borçlary şu aşakdakylardan gelip çykýar:

1. Kanunda göz önünde tutulan, şertnamalardan we beýleki geleşiklerden Şeýle -de kanunda göz önünde tutulmadyk, emma oňa garşy gelmeýän şertnamalardan we geleşiklerden.

2. Raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagynyň esaslary hökmünde kanunda göz önünde tutulan döwlet edaralarynyň we öz-özünü dolandyrys edaralarynyň namalarynyň esasynda.

3. Raýat hukuklaryny we borçlaryny bellän kazyýet çözgüdiniň esasynda.

4. Kanunda gadagan edilmedik esaslary boýunça emlägi döretmek hem-de edinmek netijesinde.

5. Ylym, edebiýat, sungat eserlerini döretmek, oýlap tapyşlar, intellektual işiň netijesinde ýüze çykýar.

6. Başga bir adama bagly ýa-da edara görnüşindäki tarapa zyýan ýetirmek netijesinde (1027-nji madda – ýetirlen zyýanyň öwezini dolmak).

7. Esassyz baýlaşmak netijesinde. Meselem, biriniň adyna başga nätanyş ýerden uly emläk (konteýner.) gelip gowuşýar.

8. Raýatlaryň ýa-da edara görnüşindäki taraplaryň beýleki hereketleri netijesinde.

Raýat hukuk gatnaşyklarynyň ýüze çykmagynyň esaslaryndan köp ýaýranlary şertnamalar we beýleki geleşiklerdir. Şertnama taraplaryň erki boýunça baglaşylýar. Bazar gatnaşyklary şertlerinde bu düzgün esasy ýörelge bolup galýar. Şertnama iki taraplaýyn we köp taraplaýyn bolýar. Raýat gatnaşyklary bir taraplaýyn

geleşikleriň netijesinde hem ýüze çykyp biler. (Bäsleşik, konkurs, tender). Bu ýerde bir tarapyň erki. Meselem: nebit-gaz goruny tapmak üçin tender ygylan edilýär. ýeňiji bolansoň özi şony çykaryp bilýär ýa-da wesýet etmek bir tarapyň erki.

Raýat hukuk gatnaşyklarynyň ýüze çykmagyna getirýän hereketlere ylym, edebiýat, sungat, beýleki intellektual işiň netijesi hem degişlidir. Bu hereketler hukuk hereketleridir. Oýlap tapyşlar barada başgarak netijeler göz önünde tutulýar. Şu halatda intellektual işiň netijesi oýlap tapyş hökmünde hasap edilmeli. Oýlap tapyşa bolsa, patent bilen tassyklanylmalý.

Raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagynyň esaslaryna döwlet edaralarynyň hem-de öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň namalary hem degişli. Beýleki hereketlerden tapawutlylykda şular ýaly nama häkimiýet namasydyr. Ol dolandyryş gatnaşyklaryny ýüze çykarýar. Kanunda gös-göni göz önünde tutulan halatlarda şolar ýaly namalar raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagyna esas bolup hyzmat edýär. Meselem: Ministrler Kabineti degişli ministrlikleri, häkimlikleri belli bir şertnamalary baglaşmaga borçly edip bilýär. Meselem: Oba hojalygynda kärhana kömek etmek üçin Ministrler Kabineti çözgüt çykarýar we käbir pudaklarda (suw hojalygy dökün konserni, nebit- gaz senagaty oňa kömek edýär. Olar daýhan birleşikleri bilen şertnama baglaşyp tölegli esaslarda kömek berilýär.

Käbir halatlarda baglaşylan şertnama döwlet belligine alynmaga degişli bolýar. Şeýle şertnamalar döwlet belligine alnan gününden başlap baglaşylan hasaplanýar. Diýmek döwlet edarasynyň namasy raýat

hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagy üçin zerur hukuk ýagdaýy hasaplanylýar. Bir ýyldan az bolmadyk möhlete baglaşylýan jaý ýa-da desga kärendesi döwlet belligine alynmaga degişli. Taraplaryň biri bellik etdirmekde boýun gaçyrsa beýleki tarapyň talaby boýunça mesele kazyýetde çözülip bilinýär. Kazyýetiň çözgüdi hökmanydyr. Şeýle ýagdaýlar çylşyrymly ýagdaýlar hasaplanýar.

Gozgalmaýan emläk satylanda şol emläge bolan eýeçilik hukugynyň geçmegi döwlet belligine alynmaga degişli. Meselem: umumy şertnama baglaşylanda bellik hökman däl, emma gozgalmaýan emläk bolanda döwlet belligine alynmaly. Sebäbi bir subýektden başga subýekte geçýär.

Kazyýet çözgüdi hem hukuklaryň we borçlaryň ýüze çykmagynyň esasydyr. Aýratyn hem şertnama baglaşylanda ýüze çykýan jedeller boýunça kabul edilýän kazyýetiň çözgüdi. Bu çözgüt güýje giren pursatyndan başlap raýat hukuklary we borçlary ýüze çykýar. Kepillendiriş tertibinde tassyklanylmagy talap edýän şertnama kazyýet tertibinde hakyky diýip hasap edilse, ol kepillendiriş tertibinde tassyklanylmaga degişli däl.

Hukuga garşy hereketler hem raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagyna esas bolup bilýär. Meselem: beýleki şahsa zyýanyň ýetirilmegi. Şeýle ýagdaý şertnamadan daşary häsiýetde bolýar.

Ýetirilen zyýanyň öwezi doldurylmaga degişli. Esassyz baýlaşmak hem şertnamadan (ýalňyşlyk bilen poçta gelýär.) daşary häsiýetde bolýar. Şunda esassyz alnan emläk gaýtarylmaga degişli. Döwlet edarasynyň ýa-da öz-özüňi dolandyryş edarasynyň degişli namany kabul

etmezligi hem hukuga garşy hereket hasaplanýar. Wakalar hem raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagyna esas bolup bilýär.

Çaganyň bolmagy, raýatyň ýogalmagy, tebigy hadysalar. Şeýle wakalar haçanda kanun şolar bilen hukuklary we borçlary baglanyşdyrýan bolsa esas bolup bilýär.

Raýat hukuklaryny amala aşyrmak.

Raýat kodeksi raýatlara we edara görnüşindäki taraplara aýry-aýry hukuklary berip, öz bähbitlerini kanagatlandyrmak üçin giň mümkinçilikler döredýär. Kodeksiň 9-njy maddasynda raýat hukuklaryny amala aşyrmagyň tertibi kesgitlenilýär. Raýatlar we edara görnüşindäki taraplar özlere degişli hukuklary öz bilişlerine görä amala aşyrylýar. Olaryň öz hukuklaryny amala aşyrmakdan ýüz döndermegi kanunda gös-göni göz önünde tutulmadyk bolsa, hukugyň ýatyrylmagyna getirmeýär. Olar berlen hukuklardan peýdalanmagy ýa-da peýdalanmazlygy, peýdalanylanda haýsy usulyň peýdalanmagy hakynda özlari çözüär. Raýatlar öz hukuklaryny öz erki bilen, öz bähbitleri üçin edinýär hem amala aşyrylýar. Meselem: şertnama bozulanda borçlaryň beýleki tarapy ýa-da hukuknama ýa-da döwlet edarasy ýetirlen zyýanyň öwezini dolmak babatda ony borçly edip bilmeýär. (Öwezini dolmak barada talap bildirmäge borçly edip bilmeýär).

Kazyýete ýüz tutulanda hem meseläni taraplar öz bilişlerine görä çözüärler, olar kazyýetde talapdan boýun gaçyryp hem bilýärler, boýun alyp hem bilýärler. Kazyýetde ylalaşyp hem bilýärler. Taraplaryň öz erki gerek, şoňa görä çözüärler.

Raýat kodeksiniň köp kadalary dispozitiw (şertnamalaryň) häsiýetdedir. Şeýle düzgün raýat hukuk gatnaşyklarynyň taraplary üçin özleriniň hereketiniň görnüşlerini saýlap almaga mümkinçilik berýär. Bu umumy kada, emma onuň hem çägi bar. ýagny hukuklary amala aşyrmakda belli bir çäklendirmeler bellenilýär:

1. Hukuk tertibiniň ahlaklygyň esaslaryny berjaý etmek;
2. Raýat hukuklaryny amala aşyrmagyň çäklerinden geçmeli däl;
3. Hukuklary akyllý-başly, ynsaply amala aşyrmaly;
4. Beýleki taraplara zyýan ýetirmek howpuny döredýän iş bilen meşgul bolmaly däl.

Kodeks **subýektrlere** öz hukuklaryny çäklendirmegi gadagan edýär. Raýatlaryň, edara görnüşindäki taraplaryň öz hukuklaryndan boýun gaçyrmagy hukuk netije döretmeýär. Meselem: Bozulan ýa-da dawalaşylýan hukuklaryny kazyýet tertibinde boýun gaçyrmak ýa-da ýetirilen zyýanyň öwezini doldurmakdan boýun gaçyrmak hakyky däl. Emma käbir halatda öz hukugyndan boýun gaçyryp bolýar, ylalaşyp.

Raýat kodeksi raýat hukuklaryny we borçlaryny amala aşyrmagyň umumy ýörelgelerini, çäklerini kesgitleýär. ýagny raýat hukuklarynyň her bir subýekti öz hukuklaryny, öz bähbitleri üçin erkin amala aşyrylýar, emma şunda beýleki tarapyň hukuklary bozulmaly däl. Taraplar hukuklaryny ynsaplylyk bilen amala aşyrmaly, beýlekä zyýan bermeli däl. Eger zyýan ýetirilse kazyýet şolar ýaly şahsyň hukugyny goramakdan ýüz dönderip bilýär. Bellenilşi ýaly, taraplaryň arasyndaky jedeliň

kazyýete ýüz tutulmanka düzgünleşdirilmegi kanunda ýa-da şertnamada göz önünde tutulyp bilner. Dolandyrys teribinde raýat hukuklaryny goramak işi diňe kanunda göz önünde tutulan halatlarda bolýar.

Raýat hukuklaryny goramagyň usullary.

Raýat kanunçylygy raýat hukuklaryny goramagy göz önünde tutýar. Öz hukuklaryny we bähbitlerini goramakda degişli usullary ulanmak mümkinçiligi hukuk bozulmadan gorumakdan kepil bolup çykyş edýär.

Ol usullar şu aşakdakylar:

- Hukugy ykrar etmek;
- Hukuk bozulmadan öz dowam edip gelen ýagdaýy dikeltmek;
- Geleşigi hakyky däl diýip ykrar etmek (bikanun serişde döwlete geçirilýär);
- Döwlet edarasynyň ýa-da öz-özünü dolandyrys edarasynyň namasyny hakyky däl diýip ykrar etmek;
- Borjy bolşy ýaly ýerine ýetirmäge borçly etmek (kazyýet tertibinde);
- Raýat hukuklaryny öz-özünü goramak;
- ýetirilen zyýany tölemek;
- Puşmana puluny töletmek (jerime);
- Ahlak taýdan zyýanyň öwezini dolmak;
- Hukuk gatnaşyklaryny ýatyrmak ýa-da üýtgetmek;
- Döwlet edarasynyň ýa-da ýerli öz-özünü dolandyrys edarasynyň kanuna garşy gelyän namasyny kazyýet tarapyndan ulanmazlyk.

Eger-de döwlet edarasy ýa-da öz-özünü dolandyrys edarasy raýatyň ýa-da edara görnüşindäki taraplaryň

hukuklaryny, kanuny bähbitlerini bozýan namany kabul etseler, onda Şeýle nama kabul edilen pursatyndan başlap hakyky däl hasaplanýar. Olar kazyýet tertibinde hakyky däl diýip ykrar edilýär, bozulan hukuklar bolsa dikeldilmäge degişli.

Zyýan töletmek barada ýa-da edara görnüşindäki tarap talap bildirip, zyýanyň doly tölenilmegini talap edip bilýär. Zyýany töletmegi talap etmekden ýüz döndermegi ylalaşyk esasynda bellemek gadagan edilýär, ýetirilen zyýan diýlende şu aşakdakylar düşünilýär:

✓ Hukugy bozulan şahsyň öz bozulan hukugyny dikeltmek üçin eden ýa etmeli bolan çykdajylary;

✓ Onuň emläginiň ýitirilmegi ýa-da oňa şikes ýetirilmegi (hakyky zyýan);

✓ Şeýle hem, eger bu şahsyň hukugy bozulmadyk bolsa, raýat dolanyşygynyň adaty şertlerinde onuň almaly boljak, emma alynmadyk girdejileri.

Eger hukugy bozan şahs ol hukuk bozulmanyň netijesinde girdeji alan bolsa, onda hukugy bozulan şahs şolar ýaly girdejilerden az bolmadyk möçberde beýleki zyýanlar bilen bir hatarda elden giderilen peýdanyň tölenilmegini talap etmäge haklydyr. Bu emläkleýin hukuklar barada.

Goralmaga degişli hukuklara emläkleýin däl şahsy hukuklar hem-de beýleki maddy däl eşretler hem degişli. ýagny kanunda göz önünde tutulan halatlarda hem-de tertipde.

Kanunçylyk at abraýy, mertebäni, iş abraýyny goramagy hem göz önünde tutýar. Taraplar özleriniň at abraýyny, mertebesini ýa-da iş abraýyny masgaralaýan

maglumatlaryň kazyýet üsti bilen ýalana çykarylmany talap edip bilýär.

Eger taraplar talap etse fiziki şahsyň at abraýynyň we mertebesiniň ol aradan çykandan soň hem goralmagyna ýol berilýär. At abraýy, mertebäni, iş abraýyny masgaralaýan maglumatlar köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde ýaýradylan bolsa, onda şol maglumatlar hut şol habar beriş serişdelerinde ýalana çykarylmagyna degişlidir. Görkezilen maglumatlar belli bir guramanyň resmi kagyzynda beýan edilen bolsa, şol resmi kagyz çalşyrylmaga degişli ýa-da yzyna alynmaga degişlidir.

Beýleki halatlarda maglumatlaryň ýalana çykarylmanyň tertibi kazyýet tertibinde bellenilýär. Şahs köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň çap edilen maglumatlary, onuň hukuklaryny, kanuny bähbitlerini kemsidýän bolsa, onda ol öz jogabyny hut şol habar beriş serişdesinde çap edip bilýär.

Kazyýetiň çözgüdi ýerine ýetirilmedik halatynda, kazyýet hukuk bozana jerime salyp bilýär. Onuň möçberi kanunda göz önünde tutulan bolsa döwletiň haýryna geçirilýär. Emma jerimäniň tölenilmegi bilen hukuk bozujy kazyýediň çözgüdinde göz önünde tutulan borjy ýerine ýetirmekden boşatmaýar.

At abraý babatda hukugy bozulan şahs degişli maglumatlary ýalana çykardyp, olaryň ýaýradylmagy bilen ýetirilen zyýany töletmäge hem-de ahlak tölegiň öwezini almaga haklydyr.

At abraý babatda masgaralaýan maglumatlary ýaýradan şahsy anyklamak mümkin bolmasa, onda özi barada maglumatlar ýaýradylan şahs şol maglumatlaryň

hakykata laýyk gelmeýändigini ykrar etmek barada kazyýete ýüz tutup bilýär.

Kanuna laýyklykda şahsyň razyçylygyny alman, onuň suratlandyrylan şekilini çap etmäge hem-de ýaýratmaga hiç kimiň haky ýokdur. Emma razyçylyk şu aşakdaky halatlarda talap edilmeýär:

Kazyýetiň ýa-da derňew edaralarynyň talap etmegi bilen baglanyşykly bolanda;

Şekli köpçiligiň arasynda surata düşürilende ýa-da başga usul bilen suratlandyrylan mahalynda;

Kanunda göz önünde tutulan beýleki halatlarda.

Kanunda göz önünde tutulyşy ýaly, goranmaga degişli raýat şahsy durmuşyny, ýagny hat ýazyşmagy, dogluşy, perzentlige alynmagy, lukmançylyk ýa-da adwokatlyk syryny, pul goýumlarynyň syryny we beýlekileri goramaga haklydyr. Görkezilen syrlar açylyp bilner diňe kanunda göz önünde tutulan halatlarda.

Diňe awtoryň razyçylygy bilen bolup biler, gündeligi, ýazgylary we ş.m. çap etmek.

Hatlary çap etmek ýazan awtoryň hem-de kime ýüzlendirilen bolsa şonuň razyçylygy bilen bolup biler.

Tema: 4. Raýatlar- raýat hukuk gatnaşyklarynyň subýektleri hökmünde.

9. Raýatlaryň hukuk ukyby.
10. Raýatlaryň hukuk ukybynyň mazmuny.
11. Raýatyň ady we ony üýtgetmegiň tertibi.
12. Raýatyň ýaşayan ýeri we onuň hukuk ähmiýeti.
13. Raýatyň kämillik ukyby we onuň görnüşleri.

14. Kämillik ukybyny çäklendirmek.

15. Kämillik ukyby ýok diýip hasap etmek. Raýaty nam-nyşansyz ýiten diýip hasap etmek.

16. Raýaty ölen diýip yglan etmek.

Fiziki şahslara –Türkmenistanyň raýatlary, daşary ýurt raýatlary hem-de raýatlygy bolmadyk adamlar girýär. Olaryň hukuk ukyby bar. Raýatyň hukuk ukyby diýlende raýat hukuklaryna we borçlaryna eýe bolmak ukyby düşünilýär. Şahslaryň ählisi üçin bu hukuk ukyby deň derejede ykrar edilýär. Fiziki şahsyň hukuk ukyby onuň dogulan pursatyndan ýüze çykýar hem-de onuň aradan çykan pursatyndan gutarýar. Mirasdar bolmak hukugy onuň enesniň göwresinde galan pursatyndan ýüze çykýar. Raýat kodeksine laýyklykda fiziki şahs hukuklaryna we borçlaryna öz ady bilen eýe bolýar hem-de olary amala aşyrýar.

Raýatyň ady diýlende –onuň familiýasy, hut öz ady, hem-de atasynyň ady girýär. Kanunda bellenen tertipde şahs öz adyny üýtgedip bilýär. Emma şahsyň adyny üýtgetmegi onuň ozalky ady bilen edinen hukuklaryny we borçlaryny ýatyrmaýar hem-de üýtgetmeýär. At üýtgedilende ol öz algydarlaryna, bergidarlaryna bu barada mälim etmek boýunça zerur çäreleri görmeli. Öz adynyň üýtgedilmegi sebäpli dörän netijeler boýunça adyny üýtgedýän şahs töwekgelçilik çekýär, adyny üýtgeden adam öňki adyny ýazan resmi kagyzlara öz hasabyna degişli üýtgetmeleriň girizilmegini talap edip bilýär. Türkmenistanyň raýat ýagdaýynyň namalaryny hasaba almak tertibi hakyndaky düzgünnama Türkmenistanyň Prezidentiniň 2004-nji ýylyň 12-nji aprelindäki karary bilen tassyklanyldy. Bu iş etrap şäher,

şäherdäki etrap häkimlikleriň bölümlerinde geçirilýär etrapdaky şäherlerde, şäherçelerde, geňeşliklerde bu ýagdaý geňeşler tarapyndan geçirilýär. ýagny geçirilýän bölümler dogluşy, ölümi, nikalaşmagy, nikany bozmagy, perzentlige alynmagyny, atalyga alynmagy, adynyň, atasynyň adynyň, familiýasynyň üýtgemeginiň, ýazgylara girizilmegi, ýazgylaryň ýatyrylmagy, ýitirilen ýazgylary dikeltmegi hasaba alýar. Etrapdaky şäherleri, şäherçeleriň geňeşlikleriň geňeşleri hasaba alýar dogluşy, nikalaşmagy we ölümi.

Türkmenistanyň çäklerinden daşarda ýaşayan Türkmenistanyň raýatlarynyň raýat ýagdaýynyň namalaryny hasaba almak Türkmenistanyň konsullyk edaralary tarapyndan geçirilýär.

Çaganyň atasy bilen nikada durmaýan enäniň çagasy bolan mahalaynda, dogluş hakyndaky ýazgylar kitabynda çaganyň atasy hakyndaky ýazgy enäniň familiýasy we milleti boýunça atasynyň ady we garry atasynyň ady çaganyň enesiniň görkezmesi boýunça geçirilýär.

Raýatlaryň adynyň, atasynyň adynyň, familiýasynyň üýtgedilmegi ne 16 ýaşdan ýol berilýär. Bu barada arza etrap, şäher häkimliginiň ýazgy bölümüne berilýär. Ol arza şu aşakdaky maglumatlar resminamalary girýär: terjimehal, dogluş hakyndaky şahadatnama, eger nikada durýan bolsa nika baradaky şahadatnama, kämillik ýaşyna ýetmedik çagalary bar bolsa, şol çagalaryň dogluş hakyndaky şahadatnamalary, perzentlige alnan çagasy bar bolsa, şol çaganyň dogluş hakyndaky şahadatnamasy, eger ýüz tutýan nikanyň bozulmagy bilen baglanyşykly başga familiýany bermegi haýyş edýän bolsa, onda nikanyň bozulmagy hakyndaky şahadatnama. Arza bilen ýüz

tutýanyň familiýasynyň, adynyň, atasyny adynyň üýtgedilmegi ni haýyş etmegi bilen baglanyşykly sebäpleri tassyklaýan resminamalar, foto surat, ýüz tutýanyň şahsyýetini anyklamak hem-de adynyň, familiýasynyň, atasynyň adynyň üýtgedilmegi ne, derňewden, aliment tölemekden boýun gaçyrmak maksady bilen başga bir betniýetli maksatlar bilen peýdalanmak mümkinçiligiň öňi alynýar.

Şu maksat bilen ähli maglumatlary barlamak üçin ýüz tutýanyň ýaşayan ýeri boýunça Içeri işler we milli howpsuzlyk edaralaryna iberilýär.

Kanunçylykda bu edaralar barlaglary geçireninden soň netijenamalary bilen bilelikde ähli resminamalary ýazgy bölümine gaýtaryp berýär. Netijenamada görkezilen mesele boýunça bu edaralaryň pikirleri beýan edilýär. Haçanda görkezilen edaralaryň netijenamalaryna adyny üýtgetmek babatda ýüz tutýanyň, töwekganama (arza) beren pursatynda derňewde ýa-da kazyýet seljermesinde bolup durýanlygy ýa-da dolunmadyk hem-de aýrylmadyk iş kesilenlik aýbynyň bardygy, bu barada onuň arzasynyda görkezilmedik bolsa, ýüz tutýanyň adynyň üýtgedilmegi babatda haýyşyny kanagatlandyrmakdan boýun gaçyrylýar.

Familiýany, adyny atasynyň adyny üýtgetmek şu aşakdaky halatlarda bolup biler:

1. Familiýasy, ady, atasynyň ady gulaga ýakymсыз еşidilse,

2. Är-aýalyň biri beýlekisi bilen umumy familiýany götermäge isleg bildise ýa-da özüniň nikaşlamaga çenli göteren familiýasyna gaýdyp barmak islese.

3. Eger perzentlige almak resmileşdirilip bilinmedik bolsa, ýüz tutýany terbiýelän öweý atanyň ýa-da öweý enäniň familiýasyny götermäge isleg bildirse.

4. Milletine laýyk gelýän familiýany götermäge isleg bildirse.

5. Enäniň atasynyň adyny, familiýasyny götermäge isleg bildirse.

6. Är-aýal aradan çykan halatynda nikalaşmaga çenli görülen familiýany götermäge isleg bildirilse;

7. ýüz tutýanyň atasynyň adyndan emele gelen familiýany götermäge isleg bildirse;

Familiýany, ady üýtgetmek barada resminama ýazgy bölümüne gol çekmäge iberilýär gol çekilenden soň Adalat ministrligine ugradylýar. Familiýany, ady, atasynyň adynyň üýtgedilmegine rugsat berlendigi ýa-da üýtgetmekden boýun gaçyrylandygy barada ýüz tutýana habar berilýär. Boýun gaçyrylanda ähli resminamalar oňa gaýtarlyp berilýär. Bu barada habarnama alnangününden başlap üç aýyň dowmynda ýazgy bölümüne şikaýata edilip bilner; şikaýat kanagatlandyrylmasa, kazyýete şikaýat edilip bilner.

Şahsyň doglanyndaky ady hem-de onuň adynyň üýtgedilmegi bellige alynmaga degişli. Başga adamyň ady bilen hukuklary we borçlary edinmek gadagan.

Ýaşayan ýer barada. Şahsyň ýaşayan ýeri onuň hemişelik ýa-da köplenç ýaşayan ýeri. 14 ýaş aýetmedikleriň ýagny kemala gelmedikleriň ýa-da hossarlykda ýören şahslaryň ata-eneleriniň, perzentlige alanlaryň, ýa-da hossarlary ýaşayan ýeri –olaryň ýaşayan ýeri hasaplanýar. Käbir halatlarda şahs mejbury tertipde ýa-da döwlet borçlaryny ýerine ýetirmek üçin belli bir

möhletin dowamynda şol ýerde bolmaýan hem bolsa onuň ýaşaýan ýeri ýitirilmeýär.

Fiziki şahsyň raýat kämillik ukyby näme?

Öz erk islegi hem-de öz hereketleri bilen raýat hukuklaryny edinmek hem-de ony amala aşyrmak, özi üçin raýat borçlaryny döretmek hem-de olary ýerine ýetirmek ukyby raýat kämillik ukybydyr. Onuň kemala gelmegi bilen raýat kämillik ukyby doly möçberde ýüze çykýar. Belli boluşy ýaly, 18 ýaş dolmanka nikalaşmaga ýol berilýär, ýöne nika ýaşy 16 ýaş. Şu ýaş dolansoň 18-ýaş aýetmänkä nika geçirilse. Raýat kämillik ukyby doly möçberde bolýar.

Nika baglaşylmagy netijesinde eýe bolnan kämillik ukyby, nika bozulan halatynda hem doly möçberde saklanýar. Nika hakyky däl diýlip çözüň kabul edilse, kazyýet kämillik ukybynyň doly ýitirilýänligi barada çözüň kabul edýär. 7 ýaş a çenli kemala gelmedikleriň, ýagny kiçi ýaşly çagalaryň kämillik ukyby ýok, onuň hukuklaryny ene-atasy amala aşyrýar. Raýat hukuk ukybyndan mahrum edilmäge degişli däl. Kanunçyklykda göz önünde tutulmadyk bolsa hiç kimiň hukuk ukyby we kämillik ukyby çäklendirilip bilinmez. Fiziki şahslaryň şu babatda ukyplaryny çäklendirýän hukuk namalar hakyky däl diýlip yglan edilip bilner. (kazyýet tertibinde).

Eger-de şahs öz hukuk ukybyndan ýa-da kämillik ukybyndan doly ýa-da kem-käsleýin ýüz döndürse, şular ýaly geleşikler hakyky däl.

7-18 ýaş a çenli bolan kemala gelmedikleriň kämillik ukyby çäklendirilendir. Çäklendirilen kämillik ukyply şahs tarapyndan baglaşylan geleşik hakyky bolup biler. Eger-de onuň kanuny wekili

razyçylyk beren bolsa. Kanunçylyga laýyklykda psihiki ýarawsyzlyk (dälilik, akyly kemlilik) öz hereketiniň manysyna düşünmeýän ýa-da ol herekete erk edip bilmeýän şahs kazyýet tarapyndan kämillik ukyby ýok diýlip hasap edilip bilner. Şular ýaly şahsa hossar belleniýär. Geleşikleri kämillik ukyby ýok diýlip hasap edilen şahsyň adyndan onuň hossary baglaşyp biler. Kämillik ukyby ýok diýip hasap etmäge esas bolan ýagdaý aradan aýrylsa kazyýet şol şahsy kämillik ukyply diýip ykrar edýär. Kazyýet tertibinde bellenen hossarlyk hem aýrylýar. Kazyýet spirtli içgileri ýa-da neşe maddalaryny kast edip içip çekip öz maşgalasyny maddy taýdan agyr ýagdaýa salsal ol şahsyň kämillik ukyby çäklendirilip bilner. Şular ýaly şahs howandarlyk belleniýär. Şular ýaly şahs durmuş häsiýetindäki ownuk geleşiklere girip bilýär, emma onuň hukugy ýokdur- emläge ygtyýar etmek baradaky geleşikleri baglaşmaga, iş hakyny, pensiýany beýleki girdejileri almaga hem-de olara ygtyýar etmäge haky ýokdur. Bu hereketler bolup biler howandaryň razyçylygynda.

Kämillik ukybynyň çäklendirilmegine getiren esaslar aradan aýrylsa kazyýet tertibinde kämillik ukybyny çäklendirmek ýatyrylýar. Kazyýetiň çözgüdi bilen howandarlyk hem ýatyrylýar. Kanunçylyk fiziki şahsa edara görnüşindäki tarapy döretmezden telekeçilik işi bilen meşgullanmaga hukuk berýär. Şular ýaly şahs öz emlägi bilen jogap berýär.

Telekeçilik işi bilen baglylykda algydarlaryň talaplaryny kanagatlandyrmaga gurby ýetmedik telekeçi kazyýetiň çözgüdi bilen telekeçi gurby ýetmedik ýa-da batan diýlip ygylan edilýär.

Şular ýaly halatda algydarlaryň talaby kanagatlandyrylýar.

1. Fiziki şahslaryň talaby, Şeýle hem aliment tölegi baradaky talaplar;

2. Zähmet şertnamasy boýunça işleýän şahslaryň talaby.

3. Algydarlaryň hususy telekeçä degişli emlägi girew goýmak arkaly üpjün edilen talaplary.

4. Býujete we gaznalara hökmany geçirilmeli tölegler boýunça talaplar.

5. Soňra beýleki talaplar.

Görkezilen nobatdaky algydarlaryň talaplary öňki nobatdaky algydarlaryň talaplary kanagatlandyrylandan soň bolup bilýär.

Hossarlyk we howandarlyk barada.

Kämillik ukyby ýok ýa-da çäklendirilen şahslaryň hukuklaryny goramak maksady bilen hossarlyk we howandarlyk belenilýär. Hossarlyk we howandarlar olaryň hukuklaryny we bähbitlerini gorap çykyş edip bilýärler. Hossarlyk we howandarlyk– kemala gelmedikleriň ene-atalary, perzentlige alanlar ýok mahalynda belenilýär. Hossarlyk kämillik ukyby ýoklara belenilýär. Hossarlar – olaryň wekilleri, olaryň adyndan geleşikleri baglaşýarlar. Howandarlyk- kämillik ukyby çäklendirilen şahslara belenilýär. Howandarlar-howandarlyk edilýänlere geleşikleri baglaşmaga razyçylyk berýärler, öz hukuklaryny amala aşyrmaga ýardam edýärler. Olary hyýanatçylyklardan gorap saklaýar. Hossarlyk we howandarlyk edaralary hökmünde ýerli öz-özünü dolandyryş edaralary çykyş edip bilýär. Bu edaralaryň ýok ýerinde etraplaryň we şäherleriň häkimlikleri çykyş edýär.

Kämillik ukyby ýok diýlip ykrar edilende, kämillik ukyby çäklendirilende kazyýet çözgüdi kanuny güýje gireninden soň bu barada hossarlyk we howandarlyk edaralaryna üç günün dowamynda habar berilýär.

Hossarlyk we howandarlyk edilýänleriň ýaşayan ýerindäki şol edaralar hossarlaryň we howandarlaryň işine gözegçilik edýär.

Hossar we howandar bolup biler kämillik ýaşyna ýeten kämillik ukyby bolan şahslar. Ata-enelik hukugyndan mahrum edilenler hossar-howandar hökmünde bellenilip bilinmez. Hossar-howandar bellenilip bilner diňe olaryň razyçylygy bilen. Şular ýaly halatlarda olaryň ahlak we beýleki sypatlary, borçlary ýerine ýetirmek ukyby, aralaryndaky gatnaşyk, olaryň islegi göz önünde tutulýar.

Hossarlyk, howandarlyk edilýäniň gozgalmaýan emlägini hem-de gozgalýan gymmatly emlägini dolandyrmak zerur bolanda degişli edara ynançly dolandyrmak barada şertnama baglaşýar. Degişli edara tarapyndan kemala gelmedik şahs ene-atasyna gaýtarylanda, perzentlige alnanda hossary howandary öz borçlaryny ýerine ýetirmekden boşadylýar.

Hossarlyk, howandarlyk edilýän şahs terbiýeliş, kesel bejeriş, durmuş edaralarynda ýerleşdirilende onuň bähbitlerine ters gelme hossarlary, howandarlary öz borçlaryny ýerine ýetirmekden boşadylýar. Hossarlar, howandarlar esasy sebäpler bolanda öz boçlaryny ýerine ýetirmekden öz haýyşy boýunça boşadylyp bilner. Hossarlar, howandarlar öz borçlaryny göwnejaý ýerine ýetirmese ýa-da betniýetli peýdalansa, gözegçiliksiz goýsa degişli edara olary çetleşdirip biler, hem-de jogapkärçilige çekmek üçin degişli çäreler görýär.

Hossarlyk howandarlyk bes edilýär:

1. Değişli edaranyň arzasy boýunça.

2. Kemala gelen şahs kâmillik ukyply diýlip ykrar edilse, şular ýaly halatda çäklendirmäni ýatyrnak barada kazyýediň çöğüdi kabul edilýär. Hossarlyk edilýän kiçi ýaşly çaga, 7-ýaşa ýetenden soň, hossalyk kesilýär. Hossar kemala gelmedigiň howandaryna öwrülýär. Munuň üçin ýörite karar kabul edilmeýär. Kemala gelmedik 18 ýaşa ýetende karar kabul edilmän howandarlyk hem bes edilýär. Kâmillik ukyby bolan şahsa, saglyk ýagdaýy sebäpli, öz hukuklaryny özbaşdak amala aşyryp bilmese öz borçlaryny ýerine ýetirip bilmese onuň haýyşy boýunça penakärlik görnüşinde howandar bellenilýär. Kemala gelen şahsa, kâmillik ukyply şahsa howandar şol tarapyň razylygy bilen değişli edaralar tarapyndan bellenilýär. Şoňa değişli emläge, onuň bilen baglaşylan tabşyryk ýa-da ynançly dolandyryş şertnamasy esasynda howandar ýagny onuň kömekçisi ygtyýar edýär. Ol ylalaşyk-geleşikleri baglaşýar, saglyk ýagdaýy gowulananda penakärlikde bolan şahsyň razylygy boýunça penakärlik bes edilýär.

Eger-de şahsyň bolýan ýeri näbelli bolsa, hem-de bir ýylyň dowamynda hiç maglumat bolmasa, Gyzyklanýan şahslaryň arzasy boýunça şol şahs kazyýet tarapyndan nam-nýsansyz ýiten diýip ykrar edilýär. Onuň emlägini dolandyrmak zerur bolanda, değişli şertnama esasynda ygtyýarly edara tarapyndan kesgitlenen şahs dolandyrmak üçin berkidilýär. Bu emläkden giden şahsyň bergisi üzülýär. Giden şahs gaýdyp gelse peýdany talap edip bilmeýär. Emma hojalyk ýöredilende çekilen zyýanyň öwezini dolmagy talap edip bilýär.

Eger şahsyň ýaşayan ýeri barada 5 ýylyň dowamynda hiç hili maglumat bolmasa, kazyýet ony ölen diýip hasap edip biler. Eger belli bir hadysa netijesinde şahs nam-nyşansyz ýitip giden bolsa, ol barada 6-aýyň dowamynda hiç hili maglumat bolmasa kazyýet ony öldi diýip hasap edip biler. Uruş hereketleri sebäpli 3-ýylyň dowamynda hiç hili maglumat bolmasa, ol ölen diýip bilner. Görkezilen halatlarda ölen diýip hasap edilen şahs gaýdyp geläýse-de, onuň bolýan ýeri tapylsa, onda kazyýet öňki çözüdini ýatyryp, gelen şahs diňe galan emlägini talap edip bilýär.

Tema: 5. Edara görnüşindäki taraplar raýat hukuk gatnaşyklarynyň taraplary (subýektleri) hökmünde.

1. Edara görnüşindäki taraplar barada düşünje we olaryň alamatlary.
2. Edara görnüşindäki taraplary döretmegiň we ýatymagyň tertibi.
3. Edara görnüşindäki taraplaryň görnüşler.
4. Edara görnüşindäki taraplaryň hukuk ukyplylygy we kämillik ukyplylygy.
5. Edara görnüşindäki taraplaryň ady we ýerleşýän ýeri.
6. Edara görnüşindäki taraplaryň wekilleri we şahamçalary(filial). Edara görnüşindäki taraplary döwlet belligine alynmagy.

Fiziki şahslar bilen bir hatarda kärhanalar, edaralar, guramalar hem raýat hukuk gatnaşyklarynyň subýektleridir. Kanunçylyga laýyklykda şu aşakdaky alamatlary bolan kärhanalar, edaralar, guramalar edara görnüşindäki taraplar diýip hasap edilýär:

1. Öz eýeçiliginde aýrybaşgalanan emlägi bar bolsa.

2. Öz emlägi bilen öz borçnamalary boýunça jogap berýän bolsa.

3. Öz adyndan emläk hukuklaryny hem-de emkläkleýin däl şahsy hukuklary edinip bilýän bolsa.

4. Öz adyndan şol hukuklary amala aşyryp bilýän bolsa we borçlary ýerine ýetirip bilýän bolsa.

5. Kazyýetde hak isleýji we jogap beriji bolup bilýän bolsa.

Şolar ýaly kärhanalar, guramalar, edaralar edara görnüşindäki taraplar hasaplanylýar. Raýat hukuk gatnaşyklarynyň subýekti hökmünde döwlet hem çykyş edýär. Döwletiň ygtyýarlyklary onuň degişli edarasynyň üsti bilen amala aşyrylýar. Döwlet ýagny ygtyýarly döwlet edarasý tarapyndan döredilen edara görnüşindäki taraplar raýat hukuk gatnaşyklarynda umumy esaslarda hereket edýär. Edara görnüşindäki tarap öz işini dörediş resminamasy esasynda amala aşyrýar. Onuň dörediş şertnamasy ony döredijiler ýagny —oňa gatnaşyjylar tarapyndan baglaşylýar. Şolar ýaly edara görnüşindäki tarapyň tertipnamasy (düzgünnamasy) tassyklanylmaga degişli. Kanunçylyga laýyklykda dörediji tarapyndan tassyklanan tertipnama laýyklykda öz işini alyp barýar.

Edara görnüşindäki tarapyň dörediş resminamalarynda ilkinji nobatda onuň tertipnamasynda onuň ady, ýerleşýän ýeri, işini dolandyrmagyň tertibi kesgitlenilýär, hem-de degişli kanunçylykda göz önünde tutulan beýleki maglumatlar görkezilýär. Dörediş şertnamasynda edara görnüşindäki tarapy döredijiler ony döretmegiň tertibini, işleýiş tertibini, emlägi bermegiň

tertibini we şertlerini göz önünde tutýar. Gazanylan peýdasyny nähili paýlamaly, onuň düzüminden çykmagyň tertibi we şertleri göz önünde tutulýar, gatnaşyjylaryňrazylygy bilen beýleki şertler hem göz önünde tutulýar.

Edara görnüşindäki taraplaryň görnüşleri kanunçylykda kegitlenilýär. Döwlet tarapyndan döredilýän edara görnüşindäki taraplar döwlet edara görnüşindäki taraplar hasap edilýär. Olaryň öz tertipnamasy ýa-da düzgünnamasy bolmaly. Peýda almak maksady bilen telekeçilik işi bilen meşgul bolýan edara görnüşindäki taraplar telekeçi edara görnüşindäki taraplar hasaplanylýar. Olar kanunçylyga kaýyklykda döredilýär.

Telekeçi däl edara görnüşindäki taraplar. Peýda almak maksady bilen telekeçilik işini alyp barmaýan edara görnüşindäki taraplar hem bolup biler.

Telekeçilik işi kömekçi häsiýetde bolsa edara görnüşindäki tarapyň telekeçilik däl häsiýeti üýtgemeyär. Mysal üçin, jemgyýetçilik guramalary, syýasy partiýalar, gaznalar telekeçilik däl edara görnüşindäki taraplar hasap edilýär. Özleriniň önünde umumy maksady goýýan edara görnüşindäki tarapyň dowam etmegi, onuň düzümindäki agzalaryň üýtgemegine bagly bolmaýan bolsa, olar jemgyýetçilik guramalarydyr. Şular ýaly guramany döretmek üçin agzalaryň iň azyndan başisiniň bolmagy zerur.

Gaznalar hasaplanylýar, eger döredijileriň biri ýa-da birnäçesi peýdaly maksady gazanmak üçin emlägi garaşsyz subýektiň eýeçiligine berýän bolsa.

Edara görnüşindäki tarapyň hukuk ukyby, onuň döwlet belligine alnan pursatyndan ýüze çykýar. Onuň ýatyrylmagy ýatyrylanlygy barada bellige alnan

pursatyndan başlap onuň hukuk ukyby ýatyrylýar. Edara görnüşindäki tarapyň hukuk ukyby ýörite. Raýat hukuk ukyby umumy. Edara görnüşindäki tarap ýörite maksat üçin işi amala aşyrýar. Onuň hukuk ukyby diňe kanunda göz önünde tutulan halatlarda hem-de tertipde çäklendirilip bilner.

Edara görnüşindäki taraplar işleriň käbir görnüşlerini ýörite ygtyýarnama esasynda amala aşyryp bilýär. Şol ygtyýarnama alnan pursatyndan başlap onuň hukugy ýüze çykýar. Edara görnüşindäki taraplar kanunçylyga hem-de dörediş resminamalaryna laýyklykda öz dolandyryş edaralarynyň üsti bilen raýat hukuklaryna eýe bolýar hem-de öz üstüne raýat hukuklaryny alýar.

Edara görnüşindäki taraplaryň dolandyryş edaralaryny, olaryň ýolbaşçylaryny saýlamagyň, bellemegiň tertibi kanunçylykda hem-de dörediş resminamalarynda göz önünde tutulýar.

Edara görnüşindäki tarapyň edara ediş müdirliginiň ýerleşýän ýeri onuň bolýan ýeri hasaplanylýar. Edara görnüşindäki tarapyň diňe bir ýerleşýän ýeri bolmaly, ýagny onuň hukuk salgysy. Onuň beýleki bolýan ýeri onuň şahamçasynyň ýerleşýän ýeri bolýar.

Edara görnüşindäki tarapyň ady hem-de bolýan ýeri onuň dörediş resminamalarynda görkezilýär. Şular ýaly tarap telekeçilik guramasy bolsa onuň öz firma ady bar. Telekeçi edara görnüşindäki tarapyň şol ady ulanmaga aýratyn hukugy bar. Onuň adyny başga bir edara görnüşindäki tarap bikanun peýdalanýan bolsa mesele goýulyp we çözülip bilner. Şunda ýetirilen zyýanyň öwezi dolunmaga degişli.

Edara görnüşindäki tarapyň wekilligi we şahamçasy bolup biler. Olar edara görnüşindäki tarapyň ýerleşýän yerinden daşarda şol tarapyň bähbitlerini goraýan, onuň adyndan çykyş edýän düzüm bölekleridir. Emma şahamça we wekillikler edara görnüşindäki taraplar hasaplanmaýar. Olar edara görnüşindäki tarapyň tassyklan düzgünnamalary esasynda hereket edýär. Olara emlägi edara görnüşindäki tarap belleýär. Olaryň ýolbaşçylaryny edara görnüşindäki tarap belleýär hem-de ynanç haty berilýär.

Edara görnüşindäki tarap hökmünde jemgyýetçilik guramalary, gaznalar (filiallar) döwlet belligine alnan pursatynda başlap hereket edýär. Ýagny syýasy partiýalar, dini guramalar, kärdeşler arkalaşygy we beýlekiler Adalat ministrliگی tarapyndan bellige alynýar. Şunda jemgyýetçilik guramalarynyň maksatlary konstitusion ýörelgelere, kanunlara laýyk gelmeli. Olary döwlet belligine almak üçin döredijiler tarapyndan gol çekilen arza hem-de olaryň tertipnamasy talap edilýär. Olary döwlet belligine almak degişli resminamalar tabşyrylandan soň bir aýyň dowamynda çözülmeli, şeýle edilmese, onda olar döwlet belligine alnan hasaplanylýar. Gaznalar döredilende olaryň emläginiň niýetlenilişi olaryň maksatlaryna laýyk gelmeli. Jemgyýetçilik guramalar we gaznalar bilen baglanyşykly meseleler olaryň tertipnamalarynda görkezilýär.

Tertipnamada görkezilýän meseleler:

Işň maksady, olaryň ady (nähili jemgyýetçilik gurama), bolýan ýeri, olary ýatyrmagyň tertibi, olar ýatyrylanda emlägi paýlamagyň tertibi, dolandyryş edarasynyň agzalary baradaky maglumatlar, olaryň ygtyýarlyklary. Jemgyýetçilik guramalarynyň hem-de gaznalaryň işiniň kanuna laýyk gelýändigine adalat

ministrlygi gözegçilik edýär. Eger jemgyýetçilik gurama ýa-da gazna telekeçilik işine tutuşlygyna geçse, onda Adalat ministrlygi ýatyrýar. Dolandyryş edaralarynyň hem-de wekillikleriň ýetiren zyýany üçin jogapkärçiligi gurama hem-de gazna çekýär.

Şu jemgyýetçilik guramalary, gazna öz işini ýatyrýar haçanda Adalat ministrlygi olary bellige almagy ýatyrsa. Şunda iş hem bes edilýär. Şular ýaly halatda emlägiň pul gymmaty kesgitlenilýär, algydarlar kanagatlandyrylýar, galan emläk bolsa döredijileriň arasynda paýlanylýar. Jemgyýetçilik guramalary, gaznalary ýatyrmak baradaky habar gazetlerde çap edilmeli, çapdan bir ýyl soň emlägiň paýlanylmagyna ýol berilýär. Aýratyn halatlarda Adalat ministrlygi tarapyndan gaznalary döretmek baradaky we dolandyrmak baradaky karar ýatyrylanda olary kabul etmegiň tertibi kesgitlenilýär, kararlary islendik wagt sesleriň köplügi bilen ýatyrylyp bilner. tertipnamany üýtgetmek baradaky karar sesleriň 4/3 bölegi bilen, jemgyýetçilik guramalaryň maksatlaryny üýtgetmek baradaky karar sesleriň agzalarynyň 5/4 bölegi bilen kabul edilip bilinýär. Degişli esaslar bolan halatynda agza jemgyýetçilik guramasyndan çykarylyp bilner.

Gaznany döretmekde maksat belli bir şahslary, ýa-da şahslaryň toparlaryny şolary goldamakdan ybarat. Adalat ministrlyginiň goldamagy bilen ýatyrylyp ýa-da onuň maksady üýtgedilip bilner. Edara görnüşindäki taraplary döwlet belligine almak.

2006-njy ýylyň 8-nji sentýabrynda Türkmenistanyň Prezidentiniň “edara görnüşindäki taraplary we maýa goýum taslamalaryny döwlet tarapyndan hasaba almagy

kadalaşdyrmak hakynda” karary kabul edildi hem-de bu barada ýörite düzgünnama tassyk edildi.

Ykdysadyýet we ösüş ministrliginiň düzüminde edara görnüşindäki taraplary hem-de maýa goýum taslamalaryny döwlet tarapyndan hasaba almak müdirligi döredildi. Düzgünnama laýyklykda edara görnüşindäki tarap hökmünde hasaba alynýanlar arza hem-de degişli resminamalary berýärler, müdirlige hem-de Aşgabat şäher we welaýatlar müdirligine.

Tabşyrylan, müdirlik tarapyndan kabul edilen resminamalar seljerilmäge degişli, hem-de olar boýunça netijenama düzülýär. Netijenama pudagara toparyň çözgüdi esasynda güýje girýär. Bu topar hasaba alyş müdirliginiň ýanynda döredilýär. Hasaba alynýanlaryň statistika we salgyt taýdan hasabyny ýöretmek, bank hasaplaryny açmak hem-de döwlet bellige almak barada çözgüt kabul edilenden soň, üç günüň dowamynda amala aşyrylmaly.

Döwlet bellige alnanlygy barada şahadatnama resmileşdirilýär, oňa ministrligiň möhüri bilen güwä geçilýär. Döwlet edaralary, kärhanalary, guramalary, olaryň şahamçalaryny wekilliklerini hasaba almak barada. Görkezilenleri hasaba almak üçin Ministrler Kabineti çözgüdi esas bolýar. Olary sanawa girizmek üçin hem görkezilen çözgütler esas bolup hyzmat edýär. Umumy döwlet wezipelerini ýerine ýetirmäge ygtyýarly edilen merkezi döwlet edaralaryny we guramalaryny hasaba almak ministrligiň hasaba alyş müdirligi tarapyndan geçirilýär. Döwlet kärhanalaryny, olaryň şahamçalaryny we wekillerini ýerli ähmiýetli edaralary we guramalary hasaba almak, hasaba alyş müdirliginiň ýerli bölümleriniň üsti

bilen geçirilýär. Şular ýaly ýerli bölümler Aşgabat şäher we welaýatlar boýunça hereket edýärler.

Hasaba alynmak üçin hödürlenilýän resminamalar:

1. Bellenilen nusgadaky arza.
2. Döwlet edarasyny, kärhanasyny, guramasyny döretmek baradaky çözgüt.
3. Iki nusgada dörediş resminalary (tertipnama ýa-da düzgünnama).

Jemgyýetçilik birleşiklerini, guramalaryny (täjirçilik däl guramalary) we dini guramalary hasaba almak Adalat ministrligi tarapyndan berilýän şahadatnama olary hasaba almak üçin esas bolup durýar. Olar baradaky maglumatlary sanawa girizmek hasaba alyş müdirligi tarapyndan geçirilýär (Ykdysadyýet we ösüş ministrligi). Şunda hödürlenilýän resminamalar:

1. Arza.
2. Iki nusgada dörediş resminamasy.

Täjirçilik banklaryny daşary ýurt banklaryny, olaryň sahamçalaryny, wekilliklerini hasaba almak boýunça Türkmenistanyň merkezi banky tarapyndan kabul edilen çözgüt esas bolup durýar. Edara görnüşindäki taraplaryň sanawyna girizmek Ykdysady we ösüş ministrliginiň hasaba alyş müdirligi tarapyndan geçirilýär. Tabşyrylýan resminamalar:

1. Arza;
2. Üç nusgada dörediş resminamasy; hasaba almak üçin esas bolup çykyş edýär.

Daýhan hojalyklaryny, daýhan birleşiklerini we oba hojalyk paýdarlar jemgyýetlerini hasaba almagyň tertibi. Ministrler Kabinetiniň çözgüdi täze döredilen daýhan

birleşigini, oba hojalyk paýdarlar jemgyýetini hasaba almak hem-de olar baradaky maglumatlary sanawa girizmek üçin esas bolup durýar. Daýhan hojalygyny hasaba almak hem-de olar baradaky maglumatlary sanawa girizmek üçin döredijiniň çözgüdi esas bolup durýar. Hasaba almak Ykdysadyýet we ösüş ministrliginiň ýerli bölümleriniň üsti bilen geçirilýär.

Hödürlenilýän (tabşyrylýan) resminamalar;

1. Arza.
2. Kabul edilen çözgüt.
3. Daýhan hojalygyny döretmek barada teswirnama ýa-da şertnama.
4. Oba hojalyk ministrliginiň netijenamasy;
5. Oba hojalyk maksatly ýeriň berlenligi babatda çözgüt;
6. Tertipnama iki nusgada.
7. Daýhan hojalygyny döredýän raýatyň pasportynyň nusgasy, hukuk salgysy.
8. Hasaba alyş ýygymynyň tölenenligi barada resminama.

Döwlete dahylsyz kärhanalary döretmegiň tertibi:

Döredijiniň ýa-da döredijileriň çözgüdi (karary hasaba almak we maglumatlary girizmek üçin esas bolup durýar. Hasaba almak işi hasaba alyş müdirliginiň ýerli bölümleriniň üsti bilen geçirilýär.

Şunda hödürlenilýän resminamalar:

1. Arza.
2. Döretmek baradaky çözgüt.
3. Pasportyň nusgasy.
4. Maýalyk goýumyň bir böleginiň tölenilenligi baradaky resminama.

5. Hukuk salgysy.

6. Hasaba alyş ýygymyň tölenilenligi barada resminama;

7. Daşary ýurt maýa goýumlara gatnaşýan kärhanalary, olaryň şahamçalaryny, wekilliklerini, daşary ýurt edara görnüşindäki tarapyň hasaba alynmagy üçin esas bolup durýar.

Hasaba alyş müdirligi olary hasaba alýar. Şunda tabşyrylýan resminamalar:

1. Arza.

2. Teswirnama.

3. Şertnama.

4. Ministrler Kabinetiniň çözgüdi.

5. Tertipnama (düzgünnama) tabşyrylýar.

Şu aşakdaky halatlarda hasaba almakdan ýüze dönderilip bilner:

1. Hasaba alynýanyň işiniň görnüşleri Türkmenistanyň kanunçylygynda gadagan edilen bolsa;

2. Egerde kärhanany döretmek baradaky çözgüt kanuna laýyk gelmeýän bolsa;

3. Eger-de kanunçylykda göz önünde tutulan beýleki ýagdaýlar bar bolsa. Hasaba almakdan ýüz dönderilende arza hem beýleki maglumatlar arza berijä gowşurylýar. Jedeller ýüze çykanda pudagara toparda seredilýär.

4. Ministrligiň hereketleri bolsa kazyýete şikáyat edilip bilner.

Edara görnüşindäki tarapyň maglumatlarynyň üýtgemegi olary hasaba almagy gaýtdan geçirmäge getirýär.

Gaýtadan guralmagy, döredijiniň (paýdarlar jemgyýetlerinden başga) ýa-da hususy kärhananyň eýesiniň çalyşmagy, hasaba alnanyň adynyň üýtgemegi, dörediş resminamalaryndaky beýleki üýtgetmeler gaýtadan hasaba alynmaga degişli. Gaýtadan hasaba almak pudakara topar bilen ylalaşylyp Ykdysadyýet we ösüş ministriliginiň hasaba alyş müdirligi tarapyndan geçirilýär. Hasaba alnanyň dörediş resminamalaryndaky üýtgetmeler baradaky maglumatlar sanawa girizilýär.

Hasaba almak kärhanalara, edaralara we guramalara gözegçiligi üpjün etmek edara görnüşindäki taraplaryň sanawyny ýöretmegiň esasy maksady bolup durýar.

Hasaba alnan edara görnüşindäki tarap işini bes etse ýa-da ýapylsa-hasaba alyş müdirligi ony sanawdan çykarmak işini geçirýär. Eýesiniň ýa-da gatnaşyjynyň ýa-da kazyýetiň hasaba alnany ýapmak barada çözgüdi, Şeýle hem kanunçylykda bellenen beýleki halatlarda sanawdan çykarmak üçin esas bolup durýar.

Eger hasaba alnanyň ýerine ýetirýän işiniň degişli maksatlara günäkär ýagdaýda laýyk gelmeýänligi ýa-da kanunçylyga laýyk gelmeýänligi subut edilse ykdysadyýet we ösüş minsitrliginiň hasaba alnany ýapmak baradaky meseläni kazyýetde gozgamaga haky bar.

Bellenilen tertibe laýyklykda hödürlenilýän resminamalar kanunçylyga laýyk gelýänligi babatda barlanylmaga degişli netijesi boýunça hasaba alyş müdirligi edara görnüşindäki tarapy sanawdan çykarmak ýa-da çykarmakdan ýüze döndermek barada netijenama düzýär. Sanawdan çykarmak baradaky netijenama salgyt gulluk edaralaryna, statistika edaralaryna hasaba alnany hasapdan çykarmak üçin hem-de hyzmat edýän banka hasaby

ýapmak üçin esas bolup durýar. Şulardan soň hasaba alyş müdirligi sanawdan çykarmagy resmileşdirýär. Ykdysadyýet we ösüş ministrligi hasaba alnan öz tertipnamasynda göz önünde tutulan işi amala aşyrmasa ony mejbury tertipde ýapmak hem-de sanawdan çykarmak barada kazyýete talap arzasyny ýollamaga haklydyr.

Tema: 6. Kärhanalar edara görnüşindäki taraplar hökmünde.

1. Kärhanalary döretmegiň tertibi.
2. Kärhanalaryň tertipnama gaznasy.
3. Kärhanalaryň guramaçylyk hukuk görnüşleri.
4. Kärhanalary üýtgedip gurmak. Kärhanalaryň birlikleri.
5. Kärhanalaryň işiniň bes edilmegi.

Kärhanalar hakyndaky kanun 2000-nji ýylyň 15 iýunynda kabul edildi. Bu kanun Türkmenistanda kärhanalary döretmegiň, olaryň hereketini we işini bes etmegiň hukuk, guramaçylyk we ykdysady esaslaryny kesgitleýär. Kärhanalar hökmünde önüm öndürmek, harytlary ýerleşdirmek, ýerine ýetirilýän işler we bitirilýän hyzmatlar üçin jemgyýetiň zerurlyklaryny kanagatlandyrmak we girdeji almak maksady bilen döredilýän ykdysady işiň subýekti çykyş edýär. Kärhanalaryň hukuk ýagdaýy- kanunçylyk tertibinde hukuk subýekti hökmünde hukuklaryň we borçlaryň berkidilen ulgamydyr.

Kärhana döwlet belligine alnan pursatyndan başlap, kanun subýekti hasaplanýar. Ol öz adyndan hukuklara eýe bolýar, olary amala aşyrýar, öz üstüne

borçlary alýar. Kärhanalaryň hukuklarynyň we kanuny bähbitleriniň berjaý edilmegini döwlet kepillendirýär, maddy, maliýe, zähmet we beýleki çeşmelere deň mümkinçilikleri üpjün edýär, erkin bäsleşigiň ösüşine ýardam edýär. Kärhanalaryň gulluk ýa-da telekeçilik syryny düzýän habaryň goralmagy kepillendirilýär. Döwlet edaralarynyň, olaryň wezipeli adamlarynyň kärhanalaryň işine gatyşmagyna ýol berilmeýär. Kanunçylykda göz önünde tutulan halatlarda oňa ýol berilýär. Kärhanalaryň öz hususy ady, hukuk salgysy, möhüri bolýar. Ol öz işinde peýdalanýan harytlyk we beýleki nyşanlaryny edinmäge haklydyr.

Kärhana öz ady bilen döwlet belligine alynmaga degişli. Onuň adynda şular bolmaly: 1. Beýleki kärhanalardan tapawutlandyrmaga mümkinçilik berýän takyk ady;

2. Guramaçylyk-hukuk görnüşiniň doly aňladylyşy ýa-da onuň gysgaldylan baş harplary.

Kärhana bellige alnan beýleki kärhanalaryň ady bilen gabat gelýän meňzeş atlary peýdalanyp bilmeýär. Kärhananyň şahamçalary we wekillikleri işi onuň adyndan amala aşyrýar. Bellige alnan kärhananyň öz adyny harytlarda we beýleki resmi kagyzlarda, resmi namalarda peýdalanmaga haky bar.

Kärhananyň hukuk salgysy hökmünde onuň ýerleşýän ýerini kesgitleýän edara görnüşli taraplaryň ýeketäk döwlet sanawynda resmi ýagdaýda bellige alnan we şoňa girizilen adrese düşünilýär (Hukuk salgysy). Kärhana öz işinde möhüri peýdalanýar. Onda kärhananyň resmi ady bolýar. Tertipnama gaznasynyň azyndan 70 göterimi döwlet serişdeleriniň we emläginiň hasabyna döredilen

kärhanany dolandyrmak döwlet kärhanasy üçin bellenen dolandyryş ýörelgeleri esasynda amala aşyrylýar. Kärhana ony esaslandyryjynyň (esaslandyryjylaryň) karary boýunça döredilýär. Şolar hökmünde hukuk kämilligi bolan fiziki we edara görnüşli taraplar, şol sanda şolar ýaly daşary ýurtly taraplar çykyş edip bilerler.

Kärhanalardan bir ýa-da birnäçe täze kärhanalaryň bölünip aýrylmagy hem-de onuň bölünmegi netijesinde kärhana döredilip bilner. Esaslandyryş şertnamasy kärhanany döretmegiň we onuň işiniň esasy bolýar. Şular ýaly şertnama kärhanany esaslandyryjylar tarapyndan baglaşylýar. Bu şertnama kärhananyň esaslandyryş resmi namasy hasaplanýar. Döwlet kärhanasy döredilende, hem-de kärhana bir esaslandyryjy tarapyndan döredilse esaslandyryş şertnamasy baglaşylmaýar.

Esaslandyryş şertnamasynda şu aşakdakylar bolmaly:

1) Kärhanany döretmek hakyndaky karar, onuň ady we ýerleşýän ýeri;

2) Esaslandyryjylaryň sanawy;

3) edara görnüşli tarap esaslandyryjy bolsa, onda esaslandyryjylaryň ady, hukuk salgysy, eger fiziki tarap esaslandyryjy bolsa – onuň ady, ýaşayan ýeri, şahsyýetini tassyklaýan resmi nama;

4) Kärhanany döretmegiň tertibi;

5) Kärhanany döretmek boýunça esaslandyryjylaryň işini amala aşyrmagyň tertibi;

Esaslandyryjylaryň hem-de kärhana wekilçilik edýän adamlaryň ygtyýarlygy;

6) Tertipnama gaznasyna her-bir esaslandyryjynyň geçirilen pul goýumynyň ýa-da natural görnüşde, ýa-da

emlak hukuklary görnüşinde geçiren goýumynyň pul bahasynyň düzümi, möçberi we möhletleri baradaky maglumatlar;

8) Tertipnama gaznasyna goşmaça goýumlary girizmek barada karary kabul etmegiň tertibi hem-de goýumlary öz wagtynda geçirmezligiň netijeleri;

9) Kärhananyň tertipnamasyny tassyklamak barada karar;

10) Girdejileri paýlamagyň we çykdaýjylary tölemegiň tertibi;

11) Gatnaşýanlaryň (esaslandyryjylaryň) kärhananyň düzüminden çykmagyň tertibi.

Esaslandyryş şertnamasynda kärhananyň işiniň maksatlary göz önünde tutulyp bilner. Şertnama esaslandyryjylar ýa-da olaryň wekilleri gol çekýärler. Tertipnama edara görnüşli tarap hökmünde kärhananyň hukuk ýagdaýyny kesgitleýän resminamadyr. Tertipnama kärhananyň esaslandyryş resmi namasydyr.

Tertipnamada şu aşakdakylar bolmaly:

1) Kärhananyň ady, hukuk salgysy; 2) Esaslandyryjylaryň sanawy hem-de esaslandyryş şertnamasynda bolmaly resminamalar;

Tertipnama umumy ýygnaýda (esaslandyryjylar) bir agyzdan kabul edilýär we gol çekilýär. Kärhanany bir tarap döredýän bolsa, onuň özi gol çekýär. Kärhanalaryň döwlet belligi Türkmenistanyň Döwlet bellige alyş gullugy tarapyndan onuň welaýatlardaky we Aşgabat şäherindäki bölümleri tarapyndan berilýän netijeler esasynda amala aşyrylýar. Döwlet belliginiň maglumatlary edara görnüşli taraplaryň ýeke-täk döwlet sanawyna goşulýar. Sanawdan göçürme 10 gününň dowamynda Baş döwlet salgyt

gullugyna, statistika edarasyna, Döwlet gümrük hanasyna, Merkezi banka iberilýär. Kärhanany döwlet belligine almak maglumatlar berlenden soň 2 hepde dowamynda geçirilýär. Kärhanany döwlet belligine almakdan ýüz dönderilýär, eger esaslandyryş maglumatlary (resminamalar) kanunyň talaplaryna laýyk gelmese.

Esaslandyryş resminamalaryna üýtgetmeler we goşmaçalar girizilende kärhana gaýtadan bellige alynýar. Döwlet belligini geçiren edara kärhananyň bellige alnyşyny ýatyrýar, eger: 1) Kärhana batanda- önümçilik işleri tamamlananda; 2) ýalňyş bellige alnanda; 3) Kärhananyň döredilmegi kazyýet tarapyndan hakyky däl hasaplanylanda; 4) Gatnaşyjylaryň talaby esasynda, kazyýediň çözgüdi esasynda.

Kärhananyň şahamçalary we wekillikleri hem döwlet belligine alynýar. Olar hem edara görnüşli taraplaryň ýeke-täk döwlet sanawyna goşulýar. Bellige alnanda tabşyrylýan resminamalar: 1) olary döretmek barada kärhananyň ýolbaşçy edarasynyň karary; 2) olaryň işi barada maglumat; 3) olary döredýän kärhananyň tertipnamasynyň nusgasy; 4) olaryň işini alyp barmak tabşyrylan adamy bellemek barada karar; 5) olary döredýän kärhananyň bellige alnandygy barada şahadatnama.

Kärhanalar şu aşakdaky guramaçylyk hukuk görnüşlerde işi amala aşyrýar: 1) Döwlet kärhanasy; 2) Hususy (ýekebara) kärhana; 3) Hyzmatdaşlyk kärhanasy; 4) Jemgyýetçilik guramalarynyň kärhanasy; 5) Hojalyk şereketi; 6) Paýdarlar jemgyýeti; Başga görnüşler hem kanunçylykda göz önünde tutulyp bilner.

Döwlet kärhanasy – döwlet serişdeleriniň hasabyna döredilen ýa-da döwlet eýeçiligine berlen

kärhana. Ol özüne berkidilen emläge eýelik edýär, peýdalanýar we ygtyýar edýär. Tertipnama gaznasynyň iň pes möçberi Ministrler Kabineti tarapyndan belenilýär. Döwlet kärhanasy we esaslandyryjylar biri-biriniň borçnamalary boýunça jogapkärçilik çekmeýärler.

Hususy kärhana – fiziki tarapa degişli kärhana. Onuň özi döredýär. Onuň esaslandyryş namasy özi tarapyndan tassyklanan gaznasynyň iň pes möçberi zähmet hakynyň iň pes möçberinden 25 esse möçberde bolmaly Türkmenistanyň Prezidentiniň 2000 ýylyň 10-njy ýanwarynda «Durmuş töleglerini we beýleki tölegleri, salgytlary, ýygymlary, paçlary we jerimleri hasaplamagyň tertibini kämilleşdirmek hakynda» karar bilen. 1999 ýylyň 1-nji dekabryndan başlap, 250 müň manat möçberde belenildi. Hususy kärhananyň eýesi işi dolandyrmak üçin şertnama esasynda direktor belläp bolýar.

Hyzmatdaşlyk kärhanasy – işine her bir agzasynyň şahsy gatnaşmagyna esaslanýan kärhana. Agzalaryň pul we emläk tölegleriniň we beýleki girdejileriň hasabyna döredilýär. Tertipnama gaznasy – iş hakynyň iň pes möçberinden 50 esse. Umumy ýygnaç dolandyryýar. Ol ýerine ýetiriji edara döredip bilýär. Tertipnamasy bar.

Jemgyýetçilik guramalarynyň kärhanasy – ýagny jemgyýetçilik birleşikleri, dini guramalar, haýyr sahabat we jemgyýetçilik guramasynyň esaslandyryş resminamasy bolup. Tertipnama gaznasy iň pes zähmet hakyndan 100 esse möçberde.

Hojalyk şereketi – bilelikdäki işi amala aşyrmak üçin 2 ýa-da ondan köpräk fiziki ýa-da edara görnüşli taraplaryň bileleşigi. Şertnama esasynda döredilýär. Tertipnama gaznasy iň pes zähmet hakyndan 100 esse

möçberde. Umumy ýygnagy bar. Biri-biri bilen raýdaş jogapkärçilik çekýän ýa-da paýlaryň möçberinde jogapkärçilik çekýän şereketler döredilip bilner.

Paýdarlar jemgyýeti hakynda kanun boýunça golçur kärhanalar, şahamçalar we wekillikler döredilip bilner. Kärhanalar edara görnüşli tarap hukukly golçur kärhanany döredip bilýär. Kärhanalaryň tertipnama gaznasynyň ýa-da emläginiň 50%-den köp, ýöne 100%-den az bölegi başga kärhana degişli bolsa, şolar ýaly kärhana garanda ol golçur kärhanasy bolýar. Golçur kärhanasy döwlet belligine alynýar. Olar şahamçalary, wekillikleri döredip bilýärler, ýöne olar edara görnüşli tarap däl. Şahamçalar we wekillikler döwlet belligine alynýar. Türkmenistanyň kärhanalary daşary ýurt döwletleriň çäklerinde olaryň milli kanunçylygyna laýyklykda we Türkmenistanyň halkara şertnamalary esasynda özüniň golçur kärhanany, şahamçalary, wekillikleri döredip bilýärler.

Kärhanalaryň öz arasyndaky şertnama boýunça edara görnüşli tarapyň hukuklaryna eýe bolan assosiasiyalara, konsernlere we birleşikleriň beýleki görnüşlerine birleşip bilerler. Şolaryň düzümine girýän kärhana öz özbaşdaklygyny, edara görnüşli tarapyň hukuklaryny we borçlaryny saklap galýar.

Assosiasiya, konsern we beýlekiler özüleriniň düzümine girýän kärhanalar tarapyndan tassyklanan Tertipnama esasynda hereket edýärler we olar bile baglaşylan şertnamalar esasynda öz wezipelerini ýerine ýetirýärler. Olaryň işiniň maksady we esasy wezipeleri olara girýän kärhanalaryň işleri ýa-da islegleri bilen baglanyşykly bolmaly. Assosiasiya, konsern we beýlekiler

bellenen tertipde döwlet belligine alynmaga degişli. Assosiasiýa, konsern we beýlekiler hem-de olara girýän kärhanalar biri-biriniň borçnamalary boýunça jogap bermeýärler.

Kärhanalaryň iş çygry çäklendirilmeýär, eger onuň amala aşyrylan işi gadagan edilen zatlara degişli bolmasa. Ministrler Kabineti diňe döwlet kärhanalary tarapyndan amala aşyrylýan işiň görnüşlerini kesgitleýär. Diňe ýörite rugsat (ygtyýarnama) esasynda amala aşyrylýan kärhananyň işiniň aýratyn görnüşleri kesgitlenilýär. Kärhanalara ygtyýarnamalar olar döwlet belligine alnandan soň berilýär.

Kanunçylyk kärhananyň üýtgedilip guralmagyny düzgünleşdirýär. Üýtgedip gurmak – bu ýatyrnak çäresini geçirmezden kärhanany gaýtadan döretmekdir. Kärhana goşulmak, birleşmek, bölünmek, aýrylmak, täzeden döretmek görnüşinde üýtgedilip guralýar. Bu iş esaslandyryjylaryň ýa-da ýokarda durýan dolandyrys edaralarynyň karary bilen geçirilýär.

Kanunçylykda göz önünde tutulan halatlarda kärhanadan bir kärhanany ýa-da birnäçe kärhanany bölüp aýyrmak ygtyýarly döwlet edaralarynyň ýa-da kazyýetiň karary bilen geçirilýär. Kanunçylykda bellenen halatlarda goşulmak ýa-da birleşmek görnüşinde kärhanany üýtgedip guramak ygtyýarly döwlet edaralaryň razylygy bilen geçirilýär. Üýtgedilip guralýan kärhananyň hukuklarynyň we borçlarynyň mirasdüşerleri täze döredilen we öz işini bellige alnandan soň dowam etdirýän kärhana bolup durýar. Iki ýa-da birnäçe kärhananyň goşulmagy olaryň emläginiň doly birleşdirilmegi esasynda amala aşyrylýar. Goşulmaga gatnaşan kärhanalaryň hukuklary we borçlary

tabşyryş namasyna laýyklykda täzeden döredilen kärhana geçýär. Bir ýa-da birnäçe kärhana başga bir kärhana goşulanda goşulýan kärhanalar edara görnüşli taraplar hökmünde öz işlerini bes edýärler. Olaryň hukuklary we borçlary bolsa tabşyryş namasyna laýyklykda olaryň goşulýan kärhanasyna geçýär. Kärhana bölünende onuň emlägini täzeden döreýän iki ýa-da birnäçe kärhananyň arasynda paýlamak ýoly bilen amala aşyrylýar.

Kärhana üýtgedilip guralanda, tabşyryş namasy hem-de bölüji balans düzülýär. Olar kärhanalaryň gatnaşyjylary ýa-da kärhanany üýtgetmek barada karar kabul eden edara tarapyndan tassyklanýar. Kärhananyň işiniň togtadylmagy, bes edilmegi, onuň ýatyrylmagy kanunçylykda göz önünde tutulan halatlarda bolup biler. Kärhananyň işi meýletin tertipde bes edilýär: 1) Döwlet kärhanasynyň, jemgyýetçilik guramalarynyň kärhanasynyň eýesiniň kabul eden karary esasynda; 2) Paý eýeçiliginiň hukugyna esaslanan kärhananyň ähli gatnaşyjylarynyň karary esasynda, gatnaşyjylaryň ýarysynyň ses bermegi arkaly.

Kärhananyň işi mejbury tertipde kazyýetiň karary boýunça şu aşakdaky halatlarda bes edilýär: 1) Batyp galmak netijesinde; 2) Bellige alnanda kanunçylygyň bozulmagy bilen baglanyşykly; 3) Ygtyýarnama alynmaga degişli bolanda işini ygtyýarnamasyz amala aşyrsa; 4) ýylyň dowamynda bikanun işleriň ençemesini amala aşyrsa, ýa-da kanunçylygy gödek bozsa. Şu aşakdaky halatlarda hem bes edilýär: 1) Tertipnamada görkezilen möhlet gutarsa; 2) Tertipnama gaznasy görkezilen möçberden pes bolsa; 3) gatnaşyjylar tarapyndan tertipnama gaznasy bellenilen möhletlerde döredilmese; 4) Kärhana üýtgedilip guralanda.

Salgyt salýan, ygtyýarnama berýän, ekologiýa, sanitariýa, arhitektura, tehniki howpsuzlyk, ýangyna garşy goranyş meselelerini alyp barýan edaralaryň kärhananyň işini togtatmak barada tekliplir girizmäge haky bar. Bu baradaky jeddeleri kazyýet çözüýär. Kärhana edara görnüşli taraplaryň ýeke-täk sanawyndan çykarylan pursatyndan başlap öz işini bes edýär.

Kärhananyň ýatyrylmagy onuň işiniň, hukuklary we borçlary başga kärhana mirasdüşerlik tertibinde geçmezden bes edilmegine getirýär. Kärhananyň eýesi, kazyýet ýa-da kärhanany esaslandyran edara, kärhanany ýatyrmak barada karar kabul edýär. Olar ýatyrylyşygy geçirmegini tertibini we möhletlerini belleýär, ýatyryş toparyny (ýagny ýatyryjyny) belleýär. ýatyryş topary belenen günden başlap, kärhanany dolandyrmak ýatyryş topary tarapyndan amala aşyrylýar. Bu topar döwlet bellige alyş edarasyna kärhananyň ýagdaýynyň üýtganlygi barada habar berýär. Topar barada hem habar berýär. ýatyryş topary kazyýetde kärhananyň wekili hökmünde çykyş edýär. Kärhananyň ýatyrylmagy barada algydarlaryň her birine ýazmaça habar berilýär. resmi metbugatda bu barada bildiriş ýerleşdirilýär.

Ýatyryş topary kärhananyň algydarlary bilen hasaplaşyk geçirýär. Pul serişdeleri olaryň talaplaryny kanagatlandyrmaga ýetmese kärhananyň emläginiň açyk söwdasy geçirilýär. Şonda hem talaplar kanagatlandyrylmasa (emlak hem ýeterlik bolmasa) algydarlar kazyýete ýüz tutup bilýärler.

Algydarlar bilen hasaplaşyk gutaran soň topar ýatyryş balansyny düzüýär. Ol gatnaşyjylar (esaslandyryjylar) ýa-da kärhanany ýatyrmak barada karar

kabul eden dolandyryş edarasy tarapyndan tassyklanýar. (Garaşsyz auditor tarapyndan hem tassyklanýar). Edara görnüşli taraplaryň ýeke täk döwlet sanawyndan çykarylandan soň kärhana ýatyryldy hasaplanýar.

ýatyrylan kärhananyň emlägi şeýle nobatda paýlanylýar: 1) Kärhana raýatlaryň ömrüne ýa-da saglygyna zyýan ýetirenligi üçin jogapkärçilik çekýän bolsa, şolaryň talaplary; 2) Işden boşadylanda kömek pulunyň hem-de zähmet hakynyň tölegleri; 3) Kärhananyň emläginiň girewi bilen üpjün edilen borçnamalary boýunça talaplar; 4) Hökmany salgyt, döwlete we ýerlerdäki döwlet edaralaryna beýleki tölegler boýunça bergiler; 5) Beýleki algydarlar bilen hasaplaşyk geçirilýär. Galan emläk kärhananyň gatnaşyjylaryna berilýär (emläk hukukly).

Kärhana öz işini amala aşyranda kanunçylygy, raýatlaryň beýleki kärhanalaryň, döwletiň hukuklaryny hem-de kanuny bähbitlerini bozmaly däl. Döwlet häkimiýet edaralarynyň, ýerli häkimiýet edaralarynyň, öz-özünü dolandyryş edaralarynyň wezipeli adamlary kärhanalar hakyndaky kanunçylygy bozsalar kanunda bellenen jogapkärçilige çekilýär.

Tema: 7. Paýdarlar jemgyýetleri raýat hukuk gatnaşyklarynyň subýektleri hökmünde.

5. Paýdarlar jemgyýetleri barada düşünje.
6. Paýdarlar jemgyýetlerini döretmegiň tertibi.
7. Paýdarlaryň hukuklary we borçlary.
8. Paýdarlar jemgyýetlerini ýatyrmagyň tertibi.

1. Umumy düşünje. Paýdarlar jemgyýetleri hakyndaky kanun 1999-njy ýylyň 23-nji noýabrynda kabul edildi. Bu paýdarlar jemgyýetlerine gatnaşyjylaryň aksiýalaryň belli bir sanyna bölünen fiziki we edara görnüşli taraplaryň goýumlarynyň tertipnama gaznasyna birleşen kärhanasydyr. Olary döretmek, üýtgetmek, ýatyrnak bilen baglanyşykly meseleleri şu kanun hem-de «Türkmenistanda daşary ýurt inwestisiýalary hakynda», «Türkmenistanda inwestision iş hakynda» kanunlar bilen düzgünleşdirilýär.

Paýdarlar jemgyýeti edara görnüşli tarap, alamatlary. Ol öz borçlary boýunça özüne degişli ähli emlägi bilen jogap berýär. Döwlet onuň borçlary boýunça jogapkärçilik çekmeýär. Jemgyýetiň paýdarlar bilen hem gatnaşygy şeýle. Olar bir-birine jogap bermeýär. Umuman onuň işi möhlet boýunça çäklendirilmeýär. Ol döwlet belligine alnan pursatyndan başlap döredilen hasaplanýar. Onuň ady bar. Onuň adynda haýsy ministrlige degişlidigi görkezilmeýär. Onuň bellenen nusgada möhüri bar, öz emblemasy, firma haryt nyşany bar, möhürçeleri (şamlary), blankalary edinmäge hakly. Onuň ýerleşýän ýeri, dolandyryş edarasynyň ýerleşýän ýeri.

Jemgyýet açyk ýa-da ýapyk bolup biler. Ol esaslandyryş resmi namada görkezilýär. Açyk bolanda

çykarýan aksiýalaryna aýyk ýazylyşyk geçirýär. Tertipnamada göz önünde tutulan bolsa – ýapyk ýazylyşyk geçirmäge hem haklydyr. Aksiýalary diňe esaslandyryjylaryň ýa-da önünden kesgitlenen beýleki adamlaryň arasynda paýlanylýan jemgyýet ýapyk jemgyýetdir. Paýdarlaryň satýan aksiýalaryny edinmekde jemgyýetiň agzalary artykmaç hukuga eýedir. Açyk jemgyýetiň paýdarlarynyň sany çäklendirilmeyär. ýapyk jemgyýetiň paýdarlarynyň sany 50-den geçmeli däl.

Jemgyýet Türkmenistanyň we daşary ýurt döwletleriniň territoriýasynda golçur kärhanalary, şahamçalary we wekillikleri döredip bilýär. Golçur kärhanasy – edara görnüşli tarap, özbaşdak jogapkärçilik çekýär. Bu kärhana we jemgyýet biri-biriniň bergileri boýunça jogapkärçilik çekmeýär. Jemgyýetiň şahamçasý, wekilligi edara görnüşli tarap däl, olara jemgyýetiň emlägi berilýär. Olar jemgyýetiň tassyklaýan düzgünnamasyna laýyklykda işleýär. Olaryň işini jemgyýet tarapyndan belleniýän ýolbaşçy dolandyryjy dolandyrýar. Ol ynanç hat boýunça işleýär.

2. Paýdarlar jemgyýetini döretmegiň tertibi. Esaslandyryjylar bolup bilerler: Türkmenistanyň we daşary ýurt döwletiniň fiziki we edara görnüşli tarapy hem-de raýatlygy ýok adamlar. Sany 2 we ondan köp bolmaly. Olar şertnama baglaşýarlar. Onda görkezilmeli: iş tertibi, jemgyýetiň görnüşü, tertipnama gaznasynyň möçberi, aksiýalaryň görnüşleri, olaryň töleginiň möçberi we tertibi, hukuklar we borçlar (agzalaryň). Döretmek hakyndaky karar esaslandyryjy ýygnaç tarapyndan kabul edilýär. Oňa ähli esaslandyryjylar ýa-da olaryň wekilleri gatnaşýar. ýygnaç karar kabul edýär. 1) Biragyzdan- döretmek,

esaslandyryjy şertnama we tertipnama boýunça, natural goýuma nyrh kesmek boýunça. 2) Sesleriň 3-den 2-si bilen ýerine ýetiriji we gözegçilik ediji edaralary saýlamak boýunça. 3) Sesleriň ýönekeý köplügi bilen – esaslandyryjy ýygnagyň başlygyny saýlamak boýunça.

Jemgyýet esaslandyryjylaryň ony döretmek bilen baglanyşykly borçnamalar boýunça jogapkärçilik çekýär. Umumy ýygnaç makullandan soňra. Jemgyýetiň esaslandyryjy resmi namasy- tertipnama, onda bolmaly maglumatlar: 1) jemgyýetiň doly we gysgaldylan ady; 2) jemgyýetiň görnüşi (açyk, ýapyk); 3) işi, predmeti we maksatlary; 4) esaslandyryjylaryň düzümi; 5) tertipnama gaznasynyň möçberi, tölegiň şertleri; 6) aksiýalara ýazylmagyň tertibi; 7) çykarylýan aksiýalaryň möçberi, görnüşi (ýönekeý, artykmaç hukukly); 8) aksiýalaryň mukdary; 9) aksiýalary çykarmak we olary töläp yzyna almak boýunça borçnamalaryň ýerine ýetirilişi; 10) girdejini paýlamagyň tertibi; 11) döretmegiň usuly, jemgyýetiň san düzümi, ýerine ýetiriji we gözegçilik edaralaryň ygtyýarlygy, onuň möhleti; 12) aksiýalaryň eýeleriniň hukuklary; 13) umumy ýygnaçy çagyrmagyň usuly; 14) golçur kärhanalar, şahamçalar, wekillikler barada maglumatlar we ş.m. Tertipnama esaslandyryjylar gol çekýär. Üýtgetme, goşmaça umumy ýygnaçda tertipnama gaznasynyň 3/2-sine eýelik edýänleriň köplügi bilen kabul edilýär.

3. Paýdarlaryň hukuklary we borçlary. Hukuklar:

1. Jemgyýetiň işlerini dolandyrmaga gatnaşmak.
2. Girdejiniň bir bölegini almak.
3. Aksiýalary bilen geleşikleri amala aşyrmak.
4. Aksiýa hukuklaryny öz wekiline bermek.

5. Jemgyýetiň işi barada habar almak.

6. Jemgyýet ýatrylanda hasaplaşykdan soň emlägiň gymmatynyň bir bölegini almak.

7. Jemgyýetiň kararlaryny kazyýet tertibinde jedelleşmek.

Paýdarlaryň borçlary: 1) aksiýalary tölemek; 2) jemgyýet barada ýaşyryn habary jar etmezlik. Paýdar edinen aksiýalaryny töläp yzyna almagy jemgyýetden talap edip bilmeýär (üýtgedilip gurlanda bolýar), (şol kararlara garşy ses beren bolsa bolýar).

Döwlet belligine almak kanun esasynda. Döwlet sanawyna girizmek hem şolar ýaly. Bellige almakdan boýun gaçyrylýar: kanunyň talaplary bozulan bolsa; esaslandyryş resmi namada, esaslandyrmak baradaky arzada nädogry maglumat bolsa. Jemgyýetiň tertipnama gaznasynyň iň az möçberi – iň az iş hakynyň 200 esse summasyny düzýär (250 m.m.) ýerleşdirilen aksiýalaryň jemi gymmaty tertipnama gaznasynyň möçberinden az bolmaly däldir. Ähli aksiýalar esaslandyryjylaryň arasynda ýerleşdirilmeli we döwlet belligine alnan pursatyndan başlap 12 aýyň dowamynda tölenilmeli.

Döwlet belligine alnan pursatynda tertipnama gaznasynyň iň azyndan ýarysy tölenilmeli. Bu gazna köpeldilip bilner ýa-da kemeltmäge haklydyr. Jemgyýet ätiýaçlyk gaznasyny döredýär, tertipnama gaznasynyň iň azyndan 15% möçberinde (ýitgileriň öwezini dolmak we ş.m.). Jemgyýetiň sap girdejisiniň bir bölegi diwidend aksiýalaryň sanyna laýyklykda paýdarlar arasynda paýlanylýar.

Paýdarlar jemgyýetiniň aksiýalary bu gymmatly kagyzlar. Olaryň eýeleriniň haky bar: 1) jemgyýetiň işlerini

dolandyrmaga gatnaşmaga; 2) sap girdejiniň bir bölegini diwidend görnüşinde almaga; 3) jemgyýet ýatyrylandan soň onuň galan emläginiň bir bölegine.

Jemgyýet ýönekeý hukukly (ses hukukly) ýa-da artykmaç hukukly (ses hukuksyz) aksiýalary çykarýar. Artykmaç hukukly aksiýalar ygylan tertipnama gaznasynyň 10% -den geçmeýän möçberde çykarylýar. Artykmaç hukukly aksiýalaryň eýeleri umumy ýygnaga gatnaşanda hukuklary: 1) jemgyýeti üýtgedip gurmak we ýatyrnak; 2) artykmaç hukukly aksiýalaryň eýeleriniň hukuklaryny çäklendirýän üýtgetmeleri we goşmaçalary girizmek hakynda.

ýönekeý aksiýa paýdara ses bermäge girizilen meseleler çözülen de umumy ýygnaga ses hukugy bilen gatnaşmaga. ýönekeý aksiýa hukuk berýär: artykmaç hukukly aksiýalar boýunça diwidendler tölenenden soň umumy ýygnagyň kesgitleýän möçberinde diwidendi almak hukugyny, jemgyýet ýatyrylanda emlägiň bir bölegini almaga hukuk berýär.

Artykmaç hukukly aksiýa paýdara kesgitlenen möçberde diwidendler almaga, jemgyýet ýatyrylanda emlägiň bir bölegini almaga ýönekeý aksiýalaryň eýeleriniň öňünde artykmaç hukuk berýär. Jemgyýet artykmaç hukukly aksiýalaryň şu görnüşlerini çykaryp bilýär: 1) diwidendleriň kepillendirilen möçberi bilen, 2) aksiýany saklaýjylaryň hukuklarynyň beýleki möçberi bilen.

Aksiýada bolmaly görkezijiler: 1) paýdarlar jemgyýetiniň ady, ýerleşýän ýeri; 2) gymmatly kagyzyň ady - «aksiýa», onuň tertip nomeri, senesi (çykarylan), görnüşü (ýönekeý ýa-da artykmaç hukukly), onuň nominal

gymmaty, saklaýjynyň ady; 3) aksiýalaryň çykarylan gününde jemgyýetiň yglan edilen tertipnama gaznasynyň möçberi, çykarylan aksiýalaryň sany; 4) diwidendleri tölemegiň möçberi; 5) jemgyýet tarapyndan ygtyýarly edilen adamyň we jemgyýetiň baş hasapçysynyň goly.

Aksiýalar diňe olaryň gymmaty tölenenden soň eýesine berlip bilner. Aksiýalar esaslandyrylanda olaryň töleginiň görnüşi jemgyýeti esaslandyrmak baradaky şertnama ýa-da jemgyýetiň tertipnamasy arkaly kesgitlenilýär. Aksiýalara ýazylmagyň möhleti 6 aýdan geçmeli däl. Aksiýalar esaslandyryjylaryň arasynda nominal gymmaty boýunça ýerleşdirilýär.

ýerleşdirilen aksiýalary jemgyýet tarapyndan edinmegiň şertleri: 1) umumy ýygnaç tertipnama gaznasyny kemeldende; 2) paýdar ýa-da paýdarlar jemgyýetinden çykanda; 3) jemgyýet üýtgedilip guralanda; 4) artykmaç hukukly aksiýalar ýönekeý aksiýalara geçirilende; 5) beýleki halatlarda (Tertipnama laýyklykda). Paýdarlar jemgyýetiniň dolandyryş edaralary: Umumy ýygnaç, gözegçilik Geňeşi, prawleniýe derňew topary.

Tema: 8. Türkmenistan döwleti raýat hukuk gatnaşyklarynyň subýekti hökmünde.

4. Türkmenistan döwleti içerki raýat hukuk gatnaşyklarynyň tarapy hökmünde .

5. Türkmenistan döwleti daşarky raýat hukuk gatnaşyklarynyň tarapy hökmünde.

6. Ministrlikleriň we beýleki merkezi pudaklaýyn döwlet dolandyryş edaralarynyň ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň raýat hukuk gatnaşyklaryna gatnaşmagy.

Raýat hukuk gatnaşyklarynda fiziki, edara görnüşdäki taraplar bilen bir hatarda Tükmenistan döwleti hem çykyş edýär. Döwletiň raýat hukuk gatnaşyklaryna gatnaşmagy tutuşlugyna kanunçylykda bellenen umumy kadalar boýunça amala aşyrylýar. Döwletiň häkimiýet ygtyýarlyklarynyň bolmagy kada hökmünde raýat gatnaşyklarynda onuň aýratyn häsiýetini görkezmeýär. Şeýle hem bolsa bu ýerde käbir aýratynlyklar bar. Döwletiň häkimiýet wezipeleriniň bolmagy raýat hukuk gatnaşyklaryna gatnaşmagynda käbir aýratynlyklara getirýär. Sebäbi syýasy wezipeleriň çözülmegi, şeýle hem durmuş, ykdysady, dolandyryş, döwletiň onuň ygtyýarly edaralarynyň ýörite raýat hukuk ukyplylygynyň bolmagyny talap edýär. Raýat hukugynyň subýekti hökmünde tutuşlygyna Türkmenistan döwleti, şeýle hem welaýatlar, Aşgabat şäheri, etraplar, şäherler hem-de öz-özünü dolandyryş edaralary hökmünde obalar, şäherçeler, etrapdaky şäherler hem çykyş edýär. Raýat hukuk gatnaşyklaryna giren döwlet hem-de welaýatlar, şäherler, etraplar, obalar, şäherçeler özlerini artykmaç ýagdaýda goýup bilmeýärler. Eger Şeýle edilse onda bazar gatnaşyklaryna geçýän ykdysadyýetiň ýörelgeleri bozulýar. Olar ýokarda görkezilen subýektler, kadalaşdyryjy hukuk namalary, dolandyryş namalaryny özygtyýarlyklarynyň çäklerinde kabul edýär. Şunda olar özüniň garşydaşlary babatda öz häkimiýet ygtyýarlyklaryny ulanmaga hakly däldirler. Häkimiýet ygtyýarlyklary geçirilip bilner döwlet ýa-da dolandyryş hukuk gatnaşyklarynda raýat hukugynyň başlangyçlarynyň (ýörelgeleriniň biri raýat gatnaşyklarynda subýektleriň deňligidir. Emma käbir

halatlarda raýat hukugynda hukuk ýagdaý hökmünde degişli namalar kabul etmek zerur bolýar.

Meselem ýer bölegini Türkmenistanyň raýatlarynyň hususy eýeçiligine bermek, kanunda bellenen tertipde döwlet ýa-da jemgyýetçilik hajatlary üçin yzyna almak. Şular ýaly meseleler boýunça ygtyýarly edaralaryň namalaryny kabul etmeli bolýar. Kabul edilýän kararlar bolsa dolandyryş hukuk häsiýetde bolýar. Emma şolar ýaly karar raýat hukuk gatnaşyklarynyň ýüze çykmagy üçin esas bolup bilýär. Meselem ýer böleginiň yzyna alynmagy bilen baglanyşykly ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak babatda . Şeýlelik bilen raýat hukuk gatnaşyklarynda döwlet, onuň häkimiýet edaralary, ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralary özüleriniň häkimiýet ygtyýarlyklaryny amala aşyrmaly däldirler.

Döwlet edara görnüşindäki taraplar ýaly raýat hukuk gatnaşyklarynda öz ygtyýarlyklaryny degişli edaralaryň üsti bilen amala aşyrýar. Bu edaralaryň ygtyýarlyklary bolsa Konstitusiyada, Ministrler Kabineti hakyndaky kanunda, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet hakyndaky kanunda we beýleki kanunlarda Şeýle hem ministrlikler we beýleki merkezi döwlet dolandyryş edaralary hakyndaky düzgünnamalarda göz önünde tutulýar.

Kanunlary, hukuk namalary döwletiň özi dördedýär hem-de raýat hukugynyň subýektleriniň hukuk ukybynyň mazmunyny döwletiň özi kesgitleýär. Şonuň üçin döwlet islendik hukuklary edinmek mümkinçiliginde, çäklendirilmeyär. Şeýle hem islendik raýat hukuk borçlaryny öz üstüne almakda hem onuň mümkinçilikleri

çäklendirilmeyär. Gürrünsiz diňe raýatlar üçin mahsus bolan hukuklardan we borçlardan başga.

Döwletiň raýat hukuk ukyplylygyny onuň ygtyýarly edaralary amala aşyrýar. Bu edaralary raýat hukuk gatnaşyklaryna goşulmaly däl. Bu gatnaşyklara diňe kanunda göz önünde tutulan halatlarda ýörite ygtyýarly edilen döwlet edaralary goşulyp bilýär, ýagny kanunyň talaplary bozulan halatynda ygtyýarly edilen edaralar hukuk bozulmalary ýüze çykarýarlar, günäkäriň jagapkärçilige çekýär. Döwlet dolandyryşynyň ygtyýarly edaralary dolandyryş namalary arkaly döwletiň emläk, hukuk ygtyýarklyklaryny amala aşyrýar. Edara görnüşidäki taraplaryň arasynda paýlanylmadyk emläk boýunça olara berkidilen ygtyýarly edaralary degişli raýat hukuk gatnaşyklaryna girýär. Kanunçylyga laýyklykda käbir obýektler diňe döwlet eýeçiliginde bolup biler. Konstitusiýada görkezilişi ýaly, diňe döwletiň eýeçiliginde durýan obýektler kanunda belleniýär. Mysal üçin; ýer jümmeşi, uglewodorod serişdeleri we beýleki ýerasty baýlyklar, suw obýektleri, ösümlik dünýäsi, tokaýlar, haýwanat dünýäsi, taryhy we medeni ýadygärlikler.

Araçäk ýerler, aýratyn goralýan döwlet tebigy territoriýalar we beýleki obýektler diňe döwletiň eýeçiligind durýar. Döwlet raýatlaryň mirasdüşeri bolup biler, kanun ýa-da wesýetnama boýunça. Mysal üçin; Dogan garyndaşy bolmasa döwlete wesýet edip gitse döwlete geçýär. Döwlet öz edaralarynyň üsti bilen paýdarlar jemgyýetleriniň işine hem gatnaşyp bilýär. Döwlet raýat hukuk borçnamalary boýunça öz emlägi bilen jogap berýär. Ol döwlet kärhanasynyň borçnamalary

boýunça jogap bermeyär. Emma gös-göni kanunda göz öňünde tutulan halatlarda edara görnüşindäki taraplaryň bergileri üçin döwletiň jogapkärçiligi ýüze çykyp biler.

Döwlet öz edaralarynyň, olaryň wezipeli adamlarynyň üsti bilen hereket edýär. Olaryň kabul eden namalarynyň netijesinde raýata ýa-da edara görnüşindäki tarapa zyýan ýetirilip bilner. Şular ýaly halatda ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak döwlet emläginiň hasabyna geçirilýär. Döwlet daşary yurt döwletleri, edara görnüşindäki taraplary, raýatlary, halkara guramalary bilen hem raýat hukuk gatnaşyklaryna girýär. Bu gatnaşyklar ýörite hukuk namalar bilen düzgünleşdirilýär. Belli bolşy ýaly Türkmenistanyň hormatly Prezidenti 16-18-nji dekabrdä (2010ý.) resmi sapar bilen ýaponiýada boldy. Bilelikdäki beýanname kabul edildi. Onda Türkmenistan bilen ýaponiýanyň arasynda ykdysady gatnaşyklary has-da ösdürmek barada hyzmatdaşlyk etmek boýunça ylalaşyldy. Taraplar söwda, ykdysady gatnaşyklary pugtalandyrmak üçin zerur şertleri döretmek barada tagallalary etjekdigine beýan etdiler. ýapon kärhanalarynyň Türkmenistandaky işlere gatnaşjakdyklaryna umyt bildirildi. Şunuň bilen baglanyşykly kärhanalaryň işini utgaşdyrmak maksady bilen biznes üstünlikli ösdürmek üçin çalyşjakdygyny, degişli şertleri döretjekdigini beýan etdiler.

Türkmenistanyň Konstitsuiýasyna laýyklykda Türkmenistanyň Prezidenti Şu aşakdaky meseleleri çözüýär:

1. Konstistusiýany we kanunlary durmuşa geçirýär.

2. Daşary syýasatyň amala aşyrylmagyna ýolbaşçylyk edýär.

3. Beýleki döwletler bilen gatnaşyklarda Turkmenistana wekilçilik edýär.

4. Ýurdy syýasy, ykdysady we sosial taýdan ösdürmegiň maksatnamalaryny we esasy ugurlaryny tassyklaýar.

Türkmenistanyň döwlet býujetini hem onuň ýerine ýetirilişi hakyndaky hasabaty mejlisiň garamagyna we tassyklamagyna berýär. Gökezilen ygtyýarlyklar Türkmenistanyň Prezidenti hakyndaky 2007-nji ýylyň 28-nji iýunda kabul edilen kanunda hem göz önünde tutulýar.

Ministrlikler, beýleki merkezi pudaklaýyn döwlet dolandyryş edaralary, Aşgabat şäher häkimligi, welaýat häkimlikleri, daşary yurt edara görnüşindäki taraplary bilen raýat hukuk gatnaşyklaryna girip bilýärler. Diňe Türkmenistanyň Prezidentiniň degişli namasynyň esasynda, ýagny Türkmenistanyň Prezidentiniň kararynda buýrugynda göz önünde tutulan halatynda edara görnüşindäki taraplar bellenilen meseleler boýunça daşary yurt edara görnüşindäki taraplar bilen gatnaşyga girýär.

Türkmenistan döwleti halkara guramalarynyň 40-a golaýynyň agzasy bolup durýar. 97- döwlet bilen ykdysady söwda gatnaşyklaryny amala aşyrýar. Mysal üçin Türkmenistan gazyny satmak boýunça Eýran döwleti, Gazagystan – Özbekistan Hytaý bilen gatnaşyklary.

Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ygtyýarlyklary 1995-nji ýylyň 24 noýabrynda Türkmenistanyň Ministrler Kabineti hakyndaky kanun kabul edildi. Konstitusiýa we şu kanuna laýyklykda Ministrler Kabineti, ýagny Hökümet ýerine ýetiriji we dolandyryş edaralarynyň ählisiniň ýolbaşçylyk edýär. Onuň ygtyýarlygyna degişli edilen meseleler:

1. ýurduň ykdysady, durmuş medeni ösüşiniň döwlet dolandyryşyny amala aşyrýar senagat, oba hojalyk, gurluşyk we goranyş kärhanalarynyň ulag aragatnaşyk we beýleki kärhanalaryň we gurnalaryň işini guramak meselelerine çözüär.

2. Türkmenisanyň döwlet eýeçiliginiň dolandyrylmagyny amala aşyrýar, döwlet eýeçiligi bilen baglanyşykly meseleleri boýunça namalary işläp taýýarlaýar. Ol namalary ýerine ýetirýär. Olaryň ýerine ýetirilişine gözegçilik edýär. Inwestisiýa (maýa goýum) syýasatyny durmuşa geçirýär. Eýeçiligiň dürli görnüşlerindäki kärhanalaryň, daýhan birleşikleriniň, daýhan hojalyklarynyň ösüşine ýardam edýär.

3. Döwlet býujeti, pul ulgamy, kredit, ýagny karz bilen baglanyşykly meseleleri çözüär.

7. Ylmy we tehnikany ösdürmek, tebigy serişdeleri goramak hem-de olardan rejeli peýdalanmak baradaky çäreleri amala aşyrýar.

Türkmenistanyň daşary ykdysady syýasatyny durmuşa geçirýär, daşary ýurtlar hem-de halkara guramalary bilen ykdysady, ylmy tehniki we medeni hyzmatdaşlygy üpjün edýär.

Ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet hakyndaky kanun 2010-nji ýylda kabul edildi. Häkimleriň ygtyýarlyklary umuman Konstitusiyada hem-de oňa laýyklykda görkezilen kanunda göz önünde tutulýar. Raýat hukuk gatnaşyklaryny nukdaý nazaryndan häkimlere degişli meseleler:

1. Eýeçiligiň haýsy görnüşine, pudaga degişlidigine garamazdan hojalygy dolandyryan subýektleriň, ilatyň harytlara we hyzmatlara bolan islegini kanagatlandyrmak.

2. Territoriýany ykdysady we durmuş taýdan ösdürmek zähmet serişdelerini peýdalanmak bilen baglanyşykly meseleler boýunça işi sazlaşykly amala aşyrýar.

Pudaklaryň garamagyndaky territoriýada öndürilýän harytlaryň we edilýän hyzmatlaryň hiline harytlaryň we hyzmatlara döwlet tarapyndan bellenilen bahalaryň berjaý edilmegine gözegçiligi amala aşyrýar. Häkimligiň çäginde eýeçiligiň ähli görnüşlerindäki kärhanalar hem-de hojalygy dolandyryan beýleki subýektler bilen olaryň harytlaryny we hyzmatlaryny ýerli bazarlara çekmek üçin hojalyk şertnamalaryny baglaşmaga ýardam edýär.

3. Pudagyň garamagynda territoriýada senagat, oba hojalyk obýektlerini önümçilik we beýleki obýektlerini ýerleşdirmek, gurmak abadanlaşdyrmak we ýöriteleşdirmek baradaky meselelere seretmäge ministrlkler we beýleki merkezi döwlet dolandyrys edaralary bilen bilelikde gatnaşýar.

4. Pudagyň garamagyndaky territoriýada ýerden ýer jümmüşinden, suwlardan, tokaýlardan, ösümlik we haýwanat dünýäsinden beýleki tebigy serişdelerden rejeli peýdalanmak hem-de olary goramak boýunça çäreleri durmuşa geçirýär.

5. Welaýatyň etrabyň, şäheriň garamagyndaky territoriýada ýerleşdirilen döwlet eýeçiligindäki obýektleri dolandyrmagy amala aşyrýar.

Welaýatyň, etrabyň, şäheriň garamagyndaky territoriýada ýerleşen döwlet eýeçiligindäki obýektleri bermek, özgertmek döwlet ýa-da edara haýryna almak işleri kanunçylykda bellenilen tertipde amala aşyrylýar.

Geňeşler- öz-özüňi dolandyryş wezipelerini amala aşyrýar. Olar öz territoriýalarynda etrapdaky, şäherde şäherçede hem-de obada halk häkimiýetiniň wekilçilikli edaralary hasaplanylýar. Olar öz işlerinde kanunylyk, bileleşiklik, aýanlyk, demokratiýa ýörelgelerine esaslanýar. Konstitusiýanyň 86-njy maddasyna laýyklykda şu meseleleri çözüýär:

1.Öz çäklerini ykdysady sosial we medeni taýdan ösdürmegiň esasy ugurlaryny kesgitleýär. Býujeti düzýär we tassyklaýar (özünüň býujetini) onuň ýerine ýetirilişi hakyndaky hasabatly taýýarlaýar.

2. ýerli ýygymlary we olary almagyň tertibini belleýär.

3. Tebigy baýlyklardan rejeli peýdalanmak hem-de tebigy gurşawy goramak boýunça çäreleri kesgitleýär hem-de öz ygtyýaryna degişli beýleki meseleleri çözüýär.

Geňeşler öz ygtyýarlyklarynyň çäklerinde garamagyndaky ýerde ýerine ýetirilmegi hökmany bolan çözümleri kabul edýär.

Geňeşler işine ýolbaşçylyk onuň agzalarynyň arasynda saýlanylýan Arçyn amala aşyrýar. Arçynlar geňeşleriň çözümleriniň döwlet häkimiýet we dolandyryş edaralarynyň namalarynyň ýerine ýetirilmegini üpjün edýär.

Ministrlikler we beýleki merkezi pudaklaýyn döwlet dolandyryş edaralary raýat hukuk gatnaşyklaryna hereket edýän kanunçylyga şol sanda Türkmenstanyň Prezidentiniň kararlary bilen tassyklanan olar hakyndaky düzgünnamalara laýyklykda geçirip bilýärler.

Tema: 9. Raýat hukugynyň obýektleri.

1. Raýat hukugynyň obýektleri barada düşünje we onuň görnişleri.

2. Raýat hukugynyň obýektleriniň dolanşyk ukyplylygy.

3. Zatlar we olaryň görnüşleri.

4. Pullar walýuta gymmatlyklary.

5. Maddy däl eşretler we olary goramak.

Raýat hukugynyň obýektlerine zatlar, emläk şol sanda emläk hukugy, aýry-aýry işler, hyzmatlar, belli bir hereketler, intellektual işiň netijesi, maddy däl eşretler degişli. Diýmek maddy we maddy däl eşretler hem-de şahsy emläkleýin däl hukuklar barada gürrüň gidýär. Mysal: Zadyň eýesiniň şoňa eýelik etmegi. Ondan peýdalanmak oňa ygtyýar etmek boýunça ygtyýarlyklar barada obýekt hem-de oňa degişli emläk barada gürrüň gidýär. Mysal: Buýrujynyň hukuklarynyň obýekti gurmak boýunça potratçynyň şol desgany gurmak baradaky hereketi bolup durýar. Şol hereketiň maddy netijesi bolsa gurulan desga hasaplanýar.

Raýat hukugynyň obýektinden iň köp ýaýrany emläkdir, ýagny zat maddy dünýäniň zatlary, şol sanda elektrik energiýasy, ýylylyk we beýleki zatlar. Emlägiň esasy maksat bellenmesi raýatlaryň edara görnüşindäki taraplarynyň isleglerini kanagatlandyrmakdyr. Şu alamat boýunça hem zatlar emläkden tapawutlanýar. Raýat kanunçylygy emläge pullary we gymmat bahaly kagyzlary hem degişli edýär, ýagny resmi zat hökmündäki bar pullary. Dokument hökmünde hasaplardaky, goýumlardaky pullary dokument görnişindäki däl gymmat bahaly kagyzlar emläk hasaplanylmaýar. Olar hukukly tarapyň borçly

tarapdan belli bir hereket etmek babatda emläk hukuklarydyr, ýagny pul geçirmek, goýumy gaýdyp bermek, gymmat bahaly kagyzlary, puly tölemek we beýlekiler.

Emläk eýeçilik hukugynyň beýleki zat hukuklarynyň, borçlarynyň gatnaşyklarynyň obýekti bolup biler. Satmak, satyn almak, peşgeş bermek, çalyşmak, kireýine bermek, kärendesine bermek, mirasa bermek ýaly gatnaşyklardyr. Käbir halatlarda emläk giň manyda düşünilýär, ýagny zatlaryň jemi emläk hukuklary manysynda. Bikanun eýelenen emlägi yzyna gaýdyp bermegi talap etmek manysynda. Diýmek emläk hukuklary raýat hukugynyň obýekti hasaplanylýar. Diňe bir emläk (zat) däl-de emläk hukuklary hem raýat hukugynyň obýektleri hasaplanylýar. Emläk diýilen düşünje emlägi hem-de emläk hukugyny birleşdirip biler. Mysal: ýatyrylýan edara görnüşindäki tarapyň emlägi resmi satylanda hem emläk hukuklaryna düşünilýär. Mirasa alynýan emlägiň düzümine zatlar hem emläk hukuklary we borçlary hem geçýär. Emläk baradaky düzgünler haýwanlar barada hem ulanylýar. İşler diýlende belli bir maddy netijäni gazanmaga gönükdirlen herekete düşünilýär. Şol hereketiň netijesinde bolsa zat döredilip biliner, gaýtadan işlenip biliner, bejerlip biliner, beýleki zat özgertmeler bolup biler. Mysal: Abadanlaşdyrmak, (remont etmek).

Hyzmatlar diýlende işlerden tapawutlykda buýruk boýunça amala aşyrylýar. Maddy däl netijeleri gazanmaga gönükdirilen herekede düşünilýär. Mysal: Yük daşýanyň hyzmaty. Käbir hyzmatlaryň maddy netijesi bolup biler. Mysal: Medisina hyzmatlary onuň netijeleri hereketiň netijesi bilen aýrylmaz baglanyşykly. İşler hem-de

hyzmatlar borçnama gatnaşygynyň obýektleri hökmünde çykyş edýär. Mysal: Potratçylyk esasynda ylmy barlag işleri geçirilende; ylmy, edebiýat, sungat eserleri döredilende.

Maglumat hem raýat hukugynyň obýekti bolup biler. Eger-de gulluk ýa-da täjirçilik syry bar bolsa. Maglumaty şolar ýaly syrly diýip hasap etmegiň şertleri:

1. Hakyky täjirçilik gymmaty bar bolsa;
2. Onuň gymmatlygy beýleki taraplar üçin ýagny üçünji tarap näbelliligi bilen şertlendirilýän bolsa;
3. Kanun esasynda şol maglumaty erkin edinip bolmasa;
4. Maglumatyň eýesi ony goramak boýunça çäreleri gören bolsa;

Eger görkezilen şertler bar bolsa, onda raýat hukugynyň obýekti hasaplanýar. Raýat kanunçylygy gulluk we täjirçilik syryny bikanun eýelemekden, ol syry açmakdan goraýar. Şolar ýaly goramagyň bir usuly ýetirilen zyýanyň öweziniň dolunmagydyr. ýagny maglumaty bikanun usullar bilen alanyň ýetirilen zyýanyň öweziniň dolunmagydyr. ýagny maglumaty bikanun usullar bilen alan tarap ýetirilen zyýanyň öwezini dolmalydyr. Intellektual işiň netijesi hem raýat hukugynyň obýektleridir. Bu işiň netijesi ylmy, edebiýat, açyşlar, sungat eserleridir. Bu netijeler raýatyň aýratyn hukuklarynyň obýektleridir. Eger şol netijeler raýatyň aýratyn hukuklarynyň obýektleri bolsa. Eger şol netijeler edara görnüşindäki tarapyň tabşyrygy boýunça ýerine ýetirilen bolsa, onda şol tarapyň hukugynyň obýektidir. Intellektual işiň netijesi maddy däl häsiýetde bolýar.

Raýat hukuk gatnaşyklarynyň dolanyşyk ukyplylygy raýat hukuk gatnaşyklarynyň çäklerinde obýektleri bermäge gönükdirilen hereketdir. ýagny geleşiklerdir we beýleki hereketlerdir. Şu babatda obýektleriň üç (3) topary tapawutlandyrylýar:

1. Erkin dolanyşykda bolup bilýän obýektler.
2. Dolanyşykda bolmagy çäklendirýän obýektler.
3. Dolanyşykdan aýrylan obýektler.

Umumy kada hökmünde, raýat hukuklarynyň obýektleri satylyp, peşgeş berlip, çalşyrylyp, eýeçilige berlip biliner. Şeýle hem başga usullar bilen berlip biliner. ýagny geçirilip biliner, wagtlaýyn peýdalanmaga berlip biliner we ş.m. Şular ýaly obýektler dolanyşykda erkin häsiýetlendirilýär. Olar raýat hukuklarynyň islendik subýektlerinde bolup biler. Olar barada islendik geleşikler baglaşylyp biliner, ýagny, şertnama we ş.m.

Obýektiň dolanyşykda bolmagyny çäklendirmek, onuň dolanyşykda bolmagyny gadagan etmek kadadan çykmadyr. Kanunçylyga laýyklykda obýektiň dolanyşykda bolmagyny çäklendirmek konstitusion gurluşy, ahlagy, raýatyň saglygyny, onuň hukuklaryny hem-de kanuny bähbitlerini goramak, ýurdy goramagy üpjün etmek, döwlet howpsuzlygyny goramagy üpjün etmek maksady bilen bolup biler. Dolanyşykdan aýrylmaga degişli obýektler kanunçylykda gös-göni görkezilýär.

Raýat hukuk gatnaşyklarynyň çäklerinde şolar ýaly obýektler geleşikleriň zady hökmünde çykyş edip bilmezler ýa-da başga hili ýol bilen bir subýektden beýleki subýekte berlip bilinmez. Raýat dogulan pursatyndan başlap ýa-da kanun boýunça oňa degişli maddy däl eşretler,

şahsy emläk däl hukuklar ondan alnyp başga birine berlip bilinmez. Bergidaryň şahsyýeti bilen baglanyşykly käbir emläk hukuklary hem başga birine geçirilip bilinmez. Mysal: Nika bozulanda çagalara aliment tölemek diňe bir adama degişli ýa-da adamyň ömrüne, saglygyna ýetirilen zyýany tölemek baradaky talaplar.

1991-nji ýylyň noýabryndaky “Tebigaty goramak hakynda” kanuna laýyklykda aýratyn goralýan döwlet territoriýalar, tebigy goraghanalar, tebigy ýadygärlikler, milli tebigy seýilgähler raýat dolanyşygyndan aýrylan obýektlerdir. Narkotiki serişdeler, psihotropik maddalar tassyклanan sanawa laýyklykda dolanyşykdan doly aýrylandyr.

Obýektleri dolanyşykdan aýyrmagyň hukuk ähmiýeti şolar barada geleşikleriň hakyky dälidigidir. Obýektleriň dolanyşykda bolmagyny çaklendirmek kanunçylykda bellenen tertipde kesgitlenilýär. Mysal: ýer kodeksinde göz önünde tutulyşy ýaly, ýer böleklerini satmak, satyn almak, peşgeş bermek, girewe goýmak gadagandyr. Ýer jümmüşi, suwlary, tokaýlary, ösümlik dünýäsi, haýwanat dünýäsi, uglewodorod serişdeleri diňe döwletiň eýeçiliginde durýar. Zatlaryň (obýektleriň) görnüşleri zadyň görnüşine baglylykda hukuk düzgüni bellenenilýär. Hukuk gatnaşygyna gatnaşýanlaryň hukuklary we borçlary kesgitlenilýär. Zatlaryň görnüşleri Türkmenistanyň Raýat kodeksinde görkezilýär. Oňa laýyklykda zatlar bolup biler gozgalýan we gozgalmaýan.

Gozgalmaýan zatlara şu aşakdakylar degişli:

Ýer bölekleri, ýer jümmüşi, suw obýektleri, ýagny, ýer bilen pugta baglanyşykly zatlaryň hemmesi özleriniň niýetlenişine görä zyýan ýetirmän olaryň orunlaryny

ýerleşýän ýerlerini üýtgetmek mümkin bolmadyk obýekt, şol sanda tokaýlar, köp ýyllyk agaçlar, zatlar, desgalar.

Gozgalmaýan zatlaryň obýektleriň hukuk düzgüniniň aýratynlyklary:

1) Eýeçilik hukugy we beýleki zat hukugy, ol hukuklary çäklendirmek, olaryň ýüze çykmagy, başga birine berilmegi hem-de bes edilmegi döwlet belligine alynmaga degişlidir.

2) Predmeti (zady) gozgalmaýan obýekt bolan borçnama, umumy kada hökmünde onuň ýerleşýän ýeri boýunça ýerine ýetirilýär.

3) Täze döredilen gozgalmaýan emäge şertnama boýunça berlen emläge eýeçilik hukugy onuň döwlet belligine alnan pursatyndan ýüze çykýar.

4) Şular ýaly obýektler barada geleşikleri baglaşmak barada aýratyn kadalary hereket edýär. Şunda ýere bolan hukuk bilen baglylyk göz önünde tutulýar.

Gozgalmaýan emläge eýeçilik hukugynyň aýratyn tertibi bellenilýär. Jaý, desga kärhana satylanda ýa-da kärendä berlende şol bir wagtyň özünde satyn alyja desganyň ýerleşýän ýer böleginde eýeçilik hukugy ýa-da peýdalanmak hukugy geçýär. ýer bölegi diňe kärendä berilýän bolsa, onda desganyň satyjy çäklendirilen peýdalanmak hukugy bilen şertnama laýyklykda (serwituta laýyklykda) desga barmaga hukuk alýar.

Gozgalmaýan emlägi döwlet belligine almagyň hukuk ähmiýeti:

1. Diňe döwlet belligi gozgalmaýan emläge hukugyň ýüze çykmagy hukugyň geçmegi ýatyrylmagy döwlet tarapyndan ykrar edilýär.

2. Döwlet belligi hukuga bolan ýeke-täk subutnama. Bu mesele diňe kazyýet tertibinde jedelleşilip biliner.

3. Döwlet sanawyna girizilen islendik gozgalmaýan obýekt barada Gyzyklanýan şahslar degişli maglumatlar bilen tanyşdyrylyp biliner. Gozgalmaýan emläge degişli däl zatlar, şol sanda pul, gymmatly kagyzzlar, aksiýalar gozgalmaýan emlage degişlidir.

Zatlar bolup biler bölünýän we bölünmeýän. Bölünmeýän zat bolup biler, eger bölünmegi netijesinde onuň bölekleri öz häsiýetini hem-de şol zadyň niýetlenilen maksadyny ýitirýän bolsa. Zatlar bolup biler çylşyrymly, eger dürli kysymly zatlar bir bitewi görnüşe girip birleşme netijesinde maksady boýunça peýdalanmaga mümkinçilik berýän bolsa.

Eger şertnamada başgaça bellenilmedik bolsa, çylşyrymly zat barada baglaşylan geleşigiň güýji şol zadyň ähli düzüm bölegine degişlidir. Zatlar bolup biler esasy zat we onuň bilen baglanyşykly zat. Esasy zada hyzmat etmek üçin niýetlenilen we onuň bilen umumy maksada degişliligi sebäpli baglanyşykly bolýan zat esasy zadyň ykbalyna eýerýär.

Tapawutlandyrylýar aýratyn kesgitli zatlar hem-de kysymdaş alamatlar boýunça kesgitlenilýän zatlar. Indiwiidual kesgitli zatlar diňe şoňa mahsus alamatlar bilen tapawutlanýar.

Kysymdaş zatlarlaryň hemmesi üçin umumy alamatlar mahsus.

Tema: 10. Geleşikler.

1. Geleşikler barada düşünje we olaryň ähmiýeti.
2. Geleşikleriň görnüşleri.
3. Hakyky däl geleşikler.
4. Dowamly geleşikler.
5. Şertli geleşikler

Raýat hukugy ykdysady dolandyryş gatnaşyklaryny kadalaşdyrýar. Raýat hukuklary we borçlary raýatlaryň we edara görnüşindäki taraplaryň maksada okgunly we hukuk hereketleriniň netijesinde ýüze çykýar. Raýatlaryň we edara görnüşindäki taraplaryň raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagyna, üýtgemegine we bes edilmegine gönükdirlen hukuga laýyk gelýän herketlere geleşikler diýilýär.

Geleşikler durmuşda köp ýaýrandyr. Raýat hukuk geleşikleri birnäçe alamatlar bilen häsiýetlendirilýär. Olar geleşikleriň mazmunyny aňladýar. Şeýle hem olary beýleki hukuk ýagdaýlardan aýrybaşgalaýar, tapawutlandyrýar. Geleşikler belli bir maksada gönükdirlen, ýagny raýatlaryň we guramalaryň, edara görnüşindäki taraplaryň erk islegi bilen edilýän hereketlerdir. Olar belli bir netijäni gazanmak üçin amala aşyrylýar. Şol netijeleriň gazanylmagyna geleşigi amala aşyranlar gyzyklanýarlar. Geleşiklerde erk islek beýan edilýär. Bu alamat geleşegi beýleki ýagdaýlardan tapawutlandyrýar. ýagny hereketlerden, wakalardan, tebigi heläkçiliklerden we beýlekilerden. Görkezlenler hem hukuk netijelere getirýär. Emma olaryň hukuk netijeleri başgaça.

Geleşik raýat kanunçylygynyň talaplaryna laýyk gelýän hereket. Şu alamat bilen geleşikler hukuga garşy

gelyän hereketlerden tapawutlanýar. Hukuga garşy gelyän hereketler hem belli bir raýat hukuk netijelerine getirýär. Mysal: ýetirlen zyýanyň öwezini dolmak borjy ýüze çykýar. Şular ýaly hereketleriň öz aýratynlyklary bar. Olar borçnama baradaky kadalar bilen düzgünleşdirilýär.

Geleşikler raýat hukuklarynyň subýektleri tarapyndan amala aşyrylýar.

Raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagyna, üýtgedilmegi ne hem-de bes edilmegine gönükdirilen raýatlaryň we edara görnüşindäki taraplaryň hereketlerine geleşikler diýilýär. Geleşikler giň ýaýran hukuk ýagdaý hasaplanýar. Gelişikleri döwlet hem-de onuň edaralary bilen hem baglaşýar. Geleşikler babatda umumy talap ony baglaşýanlaryň hukuk ukyply bolmagydyr. Geleşikler belli bir hukuk netijeleri getirýär. Olar kanuna laýyklykda baglaşylýar. Geleşikler subýektleriň öz erk isleri boýunça baglaşylýar.

Käbir halatlarda geleşigi baglaşmak degişli hukuk namalarda göz önünde tutulýar. Şular ýaly halatlarda geleşikleri baglaşmak hökmany hasaplanýar. Mysal: Daýhan birleşikleri pagta öndürmek, bugdaý öndürmek, beýleki oba hojalyk önümlerini öndürmek babatda degişli döwlet edaralary, ýagny Türkmen galla döwlet assosiýasiýasynyň, Türkmenpagta döwlet konserniň degişli edaralary bilen hökmany suratda şertnama baglaşýarlar.

Geleşikler raýat hukuk gatnaşyklarynda wekiliň üsti bilen hem baglaşylyp bilner. Şular ýaly halatda wekilçilik edýan tarapyň erk-islegi talap edilýär.

Geleşikleriň görnüşlerinden iň köp ýaýrany şertnamalar bolup, olar iki hem we köptaraplaýyn bolup biler, bir taraply geleşiklerden tapawutlanýar. Mysal:

Mirasa bermek ýa-da bäsleşik ygylan etmek. Şertnamada boýun gaçyrylyp bilner eger-de bu barada göz önünde tutulan bolsa. Mysal üçin ulag kanunçylygynda şular ýaly ýagdaý göz önünde tutulýar. Mysal: Uçara Mary bilen Aşgabat aralyga bilek alynsa soň hem gyssagly işiň çykan ýagdaýynda bileliňi yzyna tabşyryp bolar.

Geleşigiň şertli bolmagy üçin üç alamat talap edilýär.

1. Geleşige degişli şertiň boljagy, bolmajagy belli däl bolmaly.

2. Şert diňe geleşige degişli bolmaly.

3. Şertiň bolmagy mümkin bolmaly, bolmajak zada geleşik baglaşyp bolmaýar.

Emma şertli geleşik hasaplanylmaýar. Ätiýaçlandyрма, latareýa, bular şertli geleşikler hasaplanylýar. Şertli geleşik geleşikdäki şert, taraplaryň özleri tarapyndan kesgitlenilýär. Geleşikdäki şert hukuklaryň we borçlaryň ýüze çykmagyna getirýär. Käbir halatlarda şert goşmaça hukuklaryň we borçlaryň ýüze çykmagyna hem getirip biler. Geleşigiň görnüşi we formasy dil üsti bilen hemde ýazmaça görnüşde amala aşyrylýar. Geleşigiň ýazmaça görnüşi bolup biler ýönekeý hem-de kepillendiriş ýoly bilen (notarial tertipde) käbir ýagdaýlarda geleşigiň ýazmaça baglaşylmagy kanunda göz önünde tutulýar. Geleşik käwagt dymmak görnüşinde hem baglaşylyp biler. Mysal: kärendä beriji garşylyk görkezmeşe kärende şertnamasynyň görnüşi näbelli wagta çenli uzaldylýar. Geleşikler hökmany suratda ýazmaça amala aşyrylýar. Edara görnüşindäki taraplaryň arasynda ýa-da bir tarapy edara görnüşindäki tarap beýleki tarapy raýat bolsa.

Kanunda bellenilen halatlarda geleşigiň görnüşiniň goşmaça elementi hem bolup biler. ýagny döwlet belligine almak. Hökmany suratda geleşik ýazmaça amala aşyrylmaly. Pul hem hasaplaşyk resminamalarynda baş bugalteriň goly hem talap edilýär. Elektron serişdäniň kömegi bilen faksimile gol ýeterlik hasaplanýar. Kanuna laýyklykda amala aşyrylýar. Kābir halatda raýatyň özi gol çekip bilmese ol tassyklanylýar. Şaýatlaryň gatnaşmagynda edara görnüşindäki taraplaryň geleşigi ýazmaça baglaşmadyk bolsalar ýagny ýönekeý ýazmaça görnüşinde berjaý etmese, soňra jedel ýüze çykanda geleşige salgylanmaga ýol berilmeýär. Emma jedel bolanda ýazmaça we beýleki subutnamalar getirilip bilner. Şular ýaly ýagdaý bolanda geleşik hakyky däl diýlip hasap edilmeýär. Emma jedeli çözmek çylşyrymlaşdyrylýar. Kepillendiriş tertibinde (notarýal tertipde) tassyklamak talap edilýär. Kanunda gös-göni göz önünde tutulan bolsa, ýa-da taraplaryň baglaşylan geleşiginde göz önünde tutulan bolsa.

Şu aşakdaky halatlarda geleşikler kepillendiriş tertibinde tassyklamaga degişli.

1. Kepillendiriş tertibinde baglaşylmaly geleşigi, baglaşmaga ynanç haty berlende.
2. Ynanç haty başga birine berlende.
3. Jaý baradaky şertnama (jaýy satmak, satyn almak).
4. Kepillendiriş tertibinde tassyklanylýan şertnama boýunça borçnamany üpjün etmek üçin emlägi girewine goýmak. Pul alnanda jaýyňy ýa-da maşynyňy girewine goýmak.

5. Kepillendiriş tertibinde tassyklanylan geleşik boýunça talaby başga birine bermek.

6. Miras babatda wesýetnama düzlende, geleşikleri döwlet belligine almagyň tertibi, döwlet belligine alynmaga degişli:

1. Gozgalmaýan emläk baradaky şertnama. Mysal jaý

2. Awtoulag serişdeleri baradaky subutnama görkezilen halatlarda geleşikde düzgün berjaý edilmese geleşik hakyky däl diýlip hasaplanylýar. Eger-de geleşik dogry baglaşylan bolsa, emma taraplar ony döwlet belligine almagy geçirilmedik bolsalar, onda kazyýetiň çözgüdi boýunça döwlet belligine almak amala aşyrylýar. Şular ýaly düzgün geleşigi kepillendiriş tertibinde tassyklamak kanunda ýa-da taraplaryň ylalaşygynda görkezilip bilner.

Geleşikler hakyky däl hasaplanylýar, eger-de kanun bozulan bolsa. Kanun bozulyp bilner her hili sebäplere görä. Hakyky däl geleşik hukuk netije döretmeýär. ýagny ol baglaşylan pursatyndan başlap hakyky däl hasaplanylýar.

Emma käbir halatlarda kiçi ýaşly çagalaryň baglaşan geleşikleri hakyky diýlip hasap edilip bilner, eger-de geleşik olaryň bähbitlerine baglaşylan bolsa. Eger-de olaryň bähbitlerine garşy gelýän bolsa hakyky däl hasap edilýär. Hakyky däl geleşik bolsa ýerine ýetirilen zat yzyna gaýtarylmaga degişli. Mysal: Pasyłka ýalňyş ugradylýar, ol yzyna gaýtarylmaga degişli.

Hakyky däl geleşikde biderek hem-de jedelli. Kanunyň talaplaryna laýyk gelmeýän geleşikler hakyky däl hasaplanylýar. Käbir halatlarda haýsy geleşikleriň hakyky

däldigi kanunda gös-göni göz öňünde tutulýar. Mysal: ýer bölegi satmak-satyn almak, çalyşmak, peşgeş bermek ýaly geleşikler Ýer kodeksinde gadagan edilýär we hakyky дәl hasaplanylýar.

Är-aýalyň biriniň baglaşan geleşigi beýlekisiniň talaby boýunça hakyky дәl diýlip hasaplanylýp bilner. Eger-de bu mesele öňünden ylalaşylmadyk bolsa. Hukuk tertibiniň esaslaryna, ahlaga ters gelýän maksatlar üçin baglaşylan geleşik hakyky дәl hasaplanylýar. Göz üçin baglaşylan geleşikler hakyky дәl diýlip hasaplanylýar. Mysal: peşgeş beren bolýar ýöne satýar.

Kämillik ukyby ýok diýip hasap edileniň baglaşan geleşigi hakyky дәl diýlip hasap edilip bilner. Emma käbir halatlarda onuň bähbitlerine baglaşylan bolsa geleşik hakyky diýlip hasap edilip bilner. 14 ýaşa ýetmedikleriň baglaşan geleşikleri hakyky дәl diýlip hasap edilip bilner. Emma kanuny wekiliň, hossaryň, howandaryň talaby boýunça onuň bähbitlerine baglaşylan geleşik hakyky diýlip hasap edilip bilner. Görkezlenler umumy kada hökmünde hereket edýär.

Ýagny Raýat hukuk gatnaşyklarynyň ähli subýektleri babatda edara görnüşindäki tarapyň baglaşan geleşigi hakyky дәl diýlip hasap edilip bilner:

1. Tertipnamada (maksatnamada) göz öňünde tutulan maksada garşy gelýän bolsa.

2. Edara görnüşli tarapyň ygtyýarnamasy bolmasa.

Şertnamada ýa-da edara görnüşindäki tarapyň resmi namasynda çäklendirmeler bellenen bolsa, şol çäklendirmelerden çykylsa geleşik hakyky дәl diýlip hasap edilip bilner. 18 ýaşa ýetmedikleriň baglaşan geleşikleri

olaryň ene-atalarynyň, howandarlarynyň talap etmegi boýunça hakyky däl diýlip hasap edilip bilner. Eger-de geleşik olaryň peýdasyna baglaşylan bolsa onda şolar ýaly geleşikler hakyky hasaplanylyp bilner.

Kazyýetiň karary bilen neşe we spirtli içgileri kast edip iýip, içýän kämillik ukyby çäklendirilenleriň baglaşan geleşigi howandaryň talaby boýunça hakyky däl hasaplanylyp bilner. Geleşik baglaşylan pursatynda öz hereketiniň manysyna düşünmeýän raýat kämillik ukyby bar hem bolsa geleşik baglaşsa ol geleşik hakyky däl diýlip hasaplanylyp bilner. Ýagny onuň özüniň ýa-da Gyzyklanýan beýleki tarapyň talaby boýunça.

Ýalňyşmak, nädogry pikir etmek netijesinde baglaşylan geleşik hem hakyky däl hasaplanylyp bilner, ýagny şonuň täsirinde bolan raýatyň talaby boýunça. Aldaw, gorky astynda ýa-da agyr ýagdaýlar netijesinde baglaşylan geleşik hakyky däl diýlip hasap edilip bilner.

Raýatyň ýa-da edara görnüşindäki tarapyň talap etmegi boýunça ýa-da wekiliň üsti bilen, eger-de geleşik agyr ýagdaýdan peýdalanylyp baglaşylan bolsa. Käbir halatlarda geleşigiň bir bölegi hem hakyky däl diýlip hasaplanylyp bilner. Onda geleşigiň esasy bölegi güýjünde galýar. Biderek geleşigiň hakyky dældiginiň netijelerini ulanmak barada hak isleýiş möhleti 10 ýyl. Jedelli geleşigi hakyky däl diýip hasap etmek barada hem-de onuň hakyky dældiginiň netijelerini ulanmak barada hak isleýiş möhleti bir ýyldyr.

Tema: 11. Wekilçilik we ynanç haty.

1. Wekilçilik barada düşünje.
2. Wekilçiligiň görnüşleri.
3. Ynanç haty barada düşünje.
4. Ynanç hatynyň görnüşleri.
5. Ynanç hatynyň bes edilmegi.

Raýat hukugynyň aýratynlygy raýat hukuklarynyň we borçlarynyň başga tarapyň, ýagny wekiliň üsti bilen belenilmegi we amala aşyrylmagydyr. Bazar gatnaşygyna geçilen şertlerde wekilçilik ösüşe eýe bolýar. Geleşikde wekilçilik netijesinde başga tarapyň adyndan wekil tarapyndan geleşik baglaşylýar. Netijede raýat hukuklary we borçlary ýüze çykýar, üýtgedilýär hem-de bes edilýär. Şonuň ýaly ýagdaý bir wagtyň özünde birnäçe ýerlerde çykyş etmäge hem-de geleşikleri baglaşmakda hünärmenleri çekmäge mümkinçilik berýär. Wekilçilik aýratyn hem telekeçilik işinde giňden ulanylýar. Wekilçilik durmuş geleşikleri baglaşylanda, Şeýle hem iş hakyny almakda köp ulanylýar. Wekilçilik baradaky ygtyýarlyk kanundan gelip çykýar. Geleşik ynanç haty esasynda baglaşylýar.

Käbir halatlarda geleşik onuň häsiýetinden ugur alnyp gös-göni şol şahsyň özi tarapyndan baglaşylmaly edilýär. ýagny, kanun geleşigi wekiliň üsti bilen baglaşmagy gadagan edýär. Şunuň ýaly halatlarda wekilçilige ýol berilmeýär. Meselem: wesýetnama resmileşdirilende.

Wekiliň öz ygtyýarlygynyň çäklerinde we özüniň wekilçilik edýän şahsynyň adyndan baglaşylan geleşik

boýunça hukuklar hem-de borçlar diňe wekilçilik edilýän şahsda ýüze çykýar. Geleşigi baglaşmaga ygtyýarly edilen wekilleriniň herketleri hukuk netijelere getirýär. Olardan başga-da geleşikleri baglaşmaga ýaradm edýänler hem bolup biler. ýagny şertnamanyň taslamasyny taýýarlamakda, şertnama boýunça düşünmezlikleri aradan aýyrmakda olar gatnaşýar. Emma şertnamany baglaşmakda ýardam edýänler ony baglaşmakda gatnaşmaýar. Şeýle hem geleşik raýatyň haýyşy boýunça hem baglaşylyp bilner; eger ol fiziki ýetmezçiligi, saglygy, sowatsyzlygy sebäpli gol çekip bilmeýän bolsa.

Edara görnüşli tarapyň dolandyryş edaralary wekil hasaplanylmaýar. Sebäbi olar edara görnüşli tarapyň bölegi bolup durýar, özbaşdak subýekt däl. Wekiliň hereketiniň netijesinde wekil bilen üçünji tarapyň arasynda hukuklar we borçlar ýüze çykýar. Şonuň ýaly ýagdaý satmak-satyn almak, hyzmat etmek babatda köp duş gelýär. Wekil bilen wekilçilik edýäniň arasyndaky gatnaşyk şertnama esaslanýar. Käbir halatlarda wekil bilen wekilçilik edýäniň arasynda hukuk gatnaşyklary ýüze çykmaýar;

1) Eger wekil tabşyrygy ýerine ýetirmekde öz bähbitleri üçin hereket eden bolsa;

2) Eger wekil tabşyrygy ýerine ýetirende berlen ygtyýarlyklardan daşary çykan bolsa;

Şular ýaly gatnaşyklarda umumy talap Şeýle , ýagny wekilçiligi amala aşyrmak bilen baglanyşykly gatnaşyklara gatnaşýanlar paýhasly, sap ýürekli hereket etmeli. Öz hereketleri üçin wekiller raýat hukuk jogapkärçiligini çekýärler. Bu jogapkärçilik şertname esaslanýar hem-de şertnamadan daşary hem bolup biler, ýagny şertnamadan

daşary günäli hereket netijesinde, ýetirilen zyýan üçin hem jogapkärçilik ýüze çykýar.

Wekilçilik edilip biliner – raýat we edara görnüşli tarap tarapyndan. Şunda talap şertnama baglaşylanda raýatyň hukuk ukybynyň bolmagydyr. Edara görnüşli tarapyň ýörite hukuk ukyplylygyna wekillik garşy gelmeli däl. Ýagny işiň bu görnüşini, wekilçilik etmek, edara görnüşli tarapyň tertipnamasynda görkezilen bolmaly.

Wekiller hökmünde çykyş edip bilmezler – kazylar, sülçüler hem-de prokurorlar, ýagny başga tarapyň wekili hökmünde, emma olar degişli edaranyň wekilleri hökmünde hem-de kanuny wekil hökmünde çykyş edip bilýärler. Wekilçiligiň esasy manysy ygtyýar bermekdir. ýagny wekilçilik edilyşiniň adyndan wekiliň çykyş etmegine ygtyýar bermek. Ygtyýar berilmedik bolsa ýa-da onuň çäginde çykylsa geleşik baglaşylmadyk hasaplanýlar.

Wekilçiligiň esaslaryna baglylykda onuň hukuk aýratynlyklary bolan görnüşleri tapawutlandyrylýar;

- 1) Ynanç haty esasynda ;
- 2) Kanuna laýyklykda ;
- 3) Ygtyýarly döwlet edaralarynyň ýa-da ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralarynyň namasy esasynda;

Bulardan başga-da täjirçilik wekilçiligi şertnama esaslanýar. Wekilçilik tabşyryk şertnamasyna hem esaslanýar. Agentlik esasynda hem bolup biler. Wekilçilik kazyýetiň çözgüdi esasynda hem bolup biler. Meselem; kazyýet edara görnüşli tarap babatda dolandyryjy belleýär, dolandyryjy hem wekilçilik edýär. Kämilik ýaşyna

ýetmedikleriň kanuny wekilleri ata – eneleridir. Çaga perzentlige alnanda hem şular ýaly ýagdaý.

Gäminiň, ýüküň eýesiniň kanuny wekili gulluk ýagdaýy boýunça gäminiň kapitany. Hossarlar we howandarlar hem wekiller hasap edilýär. Olar kämillik ukyby ýoklar ýa-da doly däl kämillik ukyplylar üçin belenilýär.

Zerur bolan halatynda Türkmenistanyň Ministirler kabineti tarapyndan degişli wekiller belenilip bilner paýdarlar jemgyýetinde we beýleki ýagdaýlarda. Täjirçilik wekilleri hem belenilýär. Wekilçilik köplenç halatda kanuna laýyklykda tölegli amala aşyrylýar. Hossarlar, howandarlar bolsa öz wezipelerini tölegsiz amala aşyrýar. Emma tabşyrygy ýerine ýetirmek bilen wekiliň çeken çykdajylarynyň öwezi wekilçilik edilýäniň hasabyna dolunmaga degişli.

Ynanç haty wekilçiligi amala aşyrmak üçin köplenç halatda esas bolup durýar, ýagny ýazmaça ygtyýarnama. Ynanç haty bir taraplaýyn geleşik hasaplanylýar. Onuň üçin wekiliň razylygy talap edilmeýär. Emma ynanç hatyny bermek kada hökmünde deslapdan ylalaşylmaga esaslanýar ýa-da wekil bilen wekilçilik edilýäniň arasyndaky zähmet şertnamasyna esaslanýar. ýagny şoňa laýyklykda wekilçilik edýän, beýleki wezipeleri bilen bir hatarda wekilçiligi hem amala aşyrýar. Meselem; edara görnüşli tarapyň hukukçysy.

Wekile berilýän ygtyýarlygyň möçberine baglylykda, wekilçilik bolup biler, bir gezekleýin hem-de ýörite. Bir gezeklik ynanç haty berilýär – belli bir hukuk hereketlerini amala aşyrmak üçin. Meselem; haryt almak,

şertnama bağlaşmak. Bu hereketler edilenden soň ynanç haty güýjüni ýitirýär.

Ýörite ynanç haty belli bir häsiýetli hukuk hereketine ygtyýar berýär. Meselem: kazyýetde işi alyp barmak üçin (edaranyň hukukçysy). Ynanç haty giň topar hukuk hereketini amala aşyrmak üçin hem berilýär. Meselem emlägi dolandyrmak, söwda wekilçiligini alyp barmak. Täjirçilik wekilçilik üçin berilýän ynanç haty hem şolar ýaly häsiýetde bolýar. Ynanç hatyny berýän tarap wekiliň hereketleri üçin belli bir çäkleri hem belläp bilýär. Ýagny ynanç hatynyň manysyny anyklap bilýär.

Ynanç haty möhüm resminama hasaplanylýar. Raýat kanunçylygy ynanç hatynyň düzülmegine, mazmunyna, görnüşine (formasyna) belli bir talaplar bildirýär. Bu talaplar esasan üçünji tarapyň Şeýle hem wekilçilik edilýäniň bähbitlerini üpjün edýär. Ynanç haty ýazmaça amala aşyrylýar. Şunda edara görnüşli taraplaryň adyndan ynanç hatyna onuň ýolbaşçysy ýa-da beýleki ygtyýarly edilen adam tarapyndan gol çekilýär, onda möhür hem bolmaly.

Edara görnüşli tarapyň ynanç haty döwlet eýeçiligine esaslanýan bolsa, pul almaga ýa-da bermäge, beýleki emläk gymmatlyklaryna baş buhgalter tarapyndan hem gol çekilýär. Buhgalter hasaby hakyndaky kanuna laýyklykda baş hasapçynyň goly bolmasa pul we hasaplaşyk resminamalary, maliýe we karz borçnamalary hakyky hasaplanylmaýar.

Şunuň ýaly resminamalara maddy pul gymmatlyklaryny almaga we bermäge berilýän ynanç haty hem degişlidir. Şunuň ýaly halatda hem edara ýolbaşçysy bilen bir hatarda baş hasapçynyň hem goly talap edilýär.

Raýatyň ynanç hatyna zähmet gatnaşyklary bilen baglanyşkly zähmet hakyny we beýleki tölegleri almaga, awtorlaryň, açyş edenleriň haklaryny almaga, pensióny, kömek puluny, talyp hakyny, raýatlaryň goýumlaryny almaga, poçtadan pul we posylkalary almaga gol çekilýär ynanýan adamyň işleýän ýa-da okaýan ýerindäki gurama tarapyndan. ýaşaýan ýeri boýunça ýaşayyş jaý edarasy özüni bejerdýän bolsa, medisina edarasy (hassahana) tarapyndan gol çekilýär.

Raýat tarapyndan bankdaky goýumlary almaga, bankdaky hasapdan pul serişdelerini almaga, aragatnaşyk guramasyndan öz adyna gelen korrespondensiýany almaga ynanç hatyna bank ýa-da aragatnaşyk guramasy gol çekýär. Kanunda bellenilen halatlarda wekilçilik edilende ynanç hatynyň kepillendiriş görnüşi hem talap edilýär. Meselem; jaý ippoteka – (jaý barada) emlägi girewe goýmak, borçnamany üpjün etmek barada şertnamalar baglaşylanda görkezilen halatlarda ynanç haty kepillendiriş edarasynnda tassyklanylmaga degişli.

Wesýetnama barada ynanç haty berilmeýär. Ol diňe wesýetnama berýän adamyň hut özi tarapyndan amala aşyrylýar.

Harby edaralarda azatlykdan mahrum edilenler barada şol edaranyň ýolbaşçylary ynanç hatyna gol çekýär.

Ynanç hatynyň möhleti 3 ýyla çenli bolup biler, eger möhlet görkezilen bolsa. General (baş) ynanç haty hem bolup biler.

Eger möhlet görkezilmedik bolsa ynanç haty gol çekilen pursatyndan başlap bir ýylyň dowamynda hereket edýär.

Ynanç hatynda onuň hakyky bolmagy üçin haýsy ýerde amala aşyrylandygy, ynanýan adamyň we wekiliň ýaşayan ýerini görkezmek talap edilmeýär. Emma, kepillendiriş tertibinde tassyklanylýan ynanç hatynda, onuň amala aşyrylan ýeri hem-de ynanýan adamyň we wekiliň ýaşayan ýeri barada maglumatlar görkezilmeli.

Paýdarlaryň umumy ýygnaгыnda wekilçilik etmek üçin ynanç hatynda wekiliň ýaşayan ýeri hem-de onuň pasport maglumatlary görkezilýär. Ynanç haty berlen adam, umumy kada hökmünde, ynanylan hereketleri hut özi amala aşyrmaly. Emma wekil syrkawlan halatynda ol hereketleri amala aşyrmagy başga adama ynanyp biler. Şonuň ýaly halatda ynanç hatyny beren adama maglumat berilmeli, Şeýle hem kime ynanylan bolsa ol baradaky maglumatlar habar berilmäge degişli bolup durýar. Şunda degişli habar berilmese onuň hereketleri üçin jogapkärçiligi ynanç hatyny alan adam çekýär. Edil öz hereketleri ýaly.

Ynanç hatyny beren başga adama ynanylmagy bilen ylalaşman hem biler ýa-da onuň hereketlerini ýatyryp hem biler. Bu barada bolsa ynanç hatyny beren adama habar berýär. Başga adama ynanmak kepillendiriş tertibinde (görnüşinde) amala aşyrylýar. Emma bu düzgün ýaşayan ýeri, okaýan ýeri, özüni bejerdýän ýeri boýunça ynanç hatyny bermäge degişli däl, ýagny şu halatlarda ynanç hatynyň başga berilmegi kepillendiriş edarasynda tassyklanylmaýar.

Ynanç haty şu aşakdaky halatlarda bes edilýär;

1. Hereket edýän möhletiň gutarmagy bilen;
2. Ynanç hatyny beren adam tarapyndan onuň ýatyrylmagy bilen;

3. Ynanç haty berlen adamyň, ýagny wekiliň boýun gaçyrmagy bilen;

4. Ynanç hatyny beren edara görnüşli tarapyň ýatyrylmagy bilen, ýagny onuň işiniň bes edilmegi bilen;

5. Ynanç hatyny beren adamyň aradan çykmagy bilen.

Ynanç haty ýatyrylanda bu barada wekile Şeýle hem üçünji tarapa, ýagny kim bilen gatnaşyga girmeli bolsa ýa-da girilen bolsa şoňa habar bermeli. Meselem; şolar ýaly habar bermäge degişli edara görnüşli tarap ýapylanda, ynanç hatyny beren adam aradan çykanda, görkezilen halatlarda ynanç haty yzyna gaýtarylmaga degişli.

Tema: 12. Raýat hukuklaryny amala aşyrmagyň we goramagyň möhletleri. (Hak işleýiş möhletleri).

1. Hak işleýiş möhletleri barada düşünje.
2. Hak işleýiş möhletlerini ulanmak.
3. Hak işleýiş möhletleriniň görnüşleri.
4. Hak işleýiş möhletlerini hasaplamak.
5. Hak işleýiş möhletleriniň togtadylmagy (duruzylmagy), arasynyň kesilmegi hem-de dikeldilmegi.
6. Hak işleýiş möhletiniň geçmeginiň netijeleri.

Hak işleýiş möhleti hukugy bozulan hak işleýjiniň talaby boýunça onuň hukugyny goramak üçin bellenen möhletdir. Şol möhletiň dowamynda kazyýet beýleki bozulan hukugyň eýesiniň talaplaryny

kanagatlandyrmaga ýardam edýär. Ahli hukuk ulgamlarynda şular ýaly möhlet raýat hukugyny amala aşyrmak üçin bellenendir. Şular ýaly möhlet durnuklylygy üpjün etmek üçin emläk gatnaşyklarynda belli bir kesgitli ýagdaýy üpjün etmek üçin kazyýet çözgütleriniň hakykylygyny üpjün etmek üçin zerurdyr. Sebäbi uzak wagtyň geçmegi bilen subutnamalar ýitirilýär. Netijede gatnaşýan taraplaryň talaplaryny we garşylyklaryny esaslandyrmak mümkinçiliklerini kynlaşdyrýar.

Şeýlelik bilen hak isleýiş möhletiniň maksady, jedeli dogry çözmegi üpjün etmekden ybaratdyr hem-de jogap berijini esassyz talaplardan goramakdyr. Şeýle hem hak isleýiş möhleti hukuk gatnaşyklaryna gatnaşýan taraplaryň öz hukugyny öz wagtynda amala aşyrmaklaryna hem-de goramaklaryna ýardam edýär. Netijede hojalyk gatnaşyklarynda, maliýe-hojalyk düzgüniniň berkemekligine ýardam edýär.

Raýat kanunçylygyna laýyklykda möhlet kazyýet tarapyndan ulanylýar. Mysal üçin jogap berijiniň arzasy boýunça kazyýet tarapyndan jedel boýunça çözgüt kabul edilmezden öň berlen arza boýunça ulanylýar. Kanunçylyga laýyklykda kazyýet öz tagallasy bilen möhletiň geçmegi boýunça talaba garamakdan boýun gaçyrmaga haky ýokdur.

Diýmek kanun hak isleýiş möhletiniň geçmegi boýunça talapdan boýun gaçyrmagy jogap berijiniň garamagyna bagly ediyär. Borç meýletin ýerine ýetirilende, bergini boýun alanda hak işleýiş möhletiniň gutaranlygy barada arza bolmasa bozulan hukuk hak isleýiş möhletiniň gutarandygyna garamazdan goralmaga degişlidir. Öz borjuna bilýän , emma hak isleýiş

möhletiniň geçendigine salgylanýan bergidar, öz abraýyny ýitirýär. Aýratynam telekeçilik işinde onuň ähmiýeti uly. Sap ýürekli bergidar algydarlaryň müşderleriniň kanuny talaplaryna garşy hak isleýiş möhletiniň ulanylmagyny talap etmeýär.

Jogap berijiniň edilýän talaba garşy arzasy ýa-da hak isleýjiniň geçirlen hak isleýiş, möhletine garşy arzasy kazyýet tarapyndan çözgüt kabul edilýäne çenli berlip bilner. Şular ýaly arza berlip bilner, kazyýetde iş birinji basgançakda seredilýäne çenli.

Kanun taraplara öňürti ilki başda hak isleýiş möhletini ulanmazlyk barada ylalaşylmagy gadagan edýär. Eger Şeýle edilse borçnamalar kesgitlenilende hukuklaryň çäklendirilmegine algydaryň ýa-da bergidaryň bähbitleriniň kemsidilmegine getirerdi. Şular ýaly ylalaşyklar hakyky däl hem-de hukuk netije döretmeýär.

Hak isleýiş möhletlerini ulanmak. Kada hökmünde, hak isleýiş möhletleri ähli hukuk gatnaşyklary babatda ulanylýar. Emma bu möhletler ulanylmaýar, maddy däl eşretleri goramak baradaky hem-de şahsy emläk däl hukuklar babatda ýagny kanunda göz önünde tutulan halatlarda başga. Şular ýaly düzgün döwletiň we jemgyýetiň görkezilen hukuklary goramaga aýratyn üns berýändigine şaýatlyk edýär. Şular ýaly düzgünler Raýat kodeksiniň 147-nji maddasynda göz önünde tutulýar.

Hak isleýiş möhleti ulanylmaýar- şahsyň janyna ýa-da saglygyna ýetirilen zyýanyň öwezini tölemek baradaky talaplara, emma şular ýaly zyýany tölemek hukugynyň ýüze çykan pursatyndan başlap 3 ýyl geçenden soň bildirilen talap boýunça 3 ýyldan köp bolmadyk wagt üçin kanagatlandyrylýar. Hak isleýiş möhletleri

ulanyлмаýar banklara we beýleki kredit, ýagny karz berýän edaralaryndaky goýumlar baradaky goýumçylaryň talaplaryna ulanyлмаýar. Şular ýaly düzgün goýumçylaryň hukuklaryny goraýar sebäbi goýum boýunça gatnaşyklar kada hökmünde uzak möhlete dowam edýär.

Hak isleýiş möhletiniň, umumy kada hökmünde, 10 ýyl bellenilýändigini kanunda göz önünde tutulýar. Mysal üçin, kazyýetde belli bir hukuk ykrar edilse. Şertnama talaplary boýunça hak isleýiş möleti 3 ýyl, gozgalmaýan obýektler bilen baglanyşykly talaplar boýunça (şertnama talaplary) boýunça hak isleýiş möletleri 6 ýyl, wagtal-wagtal ýerine ýetirilmeli borçnamalardan gelip çykýan talaplar boýunça hak isleýiş möhleti 3 ýyl.

Hak isleýiş möhleti talabyň ýüze çykan pursatyndan başlap geçip başlaýar. Eger-de talap haýsy-da bolsa bir hereketi etmekden saklanmak barada bolsa onda hak isleýiş möhleti şol hereket edilen pursatyndan başlap geçip başlaýar. Talabyň ýüze çykmagy algydaryň hereketine bagly bolsa, onda hak isleýiş möhleti algydaryň bu hereketi amala aşyryp biljek pursatyndan ýüze çykýar.

Belli bolşy ýaly käbir halatlarda boçnamany ýerine ýetirmek gaýra goýulýar. (moratoriýa) Şular ýaly halatda möhletiň geçmegi duruzylýar. Emma şular ýaly düzgün talaby bildirmek hukugy algydara degişli bolsa ulanyлмаýar. Bu ýagdaý boýunça hak isleýiş möhletiniň geçmegi kanun boýunça togtadylmalydyr. Kanunçylyk hak isleýiş möhletiniň geçmegini durmuşda ýüze çykýan beýleki ýagdaýlar boýunça hem togtatmagy göz önünde tutýar.

Hak isleýiş möhletiniň geçip başlamagy kazyetiň işiniň duruzylmagy sebäpli bolup biler ýa-da ýeňip geçip

bolmajak güýjüň hereketi päsgelçilik bolup hyzmat edýän wagtynda hem şular ýaly düzgün ulanylýar, ýagny hak isleýiş möhleti togtadylýar. Hak isleýiş möhletini togtatmak üçin esas bolan ýagdaýyň bes edilen gününden başlap hak isleýiş möhletiniň geçmegi dowam edýär.

Hak isleýiş möhletiniň geçmegini maşgala ýagdaýlar sebäpli togtatmak hem göz önünde tutulýar. Möhletiň geçmegi är –aýalyň biri-birine bolan talaplary boýunça olaryň arasyndaky nika näçe wagta çenli dowam edýän bolsa, bütin şol wagta ýagny nika bozulýança hak isleýiş möhleti togtadylýar. Çagalaryň kemala gelmedik döwrüne, ýagny 18 ýaşa ýetmeýän çagalaryň we enatalaryň arasyndaky gatnaşyklar barada hem bu düzgün ulanylýar. Şular ýaly düzgün Şeýle hem hossar we howandar bilen hossarlyk we howandarlyk edilýänleriň arasyndaky gatnaşyklar babatda hem ulanylýar.

Raýat kodeksi hak isleýiş möhletiniň geçmeginiň kazyýete hak isleýiş arzasyny bermek arkaly arasynyň kesilmegini göz önünde tutýar. Eger-de ygtyýarly raýat talabynyň kanagatlandyrylmagy ýa-da tassyklanylmagy barada hak islegini bildirse. Hak isleýişini bildirmek arkaly hak isleýiş möhletiniň geçmegindäki arakesme çözgüt kanuny güýje giren pursatyndan başlap bes edilýär. Işe seljeriş taraplaryň ylalaşmagy netijesinde ýa-da kazyýet işiniň ýöredilmeýändigini üçin hem togtadylyp bilner. Şular ýaly halatda hak isleýiş möhletiniň arakesmesi taraplaryň ýa-da kazyýetiň seljeriş hereketiniň edilen pursatyndan başlap arakesme gutarýar. Hak isleýiş möhletiniň geçmeginde arakesme bolmaýar, eger-de hak isleýiş arzasy yzyna alynsa ýa-da kazyýetiň çözgüdi bilen işe düýp mazmuny boýunça seredilmän hak

isleýişden ýüz dönderilse. Eger-de hak isleýiş möhletiniň geçmeginiň arasy kesilýän bolsa onda arakesmä çenli geçen wagt hasaba alynmaýar. Täze wagt möhletiniň geçmegi diňe arakesme gutarandan soň başlanýar.

Kazyýetiň kanuny güýje giren çözüdi bilen tassyklanylýan talap 10 ýyl wagt möhleti bilen tamamlanylýar. Kanunçylykda göz önünde tutulýşy ýaly, hak isleýiş möhleti geçenden soň borçly şahsyň-bergidaryň ony ýerine ýetirmekden ýüz döndermäge haky bar. Emma hak isleýiş möhleti geçen hem bolsa talaby kanagatlandyrmak boýunça ýerine ýetirilen talap (zat) yzyna alnyp bilinmez. Mysal üçin Algydara, bergidaryň beren zady.

Esasy talap boýunça hak isleýiş möhletiniň geçmegi bilen şol talap bilen baglanyşykly goşmaça borçlar boýunça hem hak isleýiş möhleti hem-de şol möhletleri hasaplamagyň tertibi kanunçylykda kesgitenilýär. Olary talaplaryň ylalaşmagy bilen üýtgetmäge ýol berilmeýär. Belli bolşy ýaly möhlet diýlende raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagyna getirýän döwre düşünilýär. Möhlet hukuk ýagdaý hasaplanylýar. Mysal üçin, 18 ýaş aýeten raýat şertnama gatnaşyklaryna girip bilýär. Çaga doglanda emlak däl hukuklary edinip bilýär, ýagny saglyga, ýaşaaýyşa bolan hukuklary edinip bilýär.

Möhletler kanunda kesgitlenip bilner. Geleşiklerde kesgitlenip bilner hem-de kazyýet tarapyndan bellenilip bilner. Bir taraplaýyn geleşikde, mysal üçin, bäsleşik yglan edilende işi tabşyrmagyň möhleti onuň netijelerini yglan etmegiň möhleti guramaçylyk tarapyndan kesgitlenilýär. Kazyýet möhleti ýaramaz hilili harydy çalyşmak baradaky talap boýunça bellenilip bilner. Hukuk namada maksimal ýa-da minimal möhlet bellenilip bilner.

Ynanç haty 3 ýyla çenli möhlet bilen berilýär. Emma onuň anyk möhletini ynanç hatyny berýän tarap kesgitleýär.

Raýat hukuklaryny döredýän möhlet döwlet belligine alnandan soň ýüze çykyan halatlary kesgitlenilýär. Borçlary ýerine ýetirmegiň möhletleri raýat hukugyny goramagyň möhletleri, hak isleýiş möhletleri kanunda kesgitlenilýär. Emma hak isleýiş möhleti geçenden soň hem hukugy goramak barada kazyýete ýüz tutulyp bilner. Mysal üçin, möhlet gutarandan soň beren bergisini bergidar yzyna talap edip bilmeýär. Möhletiň geçmegi baradaky berlen arza esasynda kazyýet talaby ýerine ýetirmekden boýun gaçyrýar.

Eýelik etmek boýunça emlägi edinmek üçin möhlet. 15 ýylyň dowamynda gozgalmaýan emläge eýelik edilse eýelik edijide eýeçilik hukugy ýüze çykyar. Bellenilen tertipde şertnama gatnaşyklarynda umumy möhlet 3 ýyl, emma pudak boýunça möhlet anyklanylýar ýa-da geleşikleriň görnüşleri boýunça bu möhlet anyklanylýar. Deňiz gatnawy boýunça hak isleýiş möhleti 2 ýyl.

Biderek geleşikler boýunça hak isleýiş möhleti 10 ýyl, jedelli geleşikler boýunça hak isleýiş möhleti 1 ýyl. Şular ýaly möhletleri taraplar ylalaşyp üýtgedip bilmeýär. Möhlet geçen hem bolsa kazyýet talaby kabul etmeli onuň çözügi boýunça tarapyň arzasy esasynda möhlet ulanylyp bilner.

Emma 3-nji tarapyň arzasy boýunça (hak isleýji) kazyýet hak isleýiş möhletini ulanyp bilýär. Möhletiň geçmegi baradaky arza ýazmaça berilýär ýa-da kazyýetde iş seljerşiň dowamynda dilden beýan edilýär. Emma şular ýaly arza berlip bilner 1-njy basgançaga çenli. Bardy-geldi belli bir tarap çalyssa onda möhletiň

geçmegine təsir etməyər. Jenaýat işinde bildirilen talap seredilmän galdyrylsa möhlet togtadylýar. Jenaýat işi boýunça höküm güýje girýänçe.

Tema: 13. Zada eýelik etmek.

1. Zat hukuklary barada düşünje.
2. Zat hukuklarynyň edinilmegi.
3. Zat hukuklarynyň görnüşleri.
4. Zada eýelik edijiniň borçlary.
5. Wagt möhleti sebäpli gozgalýan we gozgalmaýan zatlary edinmek.
6. Zada eýelik etmegiň bes edilmegi.

Gadymy Rim ýuristleriniň belleýişleri ýaly, raýat hukuklary iki topara bölünýär –zat hukuklary we borçnama hukuklary, ýagny zatlaryň agalyk edýän maddy dünýäsinde hukuk netijäni iki ýol bilen gazanmak bolýar. (Birinji ýol) adam zadyň üstünden agalyk edip, özüniň hereketleri bilen özi maksatlary gazanýar. Mysal üçin, ýer böleginiň eýesi onda dynç almak hem-de girdeji almak üçin hiç kimiň araçy bolmagyna mätäç däl. Adam zada təsir edip, zadyň özi bilen gatnaşyga girmän, onuň hukugyny bozmazlyga borçly bolan adamlar bilen hukuk gatnaşyklaryna girýär. Bu hukugy rim ýuristleri zada bolan hukuk diýip atlandyrypdyrlar.

Ikinji ýol- borçnama hukuklaryny peýdalanmak, ýagny kärendeçiniň, satyn alyjynyň, karz alyjynyň we beýlekileriň hukuklary. Olaryň pikirçe başgaça aýdylanda hukuk netije gazanylýar-borçly tarapa talap üsti bilen zady bermek, işi ýerine ýetirmek, hyzmat etmek barada. Borçnama hukugyna, borçnama hukuk gatnaşygyna olar **obligasio diýipdirler**. Hukuklary zat hukuklaryna we

borçnama hukuklaryna bölmek ýewropa ýurtlarynyň kanunçylygyna, soňra Türkmenisanyň kanunçylygyna geçdi. Kanunçylykda zat hukugy 3-nji taraplar goşulmazdan gös-göni zada bolan hukugy aňladýar.

Zat hukugynyň alamatlary:

1) Borçnama hukuklaryndan tapawutlylykda, zat hukuklary raýat kanunçylygynda gös-göni göz önünde tutulýar. Zat hukuklarynyň görnüşleri taraplar tarapyndan döredilip bilinmez. Borçnama gatnaşyklaryna gatnaşýanlar bolsa kanunda göz önünde tutulýan hem-de onda göz önünde tutulmadyk, emma kanunçylyga garşy gelmeýän geleşiklere girip bilýärler.

2) Zat hukugy borçnama hukugyndan tapawutlylykda, absolýut (çäklendirilmedik) hukugynyň (eýeçilik hukugy, serwitut) görnüşidir. Zat hukugynda köp sanly subýektler onuň eýesiniň hukuklaryny bozmakdan saklanmaga borçludyr. Borçnama hukugynyň eýesiniň hukugyny bolsa diňe borçnama gatnaşyklary bilen baglanyşykly taraplar bozmakdan saklanmalydyrlyr (ýolagçy hem-de ony gatnadyjy, buýrujy we hyzmat ediji).

3) Zat hukugyny beýleki absolýut hukuklardan (awtorlyk adyna, firma adyna, haryt belligine) aýrybaşgalamaga mümkinçilik berýän alamat onuň obýektidir. Zat hukugynyň obýekti bolup biler individual kesgitlenilýän zat. Degişlilikde kysymdaş alamatlary bilen kesgitlenilýän zatlar, şeýle hem intellektual eýeçiligiň obýektleri zat hukuklarynyň obýektleri bolup bilmezler. Zat hukuklarynyň özboluşlylygy bar. Ol düşündirilýär şol hukuklary goramagyň özboluşlylygy bilen. Bu ýagdaý zat hukugynyň özbaşdak alamaty hasaplanýar.

4) Zat başga bir eýä, eýelik edijä geçen halatynda hem zada eýelik edeniň zat hukugy onda saklanýar. Mysal üçin, zadyň eýesiniň erkine garamazdan zat başga birine geçende zadyň eýesi şol zada öz eýeçilik hukugyny saklaýar. Ol öz eýelik etmeginden çykan zadyny yzyna talap etmäge hakly (bikanun eýelik edinmeginden). Başga mysal, girew hukugy. Girewe goýlan emläge eýeçilik hukugy başga birine geçende hem emläk baradaky girew hukugy saklanýar.

Diýmek umumy düzgün emläge eýeçilik hukugynyň başga birine geçmegi şol emläge bolan käbir zat hukuklarynyň bes edilmegi üçin esas bolmaýar. Şeýlelik bilen zat hukugy çäklendirilmedik absolýut häsiýetdäki subýektiw raýat hukugy hökmünde özboluşly obýekti hem-de goraagyň usullary bilen tapawutlanýar. Kanunçylyga laýyklykda gozgalmaýan emläge eýeçilik hukugynyň, beýleki zat hukuklarynyň geçmegi hökmany suratda döwlet bellige alynmaga degişlidir.

Türkmenistanyň Raýat kodeksinde eýelik etmek bilen baglanyşykly meseleler ýörite bölümde kadalaşdyrylýar. Kodekse laýyklykda eýelik etmek zadyň üstünden hakyky agalyk etmek bilen gazanylýar. Kanunçylyga laýyklykda şahs girew saklaýjy, kärendeçi, hakyna tutujy, saklap beriji hökmünde ýa-da şoňa meňzeş beýleki hukuk gatnaşygy esasynda zada eýelik edip biler, ýagny göni eýelik edip biler. Şol sebäpli beýleki şahs barada belli bir zada wagtlaýyn eýelik etmäge onuň haky bar bolsa ýa-da şeýle etmäge borçly bolsa, onda şol şahs hem zada eýelik ediji (aralyk eýelik ediji) bolýar.

Eger bir zada birnäçe şahs bilelikde eýelik edýän bolsa, onda olar şärikli eýelik edijiler hasaplanýar.

Eger-de bir zadyň böleklerine birnäçe şahs eýelik edýän bolsa, onda olar şol zadyň aýry-aýry böleklerine eýelik edijiler hasaplanylýar. Kanunçylyga laýyklykda zadyň eýesi zady başga birine mydamalyk berýän bolsa, ýa-da şol zada agalyk etmegi başga ýol bilen ýitirýän bolsa, onda eýelik etmek bes edilýär. Zada ygtyýar etmäge wagtlaýyn päsgelçilik berlende şol zada eýelik etmek ýatyrylmaýar.

Eýelik etmek miras boýunça geçýändir. Bellenilişi ýaly, gozgalýan zada eýelik edýän zadyň eýesi hasaplanylýar. Bu kada hereket etmeýär, eger zadyň ozalky eýesi bu zady ýitiren bolsa, ýa-da ol ondan ogurlanylan bolsa, ýa-da şol zat onuň eýelik etmeginden başga usul bilen çykan bolsa. Pul ýa-da getirip görkezilýän gymmatly kagyzlar barada gürrüň giden halatlary muňa girmeýär. Zada ozalky eýelik eden barada, ony şol zada eýelik eden wagtynyň dowamynda onuň eýesi boldy diýip hasap edilýär. Zat eýesi ynsaply we ynsapsyz bolup biler.

Zada kanuny eýelik edýän ýa-da iş gatnaşyklarynda zerur dykgatly geçirilen barlag esasynda ygtyýarly şahs diýlip ykrar edilip bilinjek zat eýesi ynsaply hasaplanýar. Bellenilişi ýaly, ynsaply zat eýesi eýelik etmekden mahrum edilse, onda ol zadyň gaýtarylyp berilmegini zadyň täze eýesinden 3-ýylyň dowamynda talap etmäge haklydyr. Bu düzgün zadyň täze eýesiniň eýelik etmekde artykmaç hukugynyň bar halatynda ulanylmaýar. Eýelik etmegiň gaýtarylyp berilmegi baradaky talap, eger şol zady zorluk ýa-da aldaw arkaly edinen bolsa, onda artykmaç hukugy bar bolan şahs barasynda ulanylyp bilner.

Ynsaply zat eýesi bikanun päsgelçiligiň aýrylmagyny talap etmäge haklydyr. ýagny ynsaply zat

eýesi zadyndan mahrum edilmese, emma onuň eýelik etmeginiň amala aşyrmagyna başga ýol bilen päsgel berilse, zat eýesi hökmünde ol päsgelçilikleriň düzedilmegini talap edip bilýär. Ol eýelik edilmegine hyýanat edilmegi sebäpli ýetirilen zyýanyň tölenilmegini hem talap etmäge haklydyr. Zyýanyň öwezini tölemek baradaky bu talap päsgelçilikleri düzetmek talabynyň mümkin bolmadyk halatynda hem ulanylýar. Zadyň hukukly eýesine zady gaýtaryp bermek talaby bildirilip bilinmez. Kanuny eýelik edilýän wagtyň dowamynda zadyň we hukugyň netijeleri onuň emlägi hasap edilýär. Bu düzgün göni eýelik etmek we aralyk eýelik etmek gatnaşyklaryna hem degişlidir.

Kanunçylyk ynsaply zat eýesiniň borçlaryny hem göz önünde tutýar. Zada eýelik etmäge hukugy ýok ýa-da şol hukugy ýitiren ak ýürekli zat eýesi zady eýelik etmäge hakly şahsa gaýtaryp bermäge borçludyr. Zada eýelik etmäge hukugy bolan şahs özüniň bu hukugy peýdalanýança zadyň we hukugyň netijeleri zat eýesine degişlidir. Ynsaply zat eýesi zada ak ýürekli eýelik edýän döwründe geçiren gowulandyrmalaryň we eden çykdajylarynyň, şeýle hem bu zady we alnan girdejiniň (miwäni) peýdalanmak bilen öwezi dolunmadyk harçlanylan puly tölemegi zada eýelik etmäge hukugy bolan şahsdan talap edip biler. Şunda onuň günäsi bilen alynmadyk girdejileriň (miweleriň) gymmaty çykylmalydyr. Bu düzgün zadyň gymmatlamagyna getiren gowulandyrmalara degişli hasap edilýär. Eger zadyň gaýtarylyp berlen pursatynda hem zadyň gymmatlamagy üýtgän bolsa.

Ynsaply zat eýesi öz talaplary kanagatlandyrylýança, zady gaýtaryp bermekden ýüz dönderip biler. Ynsapsyz zat eýesiniň borçlary hem bellenilýär. Ynsapsyz zat eýesi zady hem, alan peýdasyny, zadyň we hukugyň netijelerini (miwelerini) hem eýelik etmäge hakly şahsa gaýtaryp bermäge borçludyr. Zada eýelik edýän öz günäsi bilen alyp bilmedik miweleriniň öwezini dolmaga borçludyr. Ol zat barada çekilen çykdaýlaryň we gowulandyrmalaryň öwezini dolmagy diňe gaýtarylyp berlen pursatyna çenli talap edip biler, eger gowulandyrmalar eýelik etmäge hakly şahsyň baýlaşmagyna getiren bolsa, ynsapsyz şahs barada beýleki talaplar üýtgedilmän galýar.

Kanunçylyk wagt möhleti sebäpli gozgalýan zatlara eýeçilik hukugyny edinmegi belleýär. 5-ýylyň dowamynda şahs öz zady hökmünde gozgalýan zada üznüksiz eýelik edip gelen bolsa, onda ol şol zat barada eýeçilik hukugyny edinýär (hukuk ediniş wagt möhleti boýunça). Gozgalýan zada eýeçilik hukugyny edinmäge ýol berilmeýär – eger hukugy ediniji zada ynsaplylyk bilen eýelik etmedik bolsa. Bellenilişi ýaly, haýsyda bolsa bir döwrüň başynda we ahyrynda zada eýelik eden bolsa, onda bu şahs görkezilen bütün döwrüň dowamynda zat eýesi hökmünde hasap edilmelidir. Ol zada eýelik edipdir diýlip hasap edilýär.

Wagt möhleti sebäpli gozgalmaýan zatlara eýeçilik hukugyny edinmegiň tertibi hem bellenilýär. Eger şahs ýer böleginiň ýa-da gozgalmaýan başga emlägiň eýesi hökmünde jemagat sanawyna girizilip, ýöne şolar babatda eýeçilik hukugyna eýe bolmadyk bolsa, onda ol eýeçilik hukugyny edinýär- eger bellige almak 15 ýyllap dowam

eden bolsa we bütin şol döwrüň dowamynda zat eýesi hökmünde şolara eýelik eden bolsa.

Kanunçylygyň göz önünde tutuşy ýaly, zadyň eýesiniň esaslandyrylan şikaýatlary boýunça zada eýelik edýäniň eýelik etmek hukugy bes edilip bilner. Zat edinmekde artykmaç hukuklylyk kanunçylykda belenilýär. ýagny hukuk esaslary boýunça 10 ýyldan köpräk wagtyň dowamynda zada eýelik eden we zady peýdalanan zat eýesiniň bu zady edinmekde artykmaç hukugy bar.

Tema: 14. Eýeçilik hukugynyň edinilmegi we ýatyrylmagy.

1. Gozgalmaýan zatlara eýeçilik hukugynyň edinilmegi we ýatyrylmagy.
2. Gozgalýan zatlara eýeçilik hukugynyň edinilmegi we ýatyrylmagy.
3. Tapyndy we hum.

Raýat kodeksine laýyklykda gozgalmaýan zady edinmek üçin kepillendiriş edarasy tarapyndan tassyklanylýan resminama hem-de zat edinijiniň döwlet belligine alynmagy zerurdyr. Zady eýeçilikden aýyrýan Şeýle hem zada eýeçiligi edinýän bellige alynmaklary üçin arza bermeli. Resminamada zady edinmek üçin nämäniň esas bolýandygyny takyk görkezilmeli. Eger-de taraplaryň biri wekiliň üsti bilen gatnaşýan bolsa onda şol wekile berlen ynanç haty hem bellige alynmaga degişli takyk görkezilmeli. Eýeçilik hukugyndan ýüz döndermek barada özüniň bu hukukdan ýüz dönderýändigini ygtyýarly şahs arzasynda talap edip bilýär. Bu arza bolsa jemagat sanawynda bellige alynmaga degişli, arza bolsa sanaw

gullugy edarasyna tabşyrylýar. Diňe şondan soň hukukdan ýüz döndermek baradaky arza hakyky güýje eýe bolýar.

Kanunda bellenilişi ýaly, zady edinijiniň bähbitlerinden ugur alnyp eger-de zada öz eýeçiliginden aýyrýan şahs sanawda bellige alnan bolsa, şol pursatdan başlap zady ediniji şol zadyň eýesi hasaplanylýar. Emma zady özünden aýyrýanyň zat eýesi bolmandygyny şol zady edinijiniň bilen halatynda muňa girmeyär.

Gozgalýan zada eýeçilik hukugyny bermek üçin zat eýesiniň hakyky hukuk esasynda (kanun esasynda) şol zady eýeçilik hukugyna bermek baradaky ylalaşygy ýeterlikdir. Eger-de zat eýesi hakykat ýüzünde zady berýän bolsa täze zat eýesine ylalaşyk esasynda, munuň özi ýeterlik zadyň eýeçilikden aýrylmagy netijesinde zat ediniji şol zadyň eýesine öwrülýär.

Eger-de zat ediniji zadyň özünden aýrylýana degişli dældigini bilen bolsa ýa-da onda zat ediniji ynsaply hasap edilýär. Eger zat eýesinden ogurlanan bolsa ýa-da ony elden gideren bolsa ýa-da başga hili ýol bilen ýitiren bolsa şol zada eýeçilik hukugy edinilip bilinmez. Gozgalýan zady satyjy, satyn alyş bahasy tölenilýänçä zada bolan eýeçilik hukugyny özünde saklap bilýär. Şeýle bolanda eýeçilik hukugy satyn alyş nyrhyny tölemek gaýra goýulýar. Şular ýaly halatda satyn alyjy doly hasaplaşmak (tölemek) möhletini gijikdirse onda satyjy ylalaşygy ýatymaga haklydyr.

Raýat kodeksiniň 214-nji maddasyna laýklykda ýitirilen zady tapan şahs bu barada ýaha zady ýitiren zat eýesine, eger bolýan bolsa, ýa-da zady almaga hukugy bolan beýleki şahsa haýal etmän habar bermäge borçly. Eger zady tapan şahs zady almaga hukugy bolan

şahslaryň hiç birini bilmeýän bolsa olaryň ýaşayan ýeri näbelli bolsa onda ol özüniň tapyndysy barada hem-de şol zada hukugy bolan şahslary tapmak üçin ähmiýeti bar bolan ýagdaýlar barada polisiýa edaralaryna ýerli edaralara habar bermeli. Zady tapan şahs ony saklamaga borçly. Tapyndy barada degişli edara mälüm edilen pursatyndan 1 ýyl geçenden soň zady tapan bu zat barada eýeçilik hukugyny edinýär. Eýeçilik hukugynyň edinilmegi bilen bu zat barada ähli beýleki hukuklar ýatyrylýar.

Zady tapan şahs zady almaga hukugy bolan şahsdan tapydan zadyň gymmatynyň 5 göterimine çenli möçberinde hak talap edip bilýär. Şeýle hem zady tapan şahsyň bu zady saklamak üçin edilen çykdajylaryň öwezini dolmagy zada hukukly şahsdan talap etmäge haklydyr. Zady tapan şahs eýeçilik hukugyndan ýüz dönderýän bolsa onda degişli edara 1 ýyl geçenden soň zat jemagat söwdasynda satylýar hem ondan peýda alnyp bilner. Eger onçakly gymmaty bolmadyk zat bolsa, onda ony mugt berip ýa-da şol zady ýok edip biler.

Tiz zaýalanýan ýa-da şol zadyň saklanylmagy onuň gymmatyndan artyk çykdajylary talap edýän bolsa onda şol zady tapan şahsyň özi ony jemagat söwdasynda satyp bilýär. Zady satmakdan düşen pul şol zadyň deregini tutýar. Uzak wagtlap ýaşyryp saklanyp galandygy sebäpli özüniň eýesiniň kimdigini takykklamak mümkin bolmadyk zat hum hasaplanylýar. Ony tapan şahs eýelik etmäge girişip şol zadyň eýesi anyklanylsa onda humuň gymmaty şony tapan şahs bilen zat eýesine degişli bolýar. Ikisi deň peýda alýar.

Taryhy we medeni zatlary tapana şol zadyň 5 göterimi berilmäge degişli.

Tema: 15. Eýeçilik gatnaşyklary.

1. Türkmenistanyň eýeçilik hakyndaky kanunçylyk.
2. Eýeçilik gatnaşyklary we eýeçilik hukugy barada düşünje .
3. Eýeçilik hukuk gatnaşyklarynyň subýektleri.
4. Eýeçilik hukuk gatnaşyklarynyň obýektleri.
5. Eýeçilik hukugynyň mazmuny.
6. Eýeçilik hukugyny çäklendirmek.

Eýeçilik bilen baglanyşykly meseleler Türkmenistanyň Konstitusiyasynda 1993 ýylyň 1-njy oktyabrynda kabul edilen "Eýeçilik hakyndaky kanunda " we beýleki kanunlarda kadalaşdyrylýar. Taryhy we medeni obýektlere eýeçilik hukugyny amala aşyrmak ýörite kanunçylyk bilen kesgitlenilýär. Oýlap tapyşlar, açyşlar ylmy, medeni, sungat we beýleki eserler, ýagny intellektual eýeçiligiň obýektlerini döretmek hem-de peýdalanmak boýunça gatnaşyklar awtorlyk hukugy beýleki raýat kanunçylygy, Şeýle hem hökümetara ylalaşyklary bilen kadalaşdyrylýar.

Beýleki döwletlerdäki Türkmenistanyň raýatlaryna, döwlet guramalaryna, kooperatiw kärhanalara, jemgyýeçilik we hususy guramalara degişli eýeçilikdäki obýektlere eýelik etmek, peýdalanmak hem-de ygtyýar etmek Türkmenistanyň 1993-nji ýyldaky "Eýeçilik hakyndaky kanuny" bilen, beýleki kanunlar bilen, şeýle hem eýeçilikdäki obýektiň ýerleşýän döwletleriniň kanunçylygy bilen, halkara hukuk namalary bilen hökümetara ylalaşyklary bilen kadalaşdyrylýar.

Eýeçilik hukugy zat hukugynyň esasy hasaplanylýar, ýagny ilkinji hukuklaryň biridir. Beýleki

hukuklar eýeçilik hukugyndan gelip çykýan häsiýetdedir. Eýeçilik hukugyna zat hukugynyň ähli alamatlary mahsusdyr. Eýeçilik hukugy möhletsizdir. Eýeçilik hukugynyň subýekti özüne degişli emläge doly ygtyýar edip bilýär. Bu ýagdaý eýeçilik hukugy üçin has häsiýetli ýagdaýdyr ýagny eýeçilik hukugy 3 sany esasy hukugyň jemi hökmünde häsiýetlendirilýär. Ýagny emläge eýelik etmek hukugy, peýdalanmak hukugy hem-de oňa ygtyýar etmek hukugy. Başgaça aýdylanda şol üç hukugyň jemine eýeçilik hukugy diýilýär.

Şeýlelik bilen zadyň (emlägiň) eýesi şol zada eýelik etmäge haklydyr. ýagny onuň üstünden agalyk edýär. Şunda zadyň eýesiniň şol zat bilen hemişe arabaglanyşykda bolmagy hökmany däl. Degişli zadyň eýesi hökmünde şol zada onuň hakyky agalyk edýändigini töwerekdäkileriň hasap etmegi ýeterlikdir. Zadyň eýesi ondan girdeji almaga haklydyr ýagny ony peýdalanyp, onuň peýdaly sypatlaryny ulanmaga, ondan girdeji almaga haklydyr. Bu umumy kada, ýagny eýeçilik hukugynyň eýesi zatdan girdeji alýar.

Eýeçilik hukugynyň subýekti emläge, zada ygtyýar etmäge haklydyr, ýagny onuň hukuk ykbalyny çözüär. Satyp bilýär. Peşgeş berip bilýär, kärendä berip bilýär, girew goýup bilýär, çalyşyp bilýär. Görkezilenlerden başga-da eýeçilik hukugynyň eýesi özüne degişli zat barada beýleki islendik hereketleri edip bilýär. Hatda ol zady ýok edip hem bilýär. Emma onuň zada ygtyýar etmek boýunça hereketleri kanunçylyga garşy gelmeli däl. Beýleki şahslaryň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini bozmaly däl.

Zadyň eýesi käbir ygtyýarlyklary başga birine berende hem şol zada özüniň eýeçilik hukugyny ýitirmeyär. Zat eýesiniň eýeçilik hukugy boýunça öz ygtyýarlyklaryny başgalara berip bilýändigini barada mysal getireliň. Kanunçylyga laýyklykda zat eýesi emlägini ynamly dolandymaga başga birine berip biler. Şunda emlägi ynançly dolandymaga bermek oňa eýeçilik hukugynyň geçmegini aňlatmaýar. Şular ýaly ýagdaý zat eýesi bilen ynançly dolandyryjynyň arasynda borçnama gatnaşyklarynyň ýüze çykmagyna getirýär.

Käbir halatlarda zat eýesi özüne degişli emläk tussag edilen halatynda şol emläge bolan ähli hukugyndan ýagny eýelik etmek, peýdalanmak, ygtyýar etmek hukugyndan mahrum edilip bilner. Şular ýaly ýagdaý wagtlaýyn häsiýetde bolýar hem-de iki netije bilen gutarmagy mümkin:

1. Zat eýesi öz hukugyny dikeldip biler.
2. Kanunçylykda göz önünde tutulan esaslar boýunça onuň zada bolan hukugy bes edilip bilner.

Görkezilenlerden ugur alnyp, eýeçilik hukugyna kesgitleme bermek bolýar. Bu hukuk has doly subýektiw zat hukuk, onuň eýesi özüne degişli emläge eýelik edýär, ondan peýdalanýar, hem-de oňa ygtyýar edýär. Bu kesgitleme subýektiw manyda ýagny subýektlere degişli hukuk manyda Eýeçilik hukugynyň kesgitlemesi obýektiw manyda şeýle : Eýeçilik hukugy zat eýesiniň öz emlägine eýelik etmek, ondan peýdalanmak hem-de oňa ygtyýar etmek bilen baglanyşykly gatnaşyklary kadalaşdyrmaga gönükdirilen hukuk kadalarynyň jemidir. Ol kadalara bolsa Konstitusiyada we beýleki hukuk namalarda jemlenilýär. Görkezilen hukuk kadalaryň

aglabasy raýat hukuk häsiýetde bolýar. Şonuň üçin hem olary raýat gatnaşyklary we kadalary diýip hasap etmek üçin doly esas bar.

Eýeçilik hukugynyň obýektleri bolup biler ýer, ýer jümmüşi, suw serişdeleri, tokaýlar ýagny tokaý gaznasy, uglewodorod serişdeleri, ösümlük dünýäsi, haýwanat dünýäsi, emläk toplumlary, jaýlar, desgalar, ýaşaýyş kommunal obýektleri, enjamlar, önümçilik, sarp ediş durmuş medeni we beýleki maksatly eýeçilik obýektleri açyşlar, oýlap tapyşlar, senagat nusgalary, haryt nyşanlary, intellektual zähmetiň beýleki netijeleri.

Eýeçilik hukugynyň obýektleri barada gürrüň gidende bir ýagdaýy göz önünde tutmak gerek ýagny eýeçilik hukugynyň obýekti diýlende ol emläk diýlip hem atlandyrylýar. Emläk-diýlende bolsa diňe zat däl-de emläk hukuklary hem düşünilýär.

Raýatlaryň hususy eýeçiligine degişli emlägiň düzümine käbir borçnama hukuklary hem girip biler, ýagny, mysal üçin, degişli talaplara bolan hukuklar, bankdaky goýumlara bolan hukuk, başganyň emläginden peýdalanmak hukugy, paýdarlar jemgyýetlerine, beýleki hojalyk jemgyýetlerine, kooperatiwlere gatnaşmak hukugy we beýlekiler.

Şeýlelik bilen olaryň netijesinde zat hukugynyň düzümi edinilmeýär. Emma olar raýatyň ýeketäk toplum hökmünde düzüminde bolýar. Şol zatlar görkezilen düzümdä bolsalar hem aýry-aýry böleklerden ybarat bolýar. Mysal üçin raýatyň emlägi hökmünde düşünilýär. Emma şol emlägiň düzüminden daşary ýer bölekleri, olar tutuş toplum hökmünde girýär ýöne olary tutuşlygyna goramak mümkin däl.

Tebigy obýektlere eýeçilik hukugynyň özboluşly aýratynlyklary bar. Türkmenistan öz territoriýasynda döwlet hökmünde ýere we beýleki tebigy obýektlere eýelik etmegi, peýdalanmagy we ygtyýar etmegi amala aşyrýar. Türkmenistanyň raýatlaryna, raýatlaryň birleşiklerine ýer, şeýle hem döwlete ýer eýeçilik hukugyna berlip bilner. Şeýle hem peýdalanmaga berlip bilner. ýer bermegiň tertibi we şertleri Ýer kodeksinde kesgilenilýär we beýleki kanunçylylda kesgitlenýär.

Suwlar, ýer jümmüşi, tokaýlar, ösümlik dünýäsi, haýwanat dünýäsi eýeçilik hukugynyň subýektlerine peýdalanmak hukugyna berilýär. Görkezilen obýektleri peýdalanmaga bermegiň tertibi şol obýektler baradaky kanunçylykda kesgitlenilýär. Türkmenistanyň we onuň çäkdeş döwletleriniň territoriýasynda ýerleşýän suw obýektlerinden peýdalanmak hem-de olara ygtyýar etmek Türkmenistan bilen şol döwletleriň arasynda ylalaşylýan şertnamalar esasynda amala aşyrylýar.

Kanunçylykda eýeçilik hukugynyň subýektleri we olaryň görnüşleri baradaky meseleler hem kadalaşdyrylýar. Türkmenistanda eýeçilik hukugynyň subýektleri hökmünde fiziki şahslar edara görnüşindäki taraplar, şeýle hem döwlet çykyş edip bilýär. Eýeçilik hukugynyň subýekti öz eýeçiligindäki obýektler barada Türkmenistanyň kanunçylygyna garşy gelmeýän islendik hereketleri etmäge haklydyr. Şeýle hem eýeçilik hukugynyň subýekti öz eýeçiligindäki obýektlere eýelik etmek hukugyny peýdalanmak hukugyny we ygtyýar etmek hukugyny başga taraplara bermäge haklydyr. Kanunçylykda göz önünde tutulan halatlarda obýektiň eýesiniň üstüne beýleki taraplaryň eýeçiligindäki obýektlerden çäklendirilen

peýdalanmak hukugy amala aşyrmak borjy hem ýüklenilip bilner. Çäklendirilen peýdalanmagy amala aşyrmagyň tertibi we çäkleri degişli kanunçylykda kesgitlenilýär.

Türkmenistanyň eýeçilik hakyndaky kanunyna laýyklykda eýeçilik hukugyny amala aşyrmak töwerekdäki tebigy gurşawa zyýan ýetirmeli däldir. Raýatlaryň kärhanalaryň, edaralaryň, guramalaryň Şeýle hem döwletiň hukuklaryny kanun tarapyndan goralýan bähbitlerini bozmaly däldir. Kanunçylykda eýeçilik hukugynyň ýüze çykmagynyň çeşmeleri hem göz önünde tutulýar. Ol çeşmelere şu aşakdakylar degişli:

1. Hojalyk işiniň netijesi.
 2. Eýeçilik hukugynyň obýektlerini edinmek
- Şeýle hem Türkmenistanyň kanunçylygyna garşy gelmeýän beýleki usullar.

Eýeçilik hukugynyň subýektleri we eýeçilik hukugynyň görnüşleri şu aşakdakylar:

1. Hususy eýeçilik
2. Döwlet eýeçiligi
3. Raýatlaryň birleşikleriniň eýeçiligi .
4. Kooperativ birleşikleriň eýeçiligi .
5. Bilelikdäki kärhanalaryň eýeçiligi .
6. Beýleki döwletleriň olaryň raýatlarynyň edara görnüşindäki taraplarynyň eýeçiligi .
7. Gatyşyk eýeçiligi .

Türkmenistanyň kanunçylygy bilen eýeçiligiň beýleki görnüşleri hem bellänilip bilner. Kanunçylykda bellänilişi ýaly, fiziki taraplar öz borçnamalary boýunça eýeçilikdäki emlägi bilen jogap berýär. Adamlar üçin olar jenaýat jogapkärçiligine çekilen halatlarda şolaryň özləri we ekläp saklamagynda durýan adamlar üçin zerur bolan

emlägiň we zatlaryň mejbury tertipde alynmaga degişli däl görnüşleri kanunçylykda kesgitlenilýär. Türkmenistanyň Jenaýat kodeksiniň goşundysynda göz önünde tutulyşy ýaly, şolar ýaly emläge ýaşayyş jaýy, hojalyk maksatly gurluşyklar öý mallary, öý goşlary, geýimler we beýlekiler degişlidir.

Eýeçilik hukugynyň subýekti hökmünde döwlet özüniň döredýän edara görnüşindäki tarapyň borçnamasy boýunça jogap bermeyär. Emma şular ýaly kadadan çykmalar, ýagny olaryň jogap berýändigini baradaky düzgünler kanunçylykda göz önünde tutulyp bilner. Edara görnüşindäki tarap öz bergisi üçin özüniň eýeçiligindäki ýa-da özüniň hojalyk dolanşygyndaky emlägi bilen jogap berýär. Emma kanunçylykda başga hili ýagdaý hem göz önünde tutulyp bilner.

Eýeçilik hukugynyň eýesiniň emlägi saklamak boýunça borjy, başgaça aýdylanda eýeçilik hukugyndaky umumy taglymata laýyklykda eýeçilik diňe bir eşret däl. Bir wagtyň özünde ol ýük hem, başgaça aýdylanda borç hem ýüze çykýar. Şonuň üçin hem zadyň eýesi, umumy kada hökmünde özüne degişli emlägi saklamak boýunça çykdajylary çekýär.

Emlägi kadaly ýagdaýda saklamak üçin abadanlaşdyryş, döwlet belligine almak, goramak, kammunal tölegleri tölemek, tehniki, sanitariýa we beýleki ýörite gözden geçirişler boýunça hemde beýleki meseleler boýunça işleri geçirmäge borçly. Emma kanunçylykda ýa-da şertnamada göz önünde tutulan halatlarda çykdajylar doly ýa-da bölekleyin beýleki şahsyň üstüne hem ýüklenip bilner. Mysal üçin kärendesine alnan emlägi abadanlaşdyryş bejergi işleri, kärendä berijiniň üstüne

ýüklenilýär. Emma ol kärendeçi bilen şertleşip görkezilen borjy onuň üstüne ýükläp hem bilýär. Zat eýesinin ýene-de bir ýüki kanunda göz önünde tutulan salgydy tölemekdir.

Umumy kada hökmünde emlägiň tötänden sandan çykmagynyň ýa-da onuň tötänden zaýa bolmagynyň töwegelligi zadyň eýesiniň üstüne ýüklenilýär. Şular ýaly halatlar bolup biler ýangyn sebäpli, suw almak, ýer titremeler sebäpli we beýleki halatlarda. Görkezilen ýagdaý zat eýesiniň emlägi saklamak, goramak boýunça umumy ýüküň bir bölegi hasaplanylýar. Şol bir wagtyň özünde kanunda ýa-da şertnamada başgaça düzgün hem belenilip bilner. Mysal üçin satyn alyjy we satyjy ylalaşyp emlägiň zaýa bolmagyna töwegelligiň satyn alyja has gijräk geçmegi barada ylalaşyp bilner.

Eýeçilik hukugynyň çäklendirilmegi hem mümkin. Umumy kada hökmünde, eýeçilik hukugy absolýut ýagny çäklendirilmedik häsiýetde bolýar. Emma çäklendirmeler hem belenilip bilner. Eýeçilik hukugyna çäklendirme bellemek gadymy Rime hem belli bolupdyr. Rim hukugynda ýer bölekleri boýunça goňşylaryň peýdasyna käbir çäklendirmeler göz önünde tutulypdyr. Şolar ýaly çäklendirmelere goňşy hukugy diýilýär. Belli bolşy ýaly ýerden we beýeki tebigy serişdelerden peýdalanmak tebigy gurşawa beýleki şahslaryň hukugyna we kanuny bähbitlerine zyýan ýetirmeli däl.

Türkmenistanyň kanunçylygy bilen eýeçilik hukugyna çäklendirmeler belenilip bilner şu aşakdaky çäklerde we halatlarda.

1. Konstitusion gurluşyň esaslaryny goramak üçin .
2. Ahlagy, saglygy goramak üçin.

3. Beýleki şahslaryň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini goramak üçin.

4. Ýurdy goramagy hem-de döwlet howpsuzlygyny üpjün etmek üçin.

Mysal üçin, ýer kanunçylygynda ýurdy goramagy, döwlet howpsuzlygyny üpjün etmek maksady bilen hususy eýeçilige berlen ýer bölekleri bellenen tertipde yzyna alnyp bilner. Belli bolşy ýaly häzirki wagtda raýat dolanyşygynda bolup bilýän obýektler köpeliýär. Şolar ýaly obýektlere ýer bölekleri, desgalar, ýaşaýyş jaýlary hem-d beýleki gozgalmaýan obýektler girýär. Şunuň bilen baglanyşykly goňşylaryň eýeçilik hukugyny esassyz bozmak barada jedeller ýüze çykyp biler. Mysal üçin ýaşaýyş jaý gurulanda goňşy jaýa üznüksiz ýagtylyk düşmegine päsgelçilik berlip bilner. Şular ýaly halatlarda hukugy goramak barada mesele ýüze çykyp bilýär. Şunda hukugy goramagy iki hili bolup biler:

1. Päsgelçiligi aradan aýyrmak barada kazyýet talap bildirmek.

2. Raýat kodeksiniň 195-205-nji maddasynda laýyklykda meseläni çözmek barada kazyýete talap bildirilip bilner.

Hukuk kadalarynda görkezilen çäklendirmelerden başga çäklendirmeler hem belleniip bilner. Ýagny eýeçilik hukugyna çäklendirmeler belleniip bilner. Eýeçilik hukugynyň eýesi bilen eýeçilikdäki emläge eýelik edýän ýa-da ondan peýdalanýan ýa-da oňa ygtyýar edýän şahsyň arasynda baglaşylan şertnama esasynda görkezilen çäklendirmeler belleniip bilinýär. Şular ýaly çäklendirmeler eýeçilik hukugynyň subýektiniň erki bilen ýüze çykýar. Şertnama baglaşylandan soň bolsa eýeçilik

hukugynyň subýekti ony berjaý etmäge borçly bolýar. Aýratyn hem şular ýaly çäklendirmeler belleniýär uzak möhletleýin häsiýetdäki şertnamalarda, ýagny kärende şertnamasynda, ýer jümmüşinden peýdalanmak barada, ýerasty baýlyklaryň ýataklaryny gözläp tapmak barada hem-de şol baýlyklary çykarmak baradaky şertnamalarda.

Kanunçylyk kesekiniň ýer böleginden çäklendirilen peýdalanmak barada düzgünleri göz önünde tutýar. ýer kodeksine laýyklykda ýer böleginiň eýesi başga bir ýer böleginiň eýesiniň peýdasyna borçly edilip bilner. Şunda şu aşakdakylar göz önünde tutulýar:

1. Keseki ýer böleginden belli bir halatlarda peýdalanmak hukugy.

2. Keseki ýer bölegi boýunça keseki ýer böleginde belli bir hereketleri etmäge bolan hukuk. Şular ýaly ýagdaýa serwitut diýilýär.

Serwitut- ýer böleginden peýdalanylan mahalynda ygtyýarly şahsy adama artyk maçlyk berlip biljek derejede bolup biler.

Serwitutyň mazmuny-ygtyýarly edilen tarap üçin bellenen çäklerden çykyp bilmez. Mysal üçin mal sürüp geçmek.

Serwitut amala aşyrylan mahalynda ygtyýarly tarap borçly edilen ýer böleginiň eýesiniň ýa-da ýerden peýdalanyjynyň bähbitlerini berjaý etmelidir.

Kesekiniň ýer böleginden çäklendirilen peýdalanmak hukugy (serwitut) döwlet we jemgyýetçilik bähbitleri göz önünde tutulyp şu aşakdaky halatlarda belleniip bilner.

1. Umumy peýdalnylýan desgalara ýer böleginiň üstünden pyýada ýa-da ulagly geçmek. Umumy ulanylýan ýol ýok bolsa.

2. Ýer böleginden mal sürüp geçmek.

3. Ýer böleginde gözleg, barlag we beýleki işleri geçirmek.

4. Suw almak ýa-da mallary suwa ýakmak.

5. Inzenerçilik jemagat, suwaryş, elektrik we beýleki ulgamlary, turba geçirijileri, ulag desgalary geçirmek, ol desgalary abatlamak.

6. Kenarýaka zolagyna barmak.

7. Ýer böleginde tebigaty goraýyş desglaryny döretmek Şeýle hem kanunçylykda göz önünde tutulan beýleki halatlarda.

Kesekiniň ýer böleginden çäklendirilen peýdalanmak hukugy, ýangy serwitut ýer meseleleri baradaky etrabyň, şäheriň, welaýatyň, Aşgabat şäheriniň toparlarynyň ýazyp bermegiň esasynda ýer serişdelerini dolandyrmak baradaky döwlet edarasy tarapyndan bellenilýär.

Tema: 16. Döwlet eýeçilik hukugy.

1. Döwlet eýeçilik hukugy barada düşünje.
2. Döwlet eýeçilik hukugynyň aýratynlyklary.
3. Döwlet eýeçilik hukugynyň obýektleri.
4. Döwletiň aýratyn eýeçilik hukugy.
5. Döwlet eýeçilik hukugyny amala aşyrmak.

Raýat kanunçylygyna laýyklykda döwlet raýat gatnaşyklarynda beýleki gatnaşyjylar bilen deň esaslarda hereket edýär. Ýagny raýatlar hem-de edara görnüşindäki taraplar bilen bir hatarda. Eýeçilik hukugy baradaky düzgünler hem görkezilen subýektleriň hemmesi babatda deň esaslarda hereket edýär. Eýeçiligiň ähli görnüşler deň derejede goralýar.

Eýeçiligiň ähli görnüşlerine birmenzeş çemeleşilse hem raýatlaryň we edara görnüşindäki taraplaryň eýeçiligi bilen döwlet eýeçiligini deňeşdirenimizde olaryň arasynda tapawutly aýratynlyklar bar. Şular ýaly ýagdaý döwlet eýeçiliginiň jemagat häsiýetde bolmagy bilen düşündirilýär, ýagny raýat eýeçiligi diňe raýata, onuň maşgalasyna degişlidir. Edara görnüşindäki tarapyň eýeçiligi diňe şol kollektive, raýatlaryň belli toparyna degişlidir. Döwlet eýeçiligi bolsa bütin döwlete degişlidir.

Zat hukugynda bu aýratynlyk döwlet eýeçilik hukugynyň ýüze çykmagynyň we bes edilmeginiň esaslarynda belli bolýar, ýagny millileşdirmek, başgaça aýdylanda döwlet eýeçiligine geçirmek, döwlet eýeçiligine degişli käbir obýektleri hususy eýeçilige geçirmek. Mysal üçin, ýaşaaýyş jaýlary. Käbir obýektler bolsa diňe döwletiň eýeçiliginde bolup bilýär. Döwlet eýeçiligi babatda emlägi

dolandyrmagyň hem-de oňa ygtyýar etmegiň aýratyn tertibi bellenilýär.

Döwletiň aýratyn alamaty syýasy hukuk döreme hökmünde onuň öz ygtyýarlylygydyr. Ýagny yurt içinde döwlet häkimiýetiniň hökmurawanlygydyr. Daşary ykdysady gatnaşyklarda bolsa döwletiň garaşsyzlygydyr. Ýurtda döwlet dolandyryşyny amala aşyrmak hökmurowanlyk hukugyndan gelip çykýar. Başgaça aýdylanda döwlet ähli ugurlar boýunça dolandyryşy amala aşyrýar. Döwlet hem-de onuň edaralary hukuk namalary kabul edýär. Hukuk bozulmalar üçin günäkärleri jogapkärçilige çekýär.

Bu möhüm düzgünler 1990-njy ýylyň 22-nji awgustyndaky Jarnamada, 1991-nji ýylyň 27-nji okýabryndaky Konstitusion kanunda özüniň beýanyny tapdy. Bu Konstitusion kanuna laýyklykda Türkmenistanyň territoriýasynyň we deňiz ykdysady zolagynyň çäklerindäki ýer we ýerasty baýlyklary, suwlar we beýleki tebigy baýlyklar Türkmen halkynyň genji hazynasydyr diýlip görkezildi. Olar ýurduň özygtyýarlylygynyň maddy esasy bolyp hyzmat edýär. Görkezilen baýlyklara, ykdysady, ylmy, tehniki serişdelere eýelik etmäge olardan peýdalanmaga, olara erk etmäge diňe Türkmenistanyň halkynyň hukugy bardyr diýlip bellenildi.

Şeýle hem Türkmenistanyň territoriýasynda daşary yurt döwletleriniň, olaryň raýatларыnyň eýeçiligine degişli obýektleriň döredilmegi, ýerleşdirilmegi, olaryň işlemeginiň tertibini Türkmenistanyň kanunlary bilen düzgünleşdirilýär diýlip göz önünde tutuldy. Türkmenistan ykdysadyýetde bazar gatnaşyklaryna geçmegi amala aşyrýar. Döwlet eýeçilige bolan hukuklaryň her hili

görnüşlerini ykrar edýär. Olary deň derejede goraýar. Döwletiň aýratyn ýagdaýy oňa diňe bir anyk hukuk gatnaşyklaryna girmäge dälde eýsem emläk eýesi hömünde özi üçin degişli kadalary bellemäge mümkinçilik berýär. Türkmenistan döwletiniň eýeçilik hukugynyň subýekti hökmünde aýratyn alamaty şundan ybarat.

Döwletiň aýratyn alamatynyň ýene-de biri onuň jemagat häsiýetde bolmagydyr. Ýagny döwletiň emlägi bir şahsa, hatda birnäçe şahsa hem degişli däl. Ol emläk döwlet territoriýasynda ýaşaýan halka, ýagny ilata degişlidir. Döwlet eýeçilik hukuk gatnaşyklarynda diňe halkyň adyndan çykyş edýär. Şonuň üçin hem döwlet emlägi tutuşlygyna halkyň, ilatyň bähbitleri üçin peýdalanmalydyr. .

Döwlet eýeçilik hukugy babatda ýene-de bir alamat onuň imunitetiniň bolmagy, ýagny immunitet latyn sözünden bolup, ol bir zatdan boşatmagy aňladýar. Emma bu alamat döwlet üçin häsiýetli, haçanda eýeçilik gatnaşyklaryna öz territoriýasynyň çäklerinden daşarda çykyş edende. Döwletiň imunitetiniň mazmuny şundan ybarat ýagny ony emläk eýesi hökmünde kazyýet jogapkärçiligine çekmek ýa-da onuň emlägini almak onuňrazylygy bolmasa mümkin däl. Türkmenistanyň territoriýasynda daşary yurt döwletiniň kazyýet immuniteti ýörelgesi kanunçylykda göz önünde tutulýar.

Kanunçylyga laýyklykda döwlet islendik emlägiň eýesi bolup biler. Bu hukugyň has möhüm obýektlerine ýer we beýleki tebigy baýlyklar degişlidir. Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň 9-njy maddasyna laýyklykda eýeçilik eldegrilmesizdir, Türkmenistan önümçilik serişdelerine, ýere, beýleki maddy hem intellektual gymmatlyklara

hususy eýeçilik hukugyny berkarar edýär. Şonuň ýaly-da görkezilen obýektler raýatlaryň birleşiklerine we döwlete degişli bolup biler. Şu maddada görkezilişi ýaly, diňe döwletiň eýeçiliginde bolup durýan obýektler kanun esasynda bellenilýär.

Döwlet eýeçiligiň ähli görnüşleriniň deň derejedäki goragyny kepillendirýär hem-de olaryň ösmegi üçin deň şertleri döredýär. Kanun tarapynan gadagan edilen usul bilen edinilen eýeçilikden başga eýeçiligiň tölegsiz alynmagyna ýol berilmeýär. Başgaça aýdylanda kanunda göz önünde tutulan halatlarda eýeçiligiň muzduny töläp mejbury alynmagyna ýol berilýär.

Diňe döwletiň aýratyn eýeçiliginde bolup durýan obýektler şu aşakdaky kanunlarda bellenilýär. 2004-nji ýylyň 25-nji oktyabrynda kabul edilen Suw kodeksinde, 1992-nji ýylyň 14 dekabrynda kabul edilen Ýer jümmüşi hakyndaky kanunda, 2008-nji ýylda, 20-nji awgustda kabul edilen Uglewodorod serişdeleri hakyndaky kanunda, 1993-nji ýylyň 12-nji aprelinde kabul edilen Tokaý kodeksinde, 1993-nji ýylda 28-nji dekabrynda kabul edilen Ösümlik dünýäsini goramak we ondan rejeli peýdalanmak hakyndaky kanunda, 1997-nji ýylyň 12-nji iýunynda kabul edilen Haýwanat dünýäsini goramak we ondan rejeli peýdalanmak baradaky kanunda kesgitlenilýär. Döwletara suw obýektlerine döwlet eýeçilik hukugy degişli basseýnlerde ýerleşýän döwletleriň arasynda baglanyşylýan ylalaşyklar bilen kesgitlenilýär.

Diňe döwletiň eýeçiliginde bolup bilýän obýektler şol eýeçilikde bolup, olar çäklendirilen dolanyşykda bolup bilýärler. Mysal üçin, tokaý, ösümlik dünýäsi we beýlekiler, olar dolanyşykda çäklendirilen. Olar raýatlara

we edara görnüşindäki taraplara peýdalanmak hukugyna berilýär.

Döwlet eýeçilik hukugyny amala aşyrmak Türkmenistanyň adyndan degişli edaralar hem-de wezipeli adamlar tarapyndan geçirilýär. Olar eýeçilik hukugynyň subýektiniň ygtyýarlyklaryny amala aşyrýar. Emlägiň eýesi bolsa döwletiň özüdir. Döwlet eýeçiligindäki obýektleri dolandyrmak hem-de oňa ygtyýar etmek boýunça Türkmenistanyň Ministrler Kabinetine giň hukuklar berlendir. Ol hukuklar Konstitusiýada hem-de Minisitrler Kabineti hakyndaky kanunda kesgitlenilýär.

Tema: 17. Eýeçiligi döwletiň garamagyndan aýyrmak we hususlaşdyrmak.

1. Eýeçiligi döwletiň garamagyndan aýyrmak we hususlaşdyrmak baradaky kanunçylyk.

2. Hususlaşdyrmagyň maksady.

3. Hususlaşdyrmaga degişli edilmedik kärhanalar we obýektler.

4. Hususlaşdyrmagyň görnüşleri.

5. Döwlet eýçiliginden aýyrmagyň we hususlaşdyrmagyň subýektleri.

1994-nji ýylyň 23-nji sentýabrynda Türkmenistanda hususlaşdyrmagyň döwlet maksatnamasy hakyndaky kanun kabul edildi. 1997-nji ýylyň 12-nji iýunynda "Eýeçiligi döwletiň garamagyndan aýyrmak we hususlaşdyrmak hakyndaky kanunyň" rejelenen görnüşi kabul edildi. Görkezilen kanunlar Türkmenistanda eýeçiligiň obýektlerini döwletiň garamagyndan aýyrmagyň hem-de hususlaşdyrmagyň hukuk esaslaryny kesgitleýär.

Bu kanunlar eýeçiligiň görnüşleriniň köp dürlidigini ösdürmäge gönükdirilýär.

1998-nji ýylyň 5-nji fewralynda döwlet eýeçiligindäki gurluşygy tamamlanylmadyk desgalary hususlaşdyrmak hakynda Türkmenistanyň Prezidentiniň karary kabul edildi. Döwlet eýeçiligini hususlaşdyrmak ykdysady özgertmeleriň düzüm bölegi bolup durýar. Şunda öňde goýulýan esasy maksat bazar ykdysadyýetini döretmäge ýardam berjek hususyýetçileriň emele gelmegini üpjün etmek boldy. Bu maksady durmuşa geçirmek şu aşakdaky esasy meseleleriň çözülmegini aňladýar:

1. Döwlet eýeçiligindäki kärhanalary we obýektleri hususlaşdyrmagy amala aşyrmak arkaly bazar maksatlaryna gönükdirilen hojalyk gurluşyny emele getirmek.

2. Bäsleşik ýagdaýyny döretmek hem-de bir tarapyň önümçilikde agalyk edýän ýagdaýyny aýyrmagy üpjün etmek.(demonopolizasiýa).

3. Özünü ödemeýän kärhanalary we obýektleri döwletiň eýeçiliginden aýyrmak, döwletiň boýnundan aýyrmak.

4. Kiçi we orta telekeçiligi ösdürmek.

5. Türkmenistanyň raýatlarynyň döwlet kärhanalaryna degişli emlägi satyn almak.

Hususlaşdyrmaga degişli edilmedik kärhanalara we obýektlere şu aşakdakylar degişli edildi.

1. Diňe Türkmenistanyň eýeçiligine degişli bolan käbir kärhanalar we obýektler. Olar şu aşakdakylar:

1. Ýerasty gaznasy, suw serişdeleri, Türkmenistanyň deňiz ykdysady zolagynyň serişdeleri, demir ýol, howa we deňiz transport ulagy.

2. Gozgalmaýan ýa-da aýratyn ýagdaýda peýdalanylýan tebigy territoriýalar, mysal üçin, döwlet goraghanalary we beýlekiler.

3. Türkmenistanyň taryhy we medeni mirasynyň obýektleri, ýagny medeni we tebigy ýadygärlikler.

4. Býujet we bank serişdeleri.

5.

6. Ýaragly Güýçleriň, Milli howpsuzlyk ministrliginiň, Içeri işleri ministrliginiň emlägi.

7. Mobilizasiýa.

8. Ýerasty baýlyklaryň senagat obýektleri we kärhanalary.

9. Ýangyç energetika toplumlarynyň kärhanalary we guramalary.

10. Geologiýa kartografiýa, ýer gurлуşyk, gidrometeorologiýa kärhanalary we guramalary. Tebigy gurşawyň ýagdaýyna gözegçilik edýän gulluk.

11. Sanitariýa-epidemiologiýa, weternariýa, tokaýlary goramak gulluklarynyň kärhanalary, ösümlük dünýäsini goramak gullugy, standartizasiýa we metrologiýa edaralary.

12. Döwlet nyşanlary we gymmatly kagyzlary öndürmek kärhanalary.

13. Turboprowod transportynyň obýektleri.

14. Suw hojalygyny, meliorasiýa ulgamlarynyň obýektleri.

15. Aragatnaşyk kärhanalary, maglumatlar we telegraf agentlikleri.

16. Telewizion we radio gepleşikler edaralary.
17. Awtomobil ýollary.
18. Port desgalary.
19. Býujetden maliýeleşdirilýän bilim we saglygy goraýyş edaralary.
20. Kesel bejeriş, zähmet düzediş edaralarynyň obýektleri.
21. Ilaty sosial taýdan goramak baradaky edaralar.
22. Çagalar öýleri.
23. Maýyplar we beýlekileriň internatlary.
24. Gospitallar, sanitoriýalar.
25. Inzenerçilik kärhanalary we obýektleri.
26. Umumy döwlet ähmiýetli gaz hojalygynyň obýektleri.

Hususlaşdyrmagyň şu aşakdaky görnüşleri göz önünde tutulýar:

1. Döwlet eýeçiligindäki obýektleri kärendesine bermek, soňra ony satyn almak hukugyny bermek bilen.
2. Zähmet kollektiwiniň agzalary tarapyndan döwlet emlägini satyn almak ýoly bilen döwlet eýçiligini köpçülikleýin eýeçilige öwürmek.
3. Döwlet eýeçiligindäki obýektleri raýatlaryň döwletniňki däl edara görnüşindäki taraplaryň eýeçiligine satmak.
4. Döwlet eýeçilgini paýdarlar jemgyýetine öwürmek.

Döwlet eýeçiligini hususlaşdyrmagyň görnüşini kesgitlemek Ykdysadyýet we ösüş ministrliginiň üstüne yüklenilýär.. Hususlaşdyrmagyň taslamasy her bir obýekt boýunça döredilýän topar tarapyndan taýýarlanylýar. Şular

ýaly topar Ykdysadyýet we ösüş ministrligi hem-de häkimlikler tarapyndan döredilmeli edildi.

Eýeçiligi döwletiň garamagyndan aýyrmak diýlende döwlet eýeçiliginiň eýeçiligiň başga görnüşlerine öwrülmegine düşünilýär. Ýagny kollektiwleýin kärhanalara, paýdarlar jemgyýetlerine, beýleki guramaçylyk-hukuk görnüşleri kärhanalara öwrülmegine düşünilýär. Bu döwlet eýeçiligindäki emlägi eýeçiligiň beýleki hukuk görnüşine öwürmek.

Hususlaşdyrmak diýip raýatlaryň ýa-da olar tarapyndan döredilen edara görnüşindäki taraplaryň döwlet eýeçiligindäki obýektleri öz eýeçiligine almagyna düşünilýär.

Tema: 18. Edara görnüşindäki taraplaryň eýeçilik hukugy.

1. Edara görnüşindäki taraplaryň eýeçilik hukugy barada düşünje we olaryň görnüşleri.

2. Edara görnüşindäki taraplaryň eýeçilik hukugynyň obýektleri.

3. Hojalyk jemgyýetleriniň we şereketleriň eýeçilik hukugy.

4. Kooperatiw eýeçiligi k hukugy.

5. Täjirçilik däl guramalaryň eýeçilik hukugy.

Edara görnüşindäki taraplar beýleki subýektler bilen bir hatarda eýeçilik hukugynyň subýektleri hasaplanýar. Bu subýektlere döwlet edara görnüşindäki taraplaryň hem-de beýlekiler degişlidir. Edara görnüşindäki tarap döredilende ony döredijiler tarapyndan berlen paýlar

onuň eýeçilik hukugynda durýar. Olaryň eýeçilik hukugyna berlen emläge bolan hukugy edara görnüşindäki taraplaryň hukuk subýekti hökmünde hereket edýändiginiň esasy alamatydyr. Netijede şol emläk edara görnüşindäki tarapyň algydarlarynyň hukuklarynyň we bähbitleriniň goralmagynyň kepili bolup çykyş edýär. Öz üstüne alan borçnamalary ýerine ýetirilmedik halatynda şol emlägiň hasabyna borçnama üzülmäge degişli.

Edara görnüşindäki taraplar hökmünde çykyş edýän täjirçilik guramalary bilen döredijileriň arasynda, ýagny emlägiň eýeleriniň arasynda borçnama gatnaşyklary ýüze çykýar. Bu gatnaşyklaryň esasy mazmuny guramanyň işiniň netijesinde hem-de ol ýatyrylanda girdejiniň bir bölegini, ýagny diwidendi almak hukugydyr.

Hojalyk jemgyýetlerine ýa-da şereketlere berlen emläge olaryň eýeçilik hukugy ýüze çykýar. Başgaça aýdylanda, borçnama gatnaşyklary ýüze çykýar. Önümçilik we beýleki kooperatiwlere girýän raýat bilen edara görnüşindäki tarap hökmünde çykyş edýän kooperatiwleriň arasynda bolsa zat, ýagny borçnama gatnaşyklary ýüze çykmaýar. Bu guramany döredijiler, ýagny onuň agzalary öz eýeçiligine degişli emlägi gurama berenden soň şol emläge bolan hukugy ýitirýärler.

Guramalary täjirçilik we täjirçilik däl guramalara bölmegiň ähmiýeti bar. Olar hukuk ukyplylygynyň möçberleri bilen tapawutlandyrylýar. Başgaça aýdylanda täjirçilik guramalarynyň hukuk ukyplylygy umumy täjirçilik däl guramalaryň hukuk ukyplylygy ýörite. Diýmek täjirçilik guramalarynyň eýeçiliginde bolup bilýän obýektleriň görnüşleri giň.

Täze döredilýän edara görnüşindäki tarapyň gozgalýan emlägiň eýesi bolmagy üçin ol iki gezek bellige alynmaga degişli. Ýagny edara görnüşindäki tarap hökmünde döwlet belligine alynmagy hem-de ony döredijileriň gozgalmaýan emlägine eýeçilik hukugynyň geçmeginiň döwlet belligine alynmagy.

Onuň gündelik işinde emläge eýeçilik hukugynyň edinilmeginiň umumy esaslary hereket edýär. Edara görnüşindäki tarapyň eýeçilik hukugynda bolup bilýän obýektler umuman çäklendirilmeýär. Diňe dolanyşykdan aýrylan obýektler hem-de döwlet eýeçiliginiň çäklerinde çäklendirilen obýektler olaryň eýeçiliginde bolup bilmez.

Edara görnüşindäki taraplaryň eýçiliginde gozgalmaýan obýektler ýagny desgalar, jaýlar (ýaşaýyş), ýaşaýyş däl jaýlar, kärhanalar bolup biler. Edara görnüşindäki tarap ýaşaýyş jaýyny edinse, ol jaýyň maksat bellenmesi saklanmalydyr. Ýagny diňe raýatlaryň raýatlaryň ýaşalmagy üçin peýdalanylmalydyr. Edara görnüşindäki taraplaryň eýeçiliginde kanunçylykda gadagan edilmedik gozgalýan zatlar hem bolup biler. Hojalyk jemgyýetleriniň we şereketleriniň işiniň emläk esasy olaryň deslapky maýa goýumlary, ýagny olary döredijileriň beren paýlary, ýagny tertipnama maýa goýumlary. Ol şu aşakdaky wezipeleri ýerine ýetirýär:

1. Goşulan paýa laýyklykda döredijileriň hukuklary we borçlary kesgitlenilýär. Şol paýlaryň möçberlerine laýyklykda gatnaşyjy jemgyýetiň emläginden belli bir paýa hukugy bar hem-de jemgyýet ýatyrylanda onuň emläginiň bir bölegini almaga hukugy bar.

2. Tertipnama maýa goýumy algydarlaryň bähbitlerini üpjün etmegiň kepili hökmünde çykyş edýär. Belli bolşy ýaly, jemgyýet bellige alynýana çenli tertipnama gaznasynyň 50 göterimi döredilmeli, galany bolsa bir ýylyň dowamynda tölenilmelidir.

3. Hojalyk jemgyýetiniň emläginiň düzüminde aýratyn düzgünli gaznalar tapawutlandyrylýar. Kanuna laýyklykda tertipnama gaznasynyň 15 göterimi möçberinde ätiýaçlyk gaznasy döredilýär.

Edara görnüşindäki taraplar hökmünde eýeçilik hukugynyň subýeketleri bolup önümçilik kooperatiwleri hem çykyş edýär.

Önümçilik kooperatiwleri edara görnüşindäki tarap hökmünde eýeçilik hukugynyň subýektleri hasaplanylýar. Olar täjirçilik guramalary toparyna degişli. Önümçilik kooperatiwleriniň emläk esasyny paý gaznasy tutýar. Bu kooperatiwleriň esasy görnüşi daýhan birleşikleridir.

1995-nji ýylda öňki kolhozlar hem-de sowhozlar daýhan birleşiklerine özgerdilip guraldy. Daýhan birleşiklerini döretmek hem-de onuň işi bilen baglanyşykly meseleler 2007-nji ýylda noýabryň 30-nda kabul edilen kanun bilen hem-de Türkmenistanyň Prezidentiniň karary bilen tassyklanan "Daýhan birleşikleri" hakyndaky Mysaly tertipnama bilen hem-de beýleki degişli hukuknamalar bilen düzgünleşdirilýär. 2007-nji ýylyň 27-nji aprelinde Türkmenistanyň Prezidentiniň karary bilen Mysaly tertipnama tassyklanyldy. Daýhan birleşikleri Oba hojalyk önümçiligini guramak üçin döredilýän hem-de gatyşyk

eýeçilige esaslanýan edara görnüşindäki tarapdyr. Daýhan birleşiginiň esasy wezipeleri:

Oba hojalyk önümlerini öndürmek, gaýtadan işlemek we ýerlemek öz emläginiň we ygtyýarlyklarynyň çäklerinde oba hojalyk önümçiligini netijeli guramak Oba hojalyk önümleriniň esasy görnüşleri boýunça (galla, pagta, şaly we beýlekiler) şertnamalaýyn borçnamalary ýerine ýetirmek, özlerine berkidilen ýerlerden hem-de beýleki tebigy baýlyklardan rejeli peýdalanmak esasynda giňeldilen üznüksiz hojalygy alyp barmak.

Daýhan birleşiginiň önümçilik işine gös-göni gatnaşýan 18 ýaşy dolan raýatlar meýletin esasyda arzalary boýunça onuň agzalary bolup bilerler. Daýhan birleşiginiň işiniň ykdysady esasy şu aşakdakylardan ybarat:

1. Döwlet tarapynan peýdalanmaga berlen ýer serişdeleri esasy gaznalar we beýleki emläk. Häzirki wagtda Türkmenistanda 598 sany daýhan birleşigi bar. Olara berkidilen ýerleriň möçberi 32 mln 823 müň gektar. Şol sanda suwarymly ýerler 1.5 mln gektara golaý hem-de 29 mln gektara golaý öri meýdanlary .

2. Pul serişdeleri hem-de beýleki maliýe aktiwler.

3. Hojalyk işiniň netijesinde öndürilen önüm.

4. Alnan girdejiler. Kanunda gadagan edilmedik usullar bilen edinilen beýleki maddy gymmatlyklar.

Döwlet tarapyndan berlen ýer serişdeleri esasy gaznalar we beýleki emläk degişlilikde peýdalanmak hukugyna berlen we hojalygy ýöretmek hukugyna berlen. Olar bölünmäge degişli däl.

Daýhan birleşiginiň öz serişdeleriniň hasabyna edinen maddy gymmatlyklary, alan girdejileri, şeýle hem birleşigiň ygtyýarynda galýan önüm onuň

eýeçiligine degişlidir. Daýhan birleşigini suw, tohum, dökün, himikatlar, ýerleri işläp bejermek hem-de hasyly ýygnamak işlerini tehnika bilen üpjün etmekde hyzmat edýän guramalar şertnamalaýyn borçnamalaryny öz wagtynda we doly möçberde ýerine ýetirilmegini üpjün etmelidirler. Daýhan birleşigini raýatlar hem-de edara görnüşindäki taraplar bilen hojalyk önümçilik gatnaşyklary şertnamalaýyn esasy amala aşyrylýar.

Daýhan birleşiklerini döretmek welaýat häkiminiň tekliplamasyny boýunça Türkmenistanyň Prezidentiniň permany bilen amala aşyrylýar. Daýhan birleşigini ýatyrmak şular ýaly tertipde geçirilýär. Dolandyryş edaralary birleşiginiň agzalarynyň umumy ýygnaýy, birleşigiň topary hem birleşigiň başlygy.

Birleşigiň başlygy onuň agzalarynyň umumy ýygnaýynda birleşigiň agzalarynyň arasyndan etrap häkiminiň tekliplamasyny göz önünde tutmak bilen saýlanýlýar. Ony boşatmak şular ýaly tertipde geçirilýär.

Täjirçilik däl edara görnüşindäki taraplar, mysal üçin, jemgýetçilik guramalary bilen olary döredijileriň arasynda borçnamalaýyn gatnaşyklar ýüze çykmaýar. Agzalyk netijesinde öz emlägini berenden soň ol hiç bir zady onuň deregine talap edip bilmeýär. Şular ýaly ýagdaý edara görnüşindäki tarap ýatyrylanda hem hereket edýär. Täjirçilik däl edara görnüşindäki taraplaryň eýeçiliginde bolup biler: jaýlar, desgalar, ýaşayyş jaýlary enjamlar, pul serişdeleri we beýleki emläk. Bu emlägiň ýüze çykmagynyň esasy çeşmesi ony döredijileriň berýän tölegleridir.

Eýeçiligiň üstüni ýetirmegiň çêşmesi telekeçilik işdir. Bu iş guramany döretmekde kesgitlenilen esasy maksada garşy gelmeli däldir.

2003-nji ýylyň 21-nji oktýabrynda jemgyýetçilik birleşikleri hakynda kanun kabul edildi. Bu kanuna laýyklykda jemgyýetçilik birleşikleri Adalat ministrligi tarapyndan bellige alynýar hem-de edara görnüşdäki taraplaryň ýeke-täk döwlet sanawyna girizilýär. Jemgyýetçilik birleşikleri jaýlary, ulaglary, enjamlary, gurallary, medeni aň bilim we sagaldyş maksatly emlägi, pul serişdeleri, tertipnamada bellenen işi üpjün etmäge zerur bolan beýleki eýeçiligi edinmäge haklydyrlar. Özleriniň maksatnamalaryna laýyklykda jemgyýetçilik birleşiginiň serişdeleriniň hasabyna döredilýän hem-de satyn alynýan ähli emläk göz önünde tutulan telekeçilik işini alyp barmaga jemgyýetçilik birleşigi haklydyr. Şular ýaly halatda alnan girdejiler olaryň tertipnamasynda göz önünde tutulan maksatlar üçin peýdalanmaly.

Kanunçylyk bozulan halatynda Adalat ministrligi tarapyndan hem-de kazyýetiň çözgüdi boýunça jemgyýetçilik birleşiginiň işi togtadylyp bilner. İş togtadylan jemgyýetçilik birleşigi ýüze çykarylan hukuk bozulmany düzetmese Adalat ministrligi onuň ýatyrylmagy barada kazyýete arza berýär. Jemgyýetçilik birleşikleri tertipnamada göz önünde tutulan halatlarda gurultaýyň, konferensiýanyň umumy ýygynagynyň karary kazyýetiň çözgüdi boýunça ýatyrylyp bilner.

Kazyýetiň çözgüdi boýunça şu aşakdaky halatlarda ol ýatyrylyp bilner.:

1. Bikanun maksatlary edinmekçi bolsa .
2. Raýatlaryň hukugyny we azatlyklaryny bozsa.

3. Kanunçylygy ençeme gezek bozsa ýa-da bir gezek gödek bozsa.

4. Tertipnama garşy gelyän iş bilen yzygiderli meşgul bolsa.

5. Bellige alynmaga we sanawa girizilmäge degişli maglumatlary 1 ýylyň dowamynda bermese.

6. Bellige alnanda nädogry maglumatlary beren bolsa.

2003-nji ýylyň 21-nji okýabrynda "Dine uýmak we dini guramalar hakynda kanun Kabul edildi. Ol kanuna laýyklykda dini guramalar Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanyndaky Din işleri baradaky geňeşiň hödürlemegi boýunça hem-de welaýat adalat müdirliginiň taýýarlan maglumatlary esasynda Adalat ministrligi tarapyndan bellige alynýar we sanawa girizilýär. Şularyň işini bes etmek döredijiler tarapyndan ýa-da ygtyýarly edilen guramanyň çözgüdi boýunça adalat ministrigi tarapyndan bellige alnandygy ýatyrylýar. Şeýle hem bes edilip bilner kanunçylyk ençeme gezek bozulsa ýa-da bir gezek gödek bozulsa. Dini guramanyň işini bes etmek barada Adalat ministrligi tarapyndan Din işleri barada geňeş bilen ylalaşyp, kazyýete tekliplama girizilip bilner. Prokuratura, Adalat ministrligi we beýleki degişli edaralar tarapyndan.

Tema: 19. Raýatlaryň eýeçilik hukugy.

- 1. Raýatlaryň eýeçilik hukugy barada düşünje.**
- 2. Raýatlaryň eýeçilik hukugynyň obýektleri.**
- 3. Raýatlaryň eýeçilik hukugynda bolup bilmeýän obýektler.**
- 4. Raýatlaryň ýere bolan hususy eýeçilik hukugynyň aýratynlyklary.**

Hususy eýeçilik hukugynyň gelip çykyşyny filosofiýa-hukuk taýdan esaslandyran ilkinji klassik filosofy we ykdysadyýetçisi Jon Lokk bolupdyr. Ol özüniň döwlet dolandyryşy diýen işinde (1690 ýylda çykan) Şeýle diýip görkezýär: ýagny hususy eýeçilik adamyň özboluşyna esaslanýar. Adam özüniň şahsyýetiniň eýesi bolup, zähmetini ony gurşap alan tebigatyň obýektleri babatda ulanýar. Adam tebigatyň döreden we oňa beren predmetlerinden alan zadyny öz zähmeti bilen, özüne degişli aýrylmaz zat bilen birikdirip, ony özüniň eýeçiligi edýär. Ol tebigatyň umumy eýeçilikdäki ýagdaýyndan alan zadyny öz zähmeti bilen şol adamlaryň umumy hukugyndan aýyrýar. Lokkyň pikiriçe döwlet eýeçilik hukugyny emele getirmeýär. Döwlet diňe bu hukugy kadalaşdyrýar hem-de ony her hili hyýanatçylyklardan goraýar.

Bu teoriýa tebigy hukuklar teoriýasy hökmünde soňra dünýäde hasap edildi. Bu teoriýa köp möhüm syýasy hukuk reminamalarynyň esasy tutdy. ýagny 1789-njy ýyldaky Fransiýanyň " Adam we raýat hukuklarynyň jarnamasynda". 1987-nji ýyldaky Amerikanyň Birleşen Ştatlaryndaky Konstitusíýasynda we beýlekilerde.

Adamyň we raýatyň tebigy hukugy hökmünde eýeçilik hukugy teoriýasy öňki SSSR-de, soňra SSSR dargandan soň garaşsyz döwletlerde, şol sanda Garaşsyz Türkmenistanda ykrar edilidi. Adamyň hukuklary we azatlyklary eldegrilmesizdir hem-de olary adamyň elinden almak bolmaz. Her bir adamyň, raýatyň hukuklary we azatlyklary döwlet tarapyndan kepillendirilýär. Adamyň we raýatyň hususy eýeçilik hukugy esasy hukuklara degişli edilýär. Bu hukugyň eldegrilmesizligi bolsa kanun bilen kepillendirilýär.

Raýatyň hususy eýeçilik hukugy SSSR döwletiniň dowam eden ýyllarynda hereket eden raýatyň şahsy eýeçilik hukugyndan onuň hususy eýeçilik hukugy birnäçe alamatlar bilen tapawutlanýar:

1. Bu hukuk haýsyda bir başga hukukdan gelip çykmaýar.

2. Raýatlaryň hususy eýeçilik hukugy özüniň diňe sarp ediş häsiýetini ýitirdi. Bu hukugyň obýektleri islendik maksatlar üçin pedalanyp bilner. Mysal üçin ýük maşyny we beýleki önümçilik serişdeleri.

3. Hususy eýeçiligiň obýektleri soňky döwürde has giňeldi. Ol eýeçilikde bolup biler a damyň ýaşaýyşy üçin zerur bolan ýaşaýyş jaýy, kwartira, geýim, iýmit önümleri we beýlekiler bilen bir hatarda önümçilik serişdeleri hem. Öň önümçilik serişdeleri hususy eýeçilikde bolup bilmeýärdi.

Şol bir wagtyň özünde kanunçylyga laýyklykda hususy eýeçilikdäki emlägiň sany hem-de gymmaty çäklendirilip bilner kanun bilen, ýagny konstitusion gurluşy, ahlagy, saglygy, beýleki şahslaryň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini goramak, ýurdy

goramagy we döwlet howpsuzlygyny üpjün etmek maksatlary üçin. Mysal üçin, Türkmenistanyň raýatlarynyň hususy eýeçiliginde bolup bilýär: ýer bölekleriniň aýry çäkleri kanunda kesgitlenip bilner. Hususan Ýer kodeksinde bellenilen. Şeýle hem raýat dolanyşygyndan aýrylan obýektler hususy eýeçilikde bolup bilmeýär, narkotiki serişdeler hem-de psihotropik maddalar dolanyşykda bolup bilmeýän obýektlere degişlidir.

Raýatyň hususy eýeçilik hukugynyň obýektleri bolup biler gozgalýan we gozgalmaýan obýektler. Raýat özüne degişli emlägi telekeçilik işi bilen meşgul bolmak üçin ulanyp bilýär. Kanunçylyga laýyklykda gozgalmaýan obýektlere bolan eýeçilik hukugy geçende bu ýagdaý bellenilen tertipde bellige alynmaga degişli. Şular ýaly obýektlere ýaşaýyş jay, ýer bölegi, kwartiralar we beýlekiler degişlidir. Maddy dünýäniň gozgalýan obýektleriň köp görnüşleri bar. Şol sanda pul serişdeleri gymmatly kagyzzlar. Umumy kada hökmünde gozgalýan obýektlere eýeçilik hukugy geçende şu ýagdaý bellige alynmaga degişli däl. Emma awtoulag serişdeleri degişli gullykda bellige alynmaga degişlidir.

4. ýer böleklerine hususy eýeçilik hukugy ilkinji gezek 1992-nji ýylyň 18-nji maýynda kabul edilen Türkmenistanyň Konstitusiýasynda göz önünde tutuldy. Bu düzgün Konstitusiýanyň 9-njy maddasynda bellenilýär. Oňa laýyklykda ýer we beýleki önümçilik serişdeleri raýatlaryň hususy eýeçiliginde bolup biler. Şeýle hem bu serişdeler raýatlaryň birleşikleriniň hem-de döwletiň eýeçiliginde bolup biler. Hereket edýän kanunçylyga laýyklykda häzirki wagtda ýere eýeçiligiň 2 görnüşini hereket edýär, ýagny Türkmenistanyň raýatlarynyň hususy

eýeçiligi, olara degişli ýerlerden beýleki ähli ýerlere döwlet eýeçiligi .

Konstitusiýa laýyklykda 1993-nji ýylyň 02-nji fewralynda Türkmenistanyň Prezidentiniň Türkmenistanda ýere eýelik etmek we ondan peýdalanmak hukugy hakynda permany kabul edildi. Bu perman bilen ýörite düzgünnama tassyklanyldy. Oňa laýyklykda raýatlaryň hususy eýeçiligine obada mellek ýerleri, şäherde we şäherçelerde bolsa ýaşaaýyş jaýyny gurmak üçin ýer bölekleri hususy eýeçilige bermeli edildi. Şeýle hem kollektiwleýin bagbançylyk üçin ýer hususy eýeçilige berilmeli edildi.

1996-njy ýylyň 20-nji dekabrynda kanun kabul edilip, oňa laýyklykda ýer bölekleri ilkişada kärendä berlip, 2 ýyldan soň hususy eýeçilige berilmeli edildi. 2000-nji ýylyň 31-nji awgustynda „Türkmenistanda ýer gatnaşyklaryny tertipleşdirmek barada“ Türkmenistanyň Prezidentiniň karary kabul edildi. Oňa laýyklykda ýer bölekleri hususy eýeçilige Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň çözgüdi boýunça ýörite ýer gaznasynyň hasabyna bermeli edildi.

2008-nji ýylyň 3-nji martynda raýatlaryň hususy eýeçiligine mellek ýerlerini we özbaşdak ýaşaaýyş jaýyny gurmak üçin ýer bölegini bermäge niýetlenen ýörite ýer gaznalarynyň möçberleri görkezilen karar bilen tassyklanyldy.

Häzirki wagtda mellek ýerleri hem-de özbaşdak ýaşaaýyş jaýyny gurmak üçin berlen ýerleriň möçberi 14 müň hektara ýetdi. Bu ýer böleklerini alan Türkmenistanyň raýatlarynyň maşgalalarynyň sany bolsa 195 müň 600-e ýetdi. Kanunçylyga laýyklykda hususy eýeçilige ýer bölekleri raýatlaryň maşgalalaryna berilýär.

Tema: 20. Eýeçiligi talaby üpjün etmegiň serişdesi hökmünde peýdalanmak.

- 1. Girew barada düşünje.**
- 2. Gozgalýan we gozgalmaýan zatlary girewe goýmagyň tertibi.**
- 3. Eýeçiligi girewe goýmak.**
- 4. Girew zadynyň täze algydara geçmegi.**
- 5. Girew zadyny satmak.**
- 6. Girew zadyny kanun esasda eýeçilikden aýyrmagyň netijeleri.**

Girew – borçnamanyň ýerine ýetirilmegini üpjün etmegiň usuly bolup durýar. Girewde algydar, ýagny girew saklaýjy beýleki algydarlara garanda artykmaç hukukly hasaplanýar, ýagny girewe goýulan emlägiň hasabyna öz talabyny kanagatlandyrmaga haçanda bergidar öz borçnamalaryny ýerine ýetirmedik halatynda.

Girew bilen baglanyşykly meseleler Türkmenistanyň Raýat kodeksinde, Girew hakyndaky kanunda kadalaşdyrylýar. Girew zady hökmünde çykyş edip biler, raýat dolanşygyndan aýrylmadyk zat, emläk, ýagny kärhanalar jaýlar, desgalar beýleki önümçilik gaznalary gymmatly kagyzlar, şeýle hem emläk hukuklary, intellektual eýeçiligiň obýektleri. Girew saklaýjynyň hukuklary onuň girew bilen üpjün edilen algydarlyk hukugyndan gelip çykýar. Şahsy häsiýetdäki talaplar girew zady bolup bilmeýär. Girew zady bolup bilmeýän obýektleriň sanawy Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan bellenýär. Olar döwlet howpsuzlygy nukdaý nazaryndan gymmatly hasaplanylýar, ýagny girewe goýlup bilinýär.

2004-nji ýylda kabul edilen Ýer kodeksine laýyklykda ýeri girewe goýmak gadagan edildi hem-de 1993-nji ýylyň 1-njy oktýabrynda kabul edilen girew hakyndaky kanuna degişli üýtgetmeler girizildi. Kanunçylyga laýyklykda girew beriji we girew saklaýjy girew şertnamasynyň taraplary hasaplanylýar. Olar bolup biler: fiziki şahslar, edara görnüşindäki taraplar hem-de ygtyýarly döwlet edarasy.

Girew goýujy, ýagny bergidar bolup biler zadyň ýagny emlägiň eýesi, zat babatda hojalygy alyp barýan ýa-da emlägi derhal dolandyryan şahs.

Hojalygy alyp barýan kärhanany, emläk toplumlaryny, aýry-aýry jaýlary hem-de desgalary girewe goýup bilerler, emlägiň eýesiniň razylygy bilen. Derhal dolandyryjy emlägi girewe goýup biler rugsat berlen hojalyk işinden mysal üçin telekçilik işinden alnan girdejiilere alnan emlägi. Emläk hukuklary girewe goýulanda şol hukuklar kime degişli bolsa olar girewe goýlup bilner şol hukuklaryň eýesi tarapyndan. Hukuk birnäçe şahsa degişli bolsa emläk hukuklaryny girewe goýmak üçin olaryň ýazmaça razylygy talap edilýär.

Döwlet edara görnüşindäki tarap, fiziki şahs emlägi girewe alyp, karz pul bermek wezipesi bilen ýöriteleşdirilen guramany döredip bilýärler. (Lombard).

Döwletiňki däl Lombardlar öz işini ýerli ýerine yetiriji häkimiýet edaralarynyň rugsady esasynda amala aşyryp bilýärler. Ýöriteleşdirilen guramalara banklar hem degişlidir. Olara bank amallaryny geçirmek üçin ygtyýarnama merkezi bank tarapyndan berilýar. Girewiň ýüze çykmagynyň esaslary kanun ýa-da şertnama. Eger-de girew kanuna laýyklykda ýüze çykýan bolsa onda haýsy

borçnama esasynda hem-de haýsy emlägiň girewe goýulmaga degişlidigi görkezilýär. Girewiň aýry-aýry görnüşleri tapawutlandyrylýar. Kanunda ýa-da şertnamada şu aşakdakylar göz önünde tutulyp bilner:

1. Girewe goýlan emläk girewe berijide saklanýar ýa-da

2. Girewi saklaýjynyň eýelik etmegine berilýär.

3. Saklamak üçin 3-nji tarapa berilýär.

Harytlary girewe goýmak amala aşyrylyp bilner gymmatly kagyzlar hasaplanylýan haryt baradaky resmi kagyzlary (dokumentler) girew saklaýja bermek ýoly bilen. Umumy ýagny bilelikdäki eýeçilikde durýan emlägi girewe goýmak, şol emlägiň ähli eýeleriniň razyçylygynda bolup biler. Umumy paýlaýyn eýeçilikde her kim öz paýyny girewe goýup bilýär.

Kwartiralary girewe goýmak bile ýaşayan kämillik ýaşyna ýeten, ýagny 18 ýaş aýy ýeten, maşgala agzalarynyň razyçylygynda bolup biler.

Girew baradaky şertnama baglaşylyp bilner girew goýujynyň indiki edinjek hukuklary barada hem. Girew zadyny çalyşmak diňe girew saklaýjynyň razylygynda bolup biler. Girew saklaýjynyň eýelik etmegine berlen emlägi ätiýaçlandyrmak şonuň üstüne ýüklenilýär. Emma şertnamada başga ýagdaý göz önünde tutulyp bilner. Lombard girew alnan emlägi doly bahasyna ätiýaçlandyrýar, girew goýujynyň hasabyna. Onuň gymmaty emläk girewe alnanda taraplaryň ylalaşygy esasynda kesgitlenilýär.

Girew baradaky şertnamada görkezilýär:

1. Taraplaryň ady ýerleşýän ýeri, ýaşayan ýeri.
2. Girewiň görnüşü.

Girew bilen üpjün edilýän talabyň mazmuny onuň möçberi, ony ýerine ýetirmegiň möhleti, ýazgysy, girewe goýlan emlägiň gymmaty onuň ýerleşýän ýeri we beýlekiler. Girew baradaky şertnama ýazmaça baglaşylýar. Kepillendiriş edarasynnda tassyklanylýar hem-de bellige alynýar. Raýatlara girewi üpjün etmek üçin karz berlende bankdan alnan habarnamada karzyň berlendigi barada ýazgy geçirmek ýoly bilen amala aşyrylýar. Girew zadynyň totänleýin sandan çykmagynyň ýa-da ýok bolmagynyň töwekgelçiligi zat eýesiniň ýa-da hojalygy alyp baryjynyň ýa-da derhal dolandyryjynyň üstüne ýüklenilýär.

Döwlet belligine alynmaga degişli girew şertnamasy bellige alynmaga degişli. Girew şertnamasy bellige alnandan soň güýji girýär. Girewiň bellige alynmagy girew bellige alnandygy barada şahatdatnamanyň berilmegi sanawdan göçürmäniň berilmegi üçin döwlet pajy tölenilýär. Telekeçiler hökmünde bellige alnan girew goýujylar girew ýazgylar kitabyňy alyp barmaly hem-de girew ýüze çykandan soň 10 günden gijä goýman ol kitaba ýazgy geçirmeli.

Girew goýulan emlägiň hasabyna girew saklaýjy öz talabyňy doly möçberde kanagatlandyrmaga haklydyr. Girew şertnamasynyň möhleti dolanda borçnama ýerine ýetirilmedik halatynda girew saklaýjy algysyny üzlüşip bilýär. Üzlüşmek degişli kazyýetiň çözgüdi boýunça geçirilýär. Kanunçylykda göz önünde tutulan halatlarda bolsa töledip almak (üzlüşmek) kepillendiriş edarasynyň ýazgysy boýunça geçirilip bilner. Şol bir wagtyň özünde girew baradaky şertnamada girew saklaýja girew emlägini özbaşdak ýerläp, töledip almak hukugy hem berlip bilner.

Kanunçylyga laýyklykda girew 3-nji tarapa geçende hem öz güýjüni saklaýar. Kanunçylykda girewi bes etmek meseleleri hem kadalaşdyrylýar.

Girew bes edilyär şu aşakdaky halatlarda:

1. Girew bilen üpjün edilyän borçnama ýerine ýetirilende;

2. Girew saklaýjynyň jogapkärçiligindäki emlägiň ýok bolmagy, sandan çykmagy bilen;

3. Girew goýulan emläge bolan hukugyň girew saklaýja geçmegi bilen;

4. Hak isleýiş möhletiniň geçmegi netijesinde algydaryň öz talabyny kanagatlandyryp bilmezligi;

Gozgalmaýan emlägi girew goýmak ipoteka hasaplanylýar. Şular ýaly halatda girew zady, girew berijide ýa-da 3-nji tarapda saklanyp bilner. Girew zatlary bolup bilerler. Kärhanalar, jaýlar, desgalar, kwartiralar, beýleki emläk toplumlary, şeýle hem ulag serişdeleri.

Kanunçylyga laýyklykda ipoteka baradaky şertnama kepillendiriş edarasynda tassyklanylýar hem-de bellige alynýar. Ipoteka görkezilen zatlaryň ýerleşýän ýeri boýunça degişli sanawlarda bellige alynýar.

Kanunçylykda bellenilişi ýaly, girew berijiniň şu aşakdaky hukuklary bar:

1. Girew zadyna eýelik etmek hem-de ondan maksat bellenmesine görä peýdalanmak .

2. Girew zadyna ygtyýar etmek, ýagny ony başga birine bermek hem-de girew bilen üpjün edilen borçnama boýunça bergini şoňa geçirmek, ýa-da şol zady kärendä bermek ýoly bilen bergini kärendeçä geçirmek.

Girew goýujynyň borçlary ipoteka boýunça (gozgalmaýan zatlar):

1) Öz hasabyna girew zadyny onuň doly gymmatyna ätiýaçlandyrmak.

2) Girew zadyny saklamak üçin zerur çäreleri geçirmek, şol sanda abatlaýyş işleri hem-de gündelik bejergi işleri.

3) Girew zadynyň kärendä berlendigi barada girew saklaýja habar bermek.

4. Ipoteka zady ýok bolanda ýa-da sandan çykanda şolar ýaly emlägi bermek ýa-da möheletiň dolandygyna garamazdan borçnamany doly ýa-da bölekleyin ýerine ýetirmek. Şu ýagdaýlaryň hemmesi girew şertnasmasynda göz önünde tutulmaly.

Dolanyşykdaaky ýa-da gaýtadan işlenilýän haryt girew goýlanda ol girew berijide saklanýar. Şunda girew beriji şol emlägi ýerläp bilýär. Şol bir wagtyň özünde bergini üzmek şerti bilen ýa-da ýerlenilýän emlägi şolar ýaly emläk bilen çalyşmak ýoly bilen.

Gozgalýan emlägi girewe goýmagyň bir şerti girew zadyny girew saklaýjynyň eýelik etmeginde saklamakdyr. Şonuň eýelik etmegine bermekdir. Oňa zaklad diýilýär. Taraplar ylalaşyp girew zadyny girew berijide hem galdyryp bilýärler, ýagny gulp astynda girew saklaýjynyň möhüri bilen oňa berk girew diýilýär. Kanunçlyga laýyklykda individual kesgitli zat girew berijiniň eýelik etmeginde galdyrylyp bilner, ýagny girew (zaklad) barada belligiň goýulmagy bilen Girew saklaýjy girew zadyny şertnamada görkezilişi ýaly peýdalanylýar. Alnan girdeji bergini üzmäge gönükdirilýär. Ýitmek, zaýa bolmak howpy abansa, onda şol zady çalyşmagy talap edip bilýär. Eger-de çalyşmasa, onda möhletinden öň emlägiň hasabyna töledip alýar.

Zaklad görnüşindäki girew saklaýjynyň borçlary:

1. Emlägi girew berijiniň hasabyna we onuň bähbidine doly gymmatyna ätiýaçlandyrmak.

2. Girew zadyny saklamak boýunça zerur çäreleri görmek.

3. Girew berijä girew zadyna howp abanýandygy barada (ýangyn, suw almak) habar bermek.

4. Peýdalanylyşy barada girew berijä hasabat berip durmak.

5. Borçnama ýerine ýetirilende emlägi gaýdyp bermek.

6. Emläk üçin salgytlary, ýygymlary tölemek.

7. Girew goýujynyň peýdasyna emläkden girdejileri almak. Ol emlägiň saklanmagy üçin jogapkär.

Kanunda ýa-da şertnamada göz önünde tutulan emläk ýitirilende, kemçilikler ýüze çykarylanda ýa-da emläge zyýan ýetirilende girew saklaýjy kanunçylykda bellenen tertipde jogapkärçilik çekýär.

Tema: 21. Eýeçilik hukugyny goramak.

1. Eýeçilik hukugyny goramagyň raýat hukuk usullary.

2. Başganyň emlägi bikanun eýelik etmeginden talap edip almak. (windikasion talap).

3. Eýeçilik hukugyny eýelik etmek bilen baglanyşykly bolmadyk bozulmalardan goramak (negator talap).

4. Zat eýesi däl eýelik edijileriň hukugyny goramak. Eýeçilik hukugyny hojalygy alyp barmak hukugy hem-de operatiw (derhal) dolandyrmak hukugyny ykrar etmek baradaky talaplar.

Islendik döwletiň ykdysadyýeti üçin, şol sanda Garaşsyz Türkmenistanyň ykdysadyýeti üçin eýeçilik gatnaşyklary esas bolup durýar. Bu gatnaşyklary kadalaşdyrmak meselesine döwlet Türkmenistanyň Prezidenti hemişe uly üns berýär. Hakykatda hukugyň islendik pudagy belli bir derejede eýeçilik gatnaşyklary bilen baglanyşyklydyr.

Hukuk pudaklarynda eýeçilik gatnaşyklaryny kadalaşdyrmakda aýratyn hem ony goramaga gönükdirilen köp sanly hukuk kadalary bardyr. Kanunçylykda şu babatda köp serişdeler göz önünde tutulýar. Şol sanda gadagan etmeler, düzgün-nyzam, dolandyrys, jenaýat jogapkärçilik çäreleri. Görkezilen çäreler eýeçilik hukugyna hem-de beýleki zat hukugyna hyýanatçylyk üçin ulanylýar.

Bu serişdelere zat hukugyny goramagyň serişdeleri diýilýär. Eýeçilik hukugyny we beýleki zat hukugyny raýat hukuk taýdan goramak diýilen düşünje has dar düşünje,

sebäbi bu düşünje raýat hukugyna mahsus bolan usullar bilen amala aşyrylýar. Esasan subýektiw emläk hukugy hökmünde, ol zat hukuklaryny dikeltmäge gönükdirilýär. Şunda raýat hukuk usullary raýat hukuk bozulmalary ýüze çykan halatynda ulanylýar. Käbir halatlarda bolsa hukuga laýyk gelýän hereketlerden gorumak üçin ulanylýar.

Zat hukuklaryny goramagyň serişdeleri bilen olary raýat hukuk taýdan goramagyň usullarynyň arasynda aýrylmaz arabaglanyşyk bar. Olaryň kanuny esasy hökmünde Turkmenistanyň Konstitusiýasy çykyş edýär. Eýeçilik hukugyny we beýleki zat hukugyny goramagyň usullary özleriniň mazmuny boýunça birnäçe toparlara bölünýär:

1. Zat hukuk usullary – bu usullar gadymy Rim döwründen bäri bellidir, ýagny zat hukugynyň häsiýetli alamatlarynyň biri bolan absolýut talaplardyr. Bu talaplar bildirilip bilner eýeçilik hukugyny hem-de beýleki islendik zat hukuklaryny bozýan islendik şahsa. Şunda görkezilen talaplar bildirilip bilner indiwiidual kesgitlenilýän zatlar barada, özem kazyýetde jedel ýüze çykan pursatynda naturada bar zat barada. Şular ýaly talaplara şu aşakdakylar degişlidir:

1. Emlägi başganyň bikanun eýelik etmeginden yzyna talap etmek, ýagny windikasion talap.

2. Emläkten peýdalanylanda zada eýelik etmek bilen baglanyşykly däl ýagny şol zada bolan hukukdan mahrum etmek bilen baglanyşykly däl, päsgeçilikleri aradan aýyrmak baradaky talaplar, ýagny negator talaplar.

3. Soňky ýyllarda zat hukuk talaplaryna eýeçilik hukugy bilen bir hatarda hojalygy alyp barmak hukugy

hem-de emlägi oparatiw dolandyrmak hukugy hem degişli edilýär.

2. Borçnama hukuk usullary - bu usullar ulanylyp bilner, haçan-da zat hukugynyň eýesi borçnama gatnaşyklaryna giren halatynda. Borçnama gatnaşyklary bolsa köplenç halatda geleşiklere esaslanýar. Mysal üçin, zat eýesi kärendeçi hökmünde ýa-da şertnamadan daşary borçnamanyň gatnaşyjysy hökmünde çykyş eden halatynda.

Borçnama hukuk usullarynyň ulanylýan halatlary:

1. Indiwiidual kesgitlenilýän zady bermek baradaky talaby bergidara bildirmek.

2. Borçnamanyň ýerine ýetirilmändigi bilen ýetirilen zyýany töledip almak.

3. Geleşigi hakyky däl diýip ykrar etmek hem-de onuň hakyky dældiginiň netijelerini ulanmak.

4. Esassyz baýlaşylanda emlägi naturada yzyna gaýdyp almak.

5. Naturada gaýdyp almak mümkin bolmasa, şol emlägiň gymmatyny töledip almak.

Zat hukuk jedelinden tapawutlylykda borçnama jedeliniň predmeti bolup biler, diňe bir indiwiidual kesgitlenilýän zat däl-de, eýsem kysymdaş alamatlary bilen kesgitlenýän zatlar hem. Şular ýaly zatlar barada gürrüň gidende bir zadyň deregine başga bir zady hem talap edip bolýar.

Gökezilen halatlaryň ikisinde hem zat ýitirilende onuň gymmatynyň pul görnüşinde tölenilmegi barada mesele goýup bolýar. Bu ýerde gürrüň ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak barada gürrüň gidýär. Käbir halatlarda borçnama hukuk usuly emlägi naturada gaýdyp almagyň

esasy usuly bolup biler. Zat eýesi beýleki tarap bilen borçnama gatnaşyklarynda bolanda jedel borçnama hukugynyň kadalary boýunça çözülýär, ýagny zat kärendä berlende ýa-da mugt peýdalanmaga berlende şular ýaly halatlarda zat hukuk talaby bildirilip bilinmez.

Hakykatda borçnama talaplary hasaplanylýar zadyň eýesi tarapyndan döwlet edarasyna ýa-da öz-özünü dolandyryş edarasyna bildirilýän talap, ýagny ýetirilen zyýanyň öwezini töletmek baradaky talap, şular ýaly talap döwlet edarasyna ýa-da öz-özünü dolandyryş edarasyna ýa-da olaryň wezipeli adamlaryna bildirilip bilner, olaryň bikanun hereketi üçin. Mysal üçin, belli bir iş bilen meşgullanmak üçin ygtyýarnama berýän edara uzak wagtlap ony bermekden boýun gaçyrýar. Şol zat eýesi edara görnüşindäki tarap özüniň harydyny ýerläp bilmän ep-esli zyýan çykýar. Şular ýaly halatda günäkär edaranyň ýa-da wezipeli adamyň gökezilen bikanun hereketi üçin jogap berýär. Şunda talap bildirilip bilner.

Borçnama usuly ýetirilen zyýany döwletden ýa-da ýerli öz-özünü dolandyryş edarasyndan töledip almakda ulanylyp bilner. Şol edaralaryň kanunçylyga garşy gelýän hem-de raýatlaryň we edara görnüşindäki taraplaryň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini bozýan namalaryny hakyky däl diýip ykrar edilen halatlarynda. Kanunda göz önünde tutulan halatlarda zat eýesine hukuk berilýär, döwlet edarasynyň ýa-da öz-özünü dolandyryş edarasynyň kanuna garşy hereketlerinden goranmaga, Mysal üçin, Ýer kodeksiniň 52-nji maddasyna laýyklykda şahsy adamlara, edara görnüşindäki taraplara berlen ýer böleklerini döwlet ýa-da jemgyýetçilik hajatlary üçin yzyna almak olaryň islegi boýunça deň derejedäki ýer bölegi berlenden soň

hem-de täze ýer böleginde ýaşaýyş jaýlary önümçilik we beýleki desgalary ýykylyp aýrylanlarynyň deregine täzeler gurulandan soň geçirilip bilner.

Windikasion talap näme - bu güýç ulanmak barada ygylan edýäriň diýmekligi aňladýar, ýagny eýelik etmeýän, zat eýesiniň, eýelik edýän zat eýesi däl şahsa onuň bikanun eýelik etmeginden indiwiđual kesgitlenýän emlägi talap etmegidir. Şular ýaly talap kanagatlandyrmagyň birnäçe şertleri bar, ýagny talap ediji emlägiň eýesidigini subut etmeli, eger talap biderek geleşige esaslanýan bolsa ýa-da döwlet edarasynyň, öz-özüňi dolandyryş edarasynyň hukuga garşy gelyän namalaryna esaslanýan bolsa, olar ýaly namalar hakyky däl hasaplanýar, hem-de görkezilen halatlarda windikasion talaby kanagatlandyrmaga esas ýok.

Windikasion talap boýunça jogap beriji hakykatda emläge bikanun eýelik edýän şahsdyr. Windikasion talabyň kömegi bilen diňe indiwiđual kesgitlenilýän emläk, şol emläge bolan eýeçilik hukugy goralyp bilner. Eger-de emläk ýok edilen bolsa, zat eýesiniň ony talap etmäge hukugy ýok, ol diňe zadyň ýitendigi bilen baglanyşykly zyýanyň öweziniň dolunmagyny talap edip bilýär.

Windikasion talabyň mazmuny - kesekiniň bikanun eýelik etmeginden emlägiň gaýtarylmagyny talap etmekdir. Raýat kodeksine laýyklykda islendik zat eýesi özüniň hukugynyň bozulandygyny bilen pursatyndan ýa-da bilmeli pursatyndan 3 ýylyň dowamynda kesekiniň eýelik etmeginden talap edip bilýär.

Ynsaply şahsdan emlägi talap etmegiň tertibi kanunçylykda belleniýär. Zada eýelik edijiler iki topara bölünýär: Ynsaply we ynsapsyz. Kanunçylyk käbir halatlarda diňe bir zat eýesiniň däl-de, dolanşyga beýleki

gatnaşyjylaryň hem artykmaç emläk hukugyny goranmagy üpjün edýär. Şunda sap ýürekli ynsaply zat alan şahs barada gürrüň gidýär. Onuň bähbidine zat eýesiniň öz emlägini kesekiniň bikanun eýelik etmeginden talap etmegi babatda çäklendirmeler bildirilýär. Ynsaply diýlende kesekiniň emlägini 3-nji şahsdan almaga düşünilýär, ýagny gös-göni zat eýesinden alynmaýar.

Ynsaply zat eýesi şu aşakdakylary subut etmeli:

1. Emlägi bermäge hukugy ýok şahsdan alandygyny bilmeýär, bilmeli hem däl eken. Mysal üçin, edara görnüşindäki tarap zat eýesinden ýaşayyş däl jaýy kärende şertnamasy boýunça alýar. Soňra ony beýleki edara görnüşindäki tarapa satýar. Ony satyn alan edara görnüşindäki tarap bolsa ol jaýy başga birine satýar. Ony satyn alan şahsa windikasion talap bilen zat eýesi ýüz tutýar. Jogap beriji bolsa şol zady satan şahsyň zat eýesidigini bilmändir, bilmeli hem däl eken. Şular ýaly halatda windikasion talap kanagatlandyrylmaga degişli däl.

2. Şol zady tölegli alandygy subut etmeli.

3. Görkezilen iki ýagdaýyň bar halatynda windikasion talap kanagatlandyrylmaga degişli däl. Zat eýesi jedelli emlägiň öz eýelik etmeginden ýa-da emläk başga birine berlende onuň eýelik etmeginden öz erki boýunça berilmändigini subut edip bilse, onda windikasion talap kanagatlandyrylmaga degişli. Zat eýesi öz erki bilen emlägi beren bolsa, onda ol emlägi yzyna talap edip bilmeýär.

Zat eýesiniň windikasion talabyny kanagatlandyrmak üçin özbaşdak esas bolup biler, eger-de ynsaply şahs emlägi 3-nji tarapdan tölegsiz alan bolsa. Zady bermäge hukugy ýok şahsdan zat tölegsiz alnan bolsa, onda zat

eýesiniň talaby kanagatlandyrylmaga degişli. Mysal üçin, zat eýesi öz emlägini kärendä berýär. Soňra kärendeçi aradan çykýar. Kärendeçiniň mirasdüşerleri hakyky zat eýesini bilmän özlerini zat eýesi hasaplaýar. Şular ýaly halatda windikasion talaby kanagatlandyryp bolarmy diýen sorag ýüze çykýar. Emläk zat eýesiniň erki bilen berlen hem bolsa windikasion talap şu halatda kanagatlandyrylmaga degişli, sebäbi jedelli emläk mirasdüşerlere muht berlen, kärendeçiniň bolsa zady bermäge haky ýok.

Ynsaply zat edinýänden pul we gymmatly kagyzlary talap etmegiň tertibi. Kanuna laýyklykda zat eýesinden pul we beýleki gymmatly kagyzlary talap edilip alnyp bilinmez.

Ynsaply zat eýesi babatda windikasion talaby çäklendirýän kadalar görkezilenlerden ybarat. Kanunçylykda bikanun eýelik etmekden emläk yzyna alnanda hasaplaşyk geçirmegiň tertibi hem kesgitlenen.

Kanunda zat eýesiniň talap edýän emläginden alnan ýa-da alnyp bilinjek girdeji barada düzgünler bellenen. Bu mesele zada eýelik edýäniň öz eýelik etmeginiň bikanundygyny bilýändigine ýa-da bilmeýändigine baglylykda çözülýär. Şoňa laýyklykda ynsaply we ynsapsyz eýelik edijiler tapawutlandyrylýar, ýagny zat eýesi emläge ynsapsyz eýelik edenden, emlägiň gaýtarylyp bermegini ýa-da şondan alnan, alnyp bilinjek girdejiniň öweziniň dolunmagyny talap edip bilýär. Zada ynsaply eýelik ediji eýelik etmegiň bikanundygyny bilen pursatyndan başlap alnan ýa-da alnyp bilinjek girdejileri gaýtaryp bermäge borçludur. Kanuna laýyklykda ynsaply we ynsapsyz eýelik ediji emläk üçin zat eýesiniň önünde

edilen çykdaýjalaryň öweziniň dolunmagy barada mesele goýmaga hakly. Emlägi saklamak, emlägi hasaba almak baradaky çykdaýjalar tölenilmäge degişli.

Zat eýesiniň hukugyny eýelik etmek bilen baglanyşykly bolmadyk bozulmalardan goramak baradaky talaba negator talaby diýilýär. Zat eýesiniň päsgelçilikleriň aradan aýrylmagyny talap etmegi barada gürrüň gidýär. Windikasion talap ýaly, negator talaby hem öz başlangyçlaryny rim hukugyndan alyp gaýdýar. Bu talap boýunça zat eýesi hak isleýji bolup çykyş edýär. Jogap beriji bolsa zat eýesine öz bikanun hereketleri bilen öz emlägine ygtyýar etmäge hem-e ondan peýdalanmaga päsgel berýän şahsdyr. Şu ýerde goramagyň obýekti hökmünde indiividual kesgitlenilýän zat, goramagyň mazmuny bolsa ygtyýar etmekde we peýdalanmakda bozuýy tarapyndan päsgelçiligi aradan aýyrmak bolup durýar. Negator talaby köplenç halatda gozgalmaýan emläge eýeçilik hukugyny goramak üçin ulanylýar. Mysal üçin edara görnüşindäki tarapa degişli jaý, paýdarlar jemgyýetiniň kärendä alan jaýy bilen golaý ýerleşýär. Bu jemgyýet jaýyna metal gulyyny edip edara görnüşindäki tarapyň öz jaýyna barmagyna päsgel berýär. Şular ýaly halatda görkezilen edara görnüşli tarap päsgelçilikleri aradan aýyrmak barada talap edip bilýär.

Häzirki wagtda ýer bölekleri bilen baglanyşykly gatnaşyklar raýat hukugynyň kadalary bilen hem kadalaşdyrylýar. Käbir halatlarda negator talabyny ulanmak zerurlygy ýüze çykýar. Mysal üçin goňşy ýer böleginiň eýesiniň bikanun herketlerinden goranmak üçin negator talaby ulanylyp bilner. Meselem goňşy ýer eýesi jaý gurup öz goňşusyna ýagtylyk düşmez ýaly edýär. Şular

ýaly halatda negator talaby bildirip bilner. Bu talap jaýy gurmagyň taslamasy düzülýän döwürde hem bolup biler. Jaý gurulyp gutarylandan soň hem bolup biler. Gökezilen halatlarda jogap berijiniň hereketleriniň bikanundygyny subut etmek bolsa hak isleýjiniň üstüne ýüklenilýär. Kanunçylyga laýyklykda negator talaby üçin hak isleýiş möhleti ulanylmaýar.

Zat eýesi hasaplanylmaýan eýelik edijiniň hukuklaryny goramak barada eýeçilik hukugyny, hojalygy alyp barmak hukugyny, operatiw dolandyrmak hukugyny ykrar etmek barada talaplary bildirmek.

Raýat kanunçylygyna laýyklykda windikasion we negator talaplary bildirmek diňe zat eýesine däl-de, eýsem emläge kanuny esasyda eýelik edýän her bir şahsa berilýär. Bu ýerde gürrüň gidýär çakli zat hukugynyň düzüm bölegi hökmünde zada eýelik etmägi goramak barada, ýagny derhal dolandyryş, hojalygy alyp barmak Şeýle hem kanun ýa-da şertnama esasynda ýüze çykýan borçnama hukugyny goramak barada, şol sanda zady saklaýjynyň, kärendeçiniň, ynançly dolandyryjynyň hukuklary barada gürrüň gidýär.

Mundan başga-da wagtlaýyn möhletiniň geçmegi bilen baglanyşykly zada eýelik edilende windikasion we negator talaplary ulanmak ýoly bilen eýelik etmek goralyp bilner.

Eýeçilik hukugyny we beýleki zat hukugyny goramagyň möhüm usuly jedelli emläge bolan hukugy ykrar etmekdir. Ykrar etmek usuly raýat hukuklaryny goramagyň usullarynyň biri hökmünde çykyş edýär. Ykrar etmek baradaky talap umumy talapdyr. Ol bildirilip bilner borçnama hukuklarynyň hem-de beýleki aýratyn hukuklaryň eýeleri tarapyndan. Bu talap absolýut talapdyr.

Sebäbi ol islendik şahsa bildirilip bilner. Borçnama gatnaşyklary bilen bu talap baglanyşykly däl. Ol zat talaby hasaplanylýar. Sebäbi bu talap indiwiidual kesgitlenilýän emlägi goramaga gönükdirilýär. Bu talabyň mazmuny eýeçilik hukugyny, hojalygy alyp barmak hukugyny derhal dolandyrmak hukugyny ykrar etmek bolup durýar. Şeýlelik bilen bu talap windikasion we negator talaplary bilen gabat gelmeýär. Eýeçilik hukugy beýleki zat hukuklaryndan aýrybaşgylanany takyk emläk barada ýüze çykyp biler. Mysal üçin kazyýet 10 ýa-da 20 inedördil metr ýaşayyş jaý meýdanyna eýeçilik hukugyny ykrar edip bilmez. Kazyýet şol ýaşayyş jaý meýdanynyň düzümini naturada takyk kesgitlemeli bolýar. Şeýlelik bilen hukuk ykrar edilýär. Mysal üçin, är-aýalyň aýrylyşýar, nika bozulýar, şunda kazyýet işi çözmeli bolýar. Ony takyk bölmek üçin jaýy naturada ykrar etmeli bolýar.

Tema: 22. Eýeçiligi mirasa almak we bermek baradaky hukugy.

1. Eýeçiligi miras almak we bermek barada düşünje.

2. Mirasyň ýüze çykmagy.

3. Kanun boýunça eýeçiligi miras almak.

4. Wesýetnama boýunça eýeçiligi miras almak.

5. Mirasda hökmany paý.

6. Wesýetnamalaýyn ýüz dönderiş.

7. Wesýetnamanyň üýtgedilmegi we ýatyrylmagy.

8. Wesýetnamanyň ýerine ýetirilmegi.

9. Mirasy kabul etmek we kabul etmekden ýüz döndermek.

10. Mirasy bölmek.

Miras hukugy bilen baglanyşykly meseleler Raýat kodeksiniň 5-nji böleginde kadalaşdyrylýar. (1128-1318-nji maddalarynda). Miraslyk hukugy boýunça emläge bolan eýeçilik hukugy miras berijiden mirasdarlara geçýär. Miras boýunça emlägiň eýeçilige geçmegi kanun boýunça ýa-da wesýetnama boýunça ýa-da görkezilen esaslaryň ikisi boýunça hem amala aşyrylýar. Kanun boýunça miras geçýär, haçan-da miras berijiniň emlägi kanunda görkezilen adama geçende. Eger miras beriji wesýetnama goýmasa ýa-da wesýetnama hakyky däl diýip ykrar edilse tutuşlygyna ýa-da bölekleyin hakyky däl diýip ykrar edilip bilner.

Miras galdyrylanda mirasdarlar bolup biler kanun boýunça:

1. Kanun boýunça miras berijiniň aradan çykan pursatyna çenli diri bolan adamlar hem-de miras beriji aradan çykanda soň diri dogan çagalar.

2. Wesýetnama boýunça mirasdarlar bolup bilerler miras berijiniň aradan çykan pursatyna çenli hem-de ol aradan çykandan soň diri bolan adamalar.

3. Şeýle hem özüniň çagalary özüniňki däl çagalar hem-de edara görnüşindäki taraplar çaga nikasyz dogrylan bolsa hem-de onuň kakalygy kanunda göz önünde tutulan tertipde kesgitlenen bolsa, ol kakasynyň mirasdary hasaplanýar. Şahs bir wagtyň özünde kanun boýunça hem wesýetnama boýunça hem mirasdar bolup bilmeýär. Eger-de miras berijä öz erkini amal etmäge päsgel beren bolsa hem-de şonuň bilen oňa ýakyn şahslaryň mirasdar bolmagyna ýa-da mirasdar olaryň paýlarynyň artmagyna ýardam eden bolsa ýa-da jenaýat eden bolsa ýa-da wesýet edijiniň wesýetnamada beýan eden erkiniň garşysyna başga etmiş eden bolsa hem-de şular ýaly ýagadaýlar kazyýet tarapyndan tassyklanan bolsa.

Görkezilen halatlarda mirasdarlar mynasyp däl mirasdarlar hasaplanýar. Käbir ene-atalyk hukuklaryndan mahrum edilen bolsalar hem-de miras ýüze çykan gününe çenli şol hukuklary dikeldilmedik bolsa, görkezilen halatlar hem kazyýet tertibinde tassyklanylmaga degişli. Şol ýagdaýlarda olar kanun boýunça mirasdar bolup bilmeýärler (mynasyp däl). Mynasyp däl mirasdary emlägi eýeçilige almak hukukdan mahrum etmek, miras berijiniň talap arzasy boýunça kazyýet tarapyndan kesgitlenilýär.

Miras galdyryjy mirasdarlaryň hereketlerine garamazdan olary bagyşlasa hem-de öz kararyny wesýetnamada anyk beýan etse, şolar ýaly şahslar mirasy

eýeçilige almaga goýberilýär. Mynasyp däl diýlip kazyýet tarapyndan ykrar edilse, ol ähli alan zatlaryny yzyna gaýtaryp bermeli. Gyzyklanýan şahsy mirasdary mynasyp däl diýen talap bilen kazyýete baş ýylyň dowamynda ýüz tutyp bilýär. Emläge eýelik eden pursatyndan başlap, miraslyk hukugyndan mahrum edilen mirasdaryň paýy beýleki mirasdarlara geçýär.

2. Miraslyk ýüze çykýar şahsyň aradan çykmagy ýada şahsy ölen diýip habar etmek barada kazyýediň çözgüdiniň güýje giren günü. Miraslygyň ýüze çykan ýeri hasaplanylýar miras galdyryjynyň ýaşaýan ýeri, eger ol belli bolmasa miraslygyň ýerleşýän ýeri, başgaça aýdylanda miras galdyryjynyň gozgalmaýan emläginiň ýada onuň gymmatly böleginiň ýerleşýän ýeri. Mysal üçin miras galdyrylýan ýaşaýyş jaýynyň ýerleşýän ýeri.

Daşary ýurtda wagtlaýyn ýaşaýan hem-de şol ýerde aradan çykan raýatyň miraslygynyň ýüze çykan ýeri hasaplanylýar onuň daşary ýurda gitmezinden öň ýaşan ýeri. Daşary ýurtda hemişelik ýaşaýan raýat aradan çykandan soň onuň şol ýaşaýan ýurdy miraslygyň ýüze çykan ýeri hasaplanylýar. Türkmenistanda ýaşaýan, Türkmenistanyň raýaty daşary döwletde şol döwletiň kanunçylygyna laýyklykda mirasy eýeçilige alýar.

Miras galdyrylan emläk, miras galdyryjynyň hukuklaryny hem-de borçnamalaryny öz içine alýar. Aradan çykanyň umumy eýeçiligindäki paýy hem mirasa girýär. Miraslygyň ýüze çykan pursatyna çenli özüniň eýeçiliginde boljak emlägi hem miras galdyryjy wesýetnamada göz önünde tutyp bilýär.

Şahsy häsiýetli hem-de diňe miras galdyryja degişli bolup biljek hukuklar hem-de borçnamalar, şeýle hem

algydaryň we bergidaryň diri wagtynda hereket edýän kanunda hem-de şertnamada göz öňünde tutulan hukuklar we borçnamalar miras emläginiň düzümine girmeyär. Miras galdyryjy miras galdyryjynyň mirasa girmeyän emläkleýin däl hukuklary kanunda göz öňünde tutulan tertipde mirasdarlar tarapyndan amala aşyrylyp hem-de goralyp bilner.

3. Kanun boýunça emlägi miras almak. Kanunçylyga laýyklykda kanun boýunça mirasdar bolup biler:

1. Çagalar, şol sanda perzentlige alnanlar, är-aýaly, aradan çykanyň ejesi-kakasy, şol sanda perzentlige alyjylar şeýle hem şahs aradan çykandan soň onuň dogulan çagasy.

2. Aradan çykanyň doganlary, uýalary onuň ejesi we kakasy tarapyndan babasy, mamasy, birinji nobatdaky mirasdarlaryň hatda biriniň bolmagy, ikinji nobatyň miras edinmegini aradan aýyrýar.

Nikasyny bozan är-aýal biri-biriniň yzyndan mirasdar bolup bilmeýärler. Miras galdyryjy bilen nika miras ýüze çykmagyndan 3 ýyl öň hakykatda bes edilen bolsa hem-de är-aýal aýrallykda ýaşayan bolsalar kazyýetiň çözgüdi bilen är-aýaly emlägi miras almak hukugyndan mahrum edilip bilner. Nikany hakyky däl diýip hasap etmäge esaslar bar bolsa hem-de bu barada miras galdyryjy tarapyndan kazyýete talap arzasy berlen bolsa, är-aýalyň biri aradan çykan bolsa, diri galan emlägi miras almaga bolan hukugyny ýitirýar.

Mirasdarlary bolmadyk emläk gazna geçýär. Eger-de kanun boýunça hem-de wesýetnama boýunça mirasdarlar ýok bolsa ýa-da olaryň hiç biri mirasy almasa ýa-da ähli mirasdarlar mirasy edinmek hukugyndan mahrum edilen

bolsa. Miras galdyryjy garrylar öýünde, maýyplar, kesel bejeriş, terbiýeçilik, sosial üpjünçilik edaralarynda saklanýan bolsalar, emläk şol edaralaryň eýeçiligine geçýär.

4. Kanunçylyga laýyklykda şahs, ýagny raýat ölüm ätiýajy üçin özüniň emlägini ýa-da onuň bir bölegini mirasdarlaryň birine ýa-da birnäçesine, şeýle hem keseki şahslara galdyryp bilýär. Kanunçylyga laýyklykda wesýet ediji bolup biler kämillik ýaşyna ýeten, kämillik ukyply şahs, ýagny wesýetnama düzülen pursatynda öz hereketleri barada paýhasly seretmegi öz erkine aýdyň beýan etmegi başarýan şahs.

Wesýetnama wesýet edijiniň özi tarapyndan düzülýär. Wekiliň üsti bilen wesýetnama düzülmäge ýol berilmeýär. Är-aýal bilelikde miras edinmek barada wesýetnama düzüp biler. Wesýetnama är-aýal ikisi hem dirikä olaryň biriniň talaby boýunça ýatyrylyp bilner. Wesýet ediji mirasdarlaryň paýyny belläp bilýär ýa-da haýsy emlägiň kime geçmelidigini belläp bilýär. Miras galdyryjy şular ýaly görkezme galdyrmadyk bolsa, onda emläk mirasdarlaryň arasynda deň paýlanylýar. Eger-de birnäçe mirasdar bellenen bolsa, olaryň diňe biriniň paýy kesgitlenen bolsa galan emläk beýleki mirasdarlaryň arasynda deň paýlanylýar. Wesýet ediji mirasdan näçe paýy hem-de haýsy möçberde kimiň almalydygyny kesgitlemegi başga şahsa tabşyryp bilmeýär.

Wesýet ediji mirasdarlaryň birini, birnäçesini ýa-da ählisini wesýetnama boýunça mirasdan mahrum edip biler. Şular ýaly halatda ony esaslandyrmak hökman däl. Wesýetnamada gös-göni görkezmek arkaly mirasdan mahrum edilen emlägiň wesýetnama girmedik bölegine

hem-de mirasdarlar mirasdan ýüz dönderen halatynda kanun boýunça mirasdar bolup bilmeýär.

Wesýetnamada gökezilmedik kanun boýunça mirasdarlaryň mirasyň wesýetnama degişli däl bölegine hukugy bardyr. Wesýetnama boýunça ähli emläk mirasdarlaryň arasdyn paýlanan bolsa, emma mirasy ýüze çykan wagtynda olaryň biri diri bolmasa mirasy kanun boýunça edinmek ýüze çykmaýar, ýagny onuň paýy wesýetnama boýunça beýleki mirasdarlaryň arasynda paýlanylýar.

Wesýetnamanyň görnüşi. Kanunçylykda göz öňünde tutuluşy ýaly wesýetnama ýazmaça görnüşinde düzülýär. Ol kepillendiriş görnüşinde ýa-da şonsuz bolup biler. Wesýetnamanyň kepillendiriş görnüşi wesýet ediji tarapyndan ýazylýar hem gol çekilýär. Ol notarus tarapyndan tassyklanylmalý. Onuň ýok ýerinde bolsa arçyn tarapyndan tassyklanyp bilner. Iki sany şaýadyň gatnaşmagynda wesýet edijiniň dilinden wesýetnamany ýazyp almaga notarius ýol berilýär. Notarius tarapyndan wesýet edijiniň dilinden alnan wesýetnamany notariusyň hem-de şaýadyň gatnaşmagynda wesýet ediji okamaly hem-de gol çekmeli. Wesýetnama tassyklananda şu aşakdakylar notarius bara-bar hasaplanylýar:

1. Hassahananyň, gospitalyň beýleki kesel bejeriş edarasynyň sanatoriýanyň baş lukmany, başlygy olaryň medissina baradaky orunbasarlary, maýyplar we garrylar öýüniň direktory ýa-da baş lukmany, eger-de wesýet ediji şol edarada özüni bejerdýän bolsa, ýaşayan bolsa.

2. Gözleg geografik we şoňa meňzeş ekspedisiýalaryň başlyklary eger-de wesýet ediji şular ýaly ekspedisada bolsa.

3. Eger wesýet ediji korabl-da ýa-da howa gämisinde bolsa korablyň ýa-da howa gämisiniň kapitany.

4. Eger-de harby bölümiň ýerleşýän ýerinde notarus ýok bolsa, şol bölümiň komandiri wesýet ediji şol ýerde bolsa.

5. Eger-de wesýet ediji azatlykdan mahrum edilýş ýerlerinde bolsa, şol ýerleriň başlygy görkezilen halatlarda notarusyň ýerine çykyş edýärler.

Wesýet ediji wesýetnama özi gol çekip bilmejek bolsa, onuň haýyşy boýunça onuň özüniň we notarusyň gatnaşmagynda başga bir şahs gol çekip biler. Şunda onuň gol çekip bilmeýändiginiň sebäbi görkezilýär. Wesýet ediji ker, lal hem sowatsyz bolsa ol iki şaýadyň gatnaşmagynda notarusda wesýetnama buýrugyny etmeli. Şular ýaly halatda şol şaýatlaryň wesýetnamanyň mazmunyny düşündirmegi başaryan şahs bolmaly. Ol öz goly bilen wesýetnamanyň wesýet edijiniň erkine laýyk gelýändigine tassyklamaly.

Wesýet ediji kör ýa-da sowatsyz bolsa, ol üç sany şaýadyň gatnaşmagynda wesýetnama buýrugyny etmeli hem-de bu barada degişli ýazgy edilip oňa okap berilmeli. ýazan hem okap berýän şaýatlar hökmünde bolup biler. Emma ýazan okap beriji bolmaly däl. Bu baradaky ýazgy şaýatlar tarapyndan ol çekilip notarus tarapyndan tassyklanmaly. Wesýet ediji öz eli bilen wesýetnama ýazyp we oňa gol çekip biler. Ol wesýetnamany agzy ýapylan bukjada notarusda ýa-da beýleki degişli wezipeli adamlara ony tabşyrýar. Bukjanyň ýüzünde goly bilen tassyklaýar. Şular ýaly wesýetnama notarusda ýa-da beýleki wezipeli şahlarda saklanýar. Wesýetnamanyň teksti umumy kabul edilen tehniki serişdäniň kömegi bilen beýan edilip bilner.

Emma goly wesýet edijiniň özi goýmaly. Şular ýaly halatda wesýet ediji tarapyndan düzülýär hem-de gol çekilmeli.

Wesýet edijiniň islegine görä şaýatlar wesýetnamanyň mazmuny bilen tanyşman, ony tassyklamaly, oňa ýapyk wesýetnama diýilýär. Şeýle ýagdaýda şaýatlar wesýetnama düzülende gatnaşmaly. ýapyk wesýetnama tassyklananda şaýatlar özleriniň gatnaşmagynda wesýet edijiniň özi tarapyndan wesýetnamanyň düzülendigini, emma onuň mazmunynyň özlerine mälim daldigini görkezmeli. Wesýetnamada onuň düzülen wagty görkezilmäge degişli. Notarus wesýet ediji aradan çykandan soň belli bir gün belläp Gyzyklanýan taraplary wesýetnamanyň mazmuny bilen tanyşdyrýar bu barada bolsa teswirnama düzülýär.

5. Kanunçylyga laýyklykda miras galdyryjynyň çagalaryna onuň enesine –atasyna (ejasine-kakasyna, äraýalyna wesýetnamanyň mazmunyna garamazdan hökmany paý degişli. Ol paý kanun boýunça miras edinmekde olara degişli boljak paýyň ýarysyny düzmeli. Hökmany paýa bolan talap hukugy miras ýüze çykan pursatyndan başlap döreýär. Bu talaba bolan hukuk bolsa miras boýunça geçýär. Hökmany paýyň doly möçberi wesýetnamalaýyn ýüz dönderiş ýa-da umumy ähmiýetli maksatlary ýerine ýetirmek üçin göz önünde tutulan emlägi goşmak bilen ähli mirasdan bellenilýär.

Mirasdarlaryň her biriniň hökmany paýy kesgitlenende, eger wesýetnama bolmadyk bolsa mirasy almaly bolan ähli mirasdarlar hasaba alynmaly. Eger wesýetnama bilen ähli emläk göz önünde tutulmasa hökmany paý birinji nobatda wesýetnama tarapyndan göz önünde tutulmadyk emläkden bölünip berilýär. Eger ol

ýeterlik bolmasa wesýetnamada göz öňünde tutulan emlägiň hasabyna üsti ýetirilýär.

Hökmany paý sowgat berlen zadyň hasabyna artdyrylýar. Miras galdyryjy sowgady 3-nji şahsa beren bolsa sowgat berlenden soň miras ýüze çykýan pursatyna çenli 10 ýyl geçen bolsa sowgat hasaba alynmaýar. Hökmany paýdan ýüz dönderilse ýüz döndereniň paýy miras boýunça mirasdarlara geçýär. Hökmany paýa bolan hukukdan mahrum etmek umuman mirasa bolan hukukdan mahrum etmäge getirýär. Hökmany paýa bolan hukukdan mahrum etmek miras galdyryjynyň heniz diri wagtynda kazyýete ýüz tutmagy bilen bolup biler. Kazyýetiň çözgüdi miras ýüze çykan pursatyndan hereket edýär. Şular ýaly netije miras galdyryjy heniz diri wagtynda kazyýete ýüz tutanda gelip çykýar. Kazyýetiň çözgüdi ol aradan çykandan soň kabul edilýär. Hökmany paý almak hukugyndan mahrum edilen mirasdarlaryň paýy wesýetnama boýunça mirasdarlara geçýär.

6. Wesýet ediji mirasdaryň üstüne haýsy-da bir borçnamanyň bir ýa-da birnäçe şahsyň peýdasy üçin mirasyň hasabyna ýerine ýetirilmegini ýükläp bilýär. Şular ýaly ýagdaýa wesýetnamalaýyn ýüz dönderiş diýilýär.

Ýaşayyş jaýy, kwartira ýa-da başga jaý geçýän mirasdaryň üstüne miras ýüze çykýança azyndan 1 ýylyň miras galdyryjy bilen bilelikde ýaşan adama ýaşayyş jaýyndan ýa-da onuň belli bir böleginden ömürlik peýdalanmak hukugyny bermegi ýükläp bilýär. Soňra ýaşayyş jaýyna eýeçilik hukugy geçende ondan ömürlik peýdalanmak hukugy güýjünde galýar. ýaşayyş jaýyna ömürlik peýdalanmak hukugy mizemezdir we bu hukuk wesýetnamalaýyn geçýär. Wesýetnamada basgaça göz

öňünde tutulmadyk bolsa ýaşaýyş jaýyndan ömürlük peýdalanmak hukugy şol jaýda wesýetnamalaýyn ýüz dönderişi alanyň maşgala agzalarynyň ýaşamagy üçin esas bolup durmaýar.

Wesýetnamalaýyn ýüz dönderişi ýerine ýetirmek mirasdarlaryň birnäçesine ýüklenen bolsa, olar ony mirasdarlyk paýa laýyk ýerine ýetirýär. Eger-de wesýetnamada başgaça görkezilmedik bolsa wesýetnamadan ýüz dönderişi alan miras ýüze çykan gününden başlap hasaplanylýan talap arzasynyň 3 ýyllyk möhletiniň çäklerinde wesýetnamalaýyn ýüz dönderişiň ýerine ýetirilmegini talap edip bilýär.

Wesýetnamalaýyn ýüz dönderiş alan miras galdyryjynyň bergileri üçin jogapkärçilik çekmeýär. Ol wesýetnamalaýyn ýüz dönderişi kabul etmekden ýüz dönderip bilýär.

Wesýet ediji emläk häsiýetli hem-de emläk däl häsiýetli umumy peýdaly maksatlaryň haýsyda bolsa bir hereketini ýerine ýetirmegi mirasdara tabşyrmaga hakly.

Wesýet ediji wesýetnamany islendik wagty üýtgedip we ýatyryp bilýär:

1. Öňki wesýetnamanyň ýa-da onuň täze wesýetnama bilen ters gelýän bölegini gös-göni ýatyryýan täze wesýetnamanyň düzülmegi bilen.

2. Kepillendiriş edarasyna arza bermek bilen.

3. Wesýet ediji tarapyndan ýa-da notariusyň buýrugy bilen wesýetnamanyň ähli nusgalarynyň ýok edilmegi netijesinde.

Eger birnäçe wesýetnama düzülip olaryň diňe biri kepillendiriş görnüşinde düzülen bolsa (notarusda tassyklanan bolsa) ol wesýetnama artykmaçlyk berilýär.

Wesýetnama şu aşakdaky halatlarda güýjüni ýitirýär:

1. Emläk, wesýet ediji diri wagtynda ýitirilse ýa-da ol tarapyndan eýeçilikden aýrylsa.

2. Mirasdar ýeke täk bolup mirasy almakdan ýüz dönderse.

Wesýetnama hakyky däl hasaplanylýar umuman geleşikleriň hakyky dældigine getirýän halatlar bar bolsa. Hakyky däl hasaplanylýar kanuna ýa-da jemgyýetçilik bähitlerine garşy gelýän wesýetnamalaýyn buýruklar hem-de düşnüksiz bolsa ýa-da berilýän buýruklarda biri-birine garşy gelýän şertler bar bolsa. Wesýetnama kanunda bellenen kadalaryň bozulmagy bilen ýa-da şahs öz hereketiniň ähmiýetini bilmedik ýagdaýynda düzülen bolsa kazyýet taapyndan şular ýaly wesýetnama hakyky däl hasaplanylýar. Wesýetnamanyň güýjüni ýitiren diýip hasaplamak baradaky talap arzasy miras ýüze çykandan iki ýylyň dowamynda berlip bilner.

7. Wesýetnamada ony ýerine ýetirmeli şahs görkezilmedik bolsa ol wesýetnama boýunça mirasdarlaryň üstüne ýüklenilýär. Olar bolsa özara ylalaşyp, wesýetnamany ýerine ýetirmegi şolaryň birine ýa-da başga bir şahsa ynanyp bilerler. Wesýet ediji wesýetnamany ýerine ýetirmek üçin mirasdarlardan birini ýa-da birnäçesini ýa-da başga bir şahsy belläp bilýär. Başga bir şahs bellenen halatynda onuň razylygy wesýetnamada ýa-da oňa goşulýan arzada beýan edilýär.

Wesýetnamany ýerine ýetiriji öz üstüne ýüklenen borçlardan ýüz döndermäge hakly. Bu barada mirasdarlara deslapdan habar berilýär. Wesýetnamany ýerine ýetiriji miras ýüze çykan pursatyndan başlap mirasy goramaga we

dolandyrmga girişýär. Ol wesýetnamany ýerine ýetirmek üçin zerur hereketleri etmäge hakly. Ol ygtyýarlyklaryň çäginde mirasdarlar mirasy dolandyrmak hukugyny ýitirýär. Wesýetnamany ýerine ýetiriji öz borçlaryny tölegsiz ýerine ýetirýär. Eger-de wesýetnamada hak göz önünde tutulan bolsa onda ony almaga hukukly. Dolandyrmak boýunça çykdaýylar mirasa geçýän emklägiň hasabyna tölenilýär. Mirasdarlaryň talaby boýunça ýerine ýetiriji öz işi barada kazyýete ýüz tutyp bilýär. Eger-de ýerine ýetiriji bilkastlaýyn ýa-da gödek seresapsyzlyk sebäpli mirasdarlara zyýan ýetirse ol jogapkärçilik çekýär.

Mirasdar kanun ýa-da wesýetnama boýunça mirasy kabul edýär. Mirasyň ýüze çykan ýeri boýunça kepillendiriş edarasyna mirasy kabul etmek barada mirasdar tarapyndan arza berlende miras kabul edilen hasaplanylýar ýa-da iş ýüzünde emlägi eýelik etmäge ýa-da dolandyrmaga girişen halatynda şular ýaly ýagdaý mirasyň kabul edilendigine şaýatlyk edýär. Mirasy kämillik ukyby bolan şahs kabul edip bilýär.

Kämillik ukyby çäklendirilen şahsa mirasy diňe kanuny wekilleriniň üsti bilen alyp bilýärler.

Mirasy mirasdar özi ýa-da wekiliň üsti bilen kabul edýär. Beýleki mirasdarlar mirasy kabul etmese ony kabul etmek galan möhletiň dowamynda , emma 3 aýdan az bolmadyk möhletde kabul edip bilýär. Mirasy kabul etmegiň möhleti kazyýet tarapyndan uzaldylyp bilner. Alty aý dolýança ýa-da mirasa bolan hukuk barada şahadatnama alynýança emläge ygtyýar etmek bolmaýar. Emma muňa şu aşakdaky halatlar girmeyär: Miras galdyryja seretmek onuň keselini bejermek, ony jaýlamak, onuň eklenjinde

bolan şahslary saklamak aýlyk iş hakyny tölemek, emlägi goramak we dolandyrmak boýunça çykadjylar.

Mirasa girýän zatlar jedel ýüze çykýança satylsa ol hakyky hasaplanýar. Emma alnan summa hakyky mirasdara berilýär. Mirasdar miras açylandan soň emma miras kabul edilýänçe aradan çykan bolsa, mirasdan paýyny almak hukugy onuň mirasdarlaryna geçýär. Şular ýaly ýagdaýa kanunçylykda transmissiýa diýilýär. Aradan çykan mirasdaryň mirasdarlary mirasy kabul etmegiň möhletiniň soňuna çenli galan wagtyň dowamynda mirasy kabul etmeli. Galan möhlet 3 aýa çenli uzadylmaly.

Miras transmissiýasy boýunça mirasy kabul etmeklik aradan çykan mirasdarlar bilen bilelikde mirasy almaga degişli bolan adamlara geçýär. Kabul edilen miras onuň ýüze çykan gününden mirasdary eýeçiligi hasaplanýar. Mirasy kabul etmekden 3 aýyň dowamynda ýüz dönderilip bilner, ýagny mirasdaryň mirasdardygyny bilen pursatyndan başlap.

Oba hojalygy bilen meşgullanmaýan mirasdar ýer bölegini, enjamlary, oba hojalyk zähmet gurallaryny, mallary kabul etmekden ýüz dönderip biler. Emma şolar ýaly ýagdaý mirasdan ýüz döndermek hasaplanylmaýar. Mirasdar kanun ýa-da wesýetnama boýunça beýleki şahslaryň peýdasyna mirasdan ýüz dönderip biler. Kimiň peýdasyna mirasdan ýüz dönderýändigini aýtmasa onuň paýy kanun boýunça mirasdarlaryň paýyna goşulýar.

Miras wesýetnama boýunça paýlanan bolsa şol paý wesýetnama boýunça mirasdarlaryň paýyna goşulýar. Mirasdar birnäçe şahsyň peýdasyna ýüz dönderse, şolaryň her biriniň paýyny görkezip bilýär. Emma kanunçylyga laýyklykda özüne geçen mirasdan ýüz dönderip bilmeýär.

Mirasy kabul etmekden ýüz döndermek barada mirasdaryň arzasy yzyna gaýtarylmaýar.

Kämilik ukyby ýok, çäklendirilen şahsyň mirasdan ýüz döndermegine diňe kazyýetiň rugsady boýunça ýol berilýär. Mirasa eýelik etmäge ýa-da dolandyrmaga girişen mirasdar kepillendiriş edarasyna ýüz tutyp mirasy kabul etmekden ýüz dönderip biler. Mirasdan ýüz döndermek hukugy miras boýunça geçýär. Tabşyrykda ýa-da ynanç hatynda ýüz döndermäge ygtyýarlyk göz önünde tutulan bolsa, mirasdan wekiliň üsti bilen ýüz dönderilip bilner. Mirasy kabul etmek ýa-da ondan ýüz döndermek iki aýyň dowamynda jedelleşilip bilner. Onuň hukuk netijeleri mirasyň ýüze çykan pursatyndan başlanýar.

6. Mirasy bölmek. Mirasy bölmek kanun ýa-da wesýetnama boýunça şolaryň her biriniň paýyna laýyklykda geçirilýär. Miras bölünende her bir mirasdaryň paýyna miras ýüze çykmazdan öňki 5 ýylyň dowamynda miras galdyryjydan sowgat hökmünde onuň alan emläginiň gymmaty goşulyp hasaplanýar. Oba hojalyk maksatly ýerler mirasdarlar arasynda bölünip bilner. Eger-de olaryň her birine bölünip berlen ýer bölegi hojalygyň durmuş ukyplylygyny üpjün edýän bolsa. Oba hojalyk maksatly ýeri bölmek mümkin bolmasa ýer bölegi miras galdyryjy bilen bilelikde ýaşayan mirasdara berilmeli:

Eger-de şular ýaly mirasdar ýok bolsa onda hojalygy ýöretmäge ukyply hem-de islegi bolan mirasdara berilýär.

Kanunçylyga laýyklykda mirasdarlar miras galdyryjynyň algydarlarynyň bähbitlerini kanagatlandyrmaga borçly her kim öz paýyna laýyklykda. Emläk gazna geçende ol miras galdyryjynyň bergileri üçin jogapkärçilik çekýär. Mirasy goramak çäreleri mirasyň

ýüze çykan ýeri boýunça notarusyň üstüne ýüklenilýär, mirasdarlaryň ählisi miras kabul edýänçä ýa-da mirasy kabul etmek boýunça möhlet dolýança. Mirasdar hasaplanan şahslar mirasyň ýüze çykan ýerinde kepillendiriş edarasyndan miras barada şahadatnama talap edip bilýär. Kanunda göz önünde tutulan halatlarda şahadatnamanyň alynmagy hökman, miras ýüze çykandan 6 aýdan soň şular ýaly şahadatnama islendik wagt berilýär. Şahadatnama berlip bilner ähli mirasa ýa-da onuň belli bir bölegine. Şahadatnama ähli mirasdarlara bilelikde ýa-da olaryň her birine aýratynlykda berlip bilner.

Tema: 23. Daşary ýurtda emläge döwlet eýeçilik hukugy.

- 1. Bu emläk barada düşünje.**
- 2. Türkmenistanyň daşary ýurtda ýerleşýän emlägine eýeçilik hukugyny üpjün etmek.**
- 3. Türkmenistanyň daşary ýurtda ýerleşýän emlägini hasaba almak.**
- 4. Türkmenistanyň daşary ýurtda ýerleşýän eýeçiligini dolandýrmak.**
- 5. Türkmenistanyň daşary ýurtda ýerleşýän aýry-aýry obýektlerini dolandýrmagyň aýratynlyklary.**

Görkezilen meseleler 2010-njy ýylyň martynda kabul edilen "Türkmenistanyň daşary ýurtda ýerleşýän döwlet eýeçiligi hakyndaky" kanun bilen Raýat kodeksi we beýleki degişli hukuknamalar bilen kadalaşdyrylýar. Görkezilen kanun Türkmenistanyň daşary ýurtda ýerleşýän eýeçiligini goramagyň eýeçilik obýektlerini döretmegiň, olaryň hereket etmeginiň, hasabyny ýöretmegiň, bellige

almagyň gözegçiligi guramagyň, guramaçylyk hukuk esaslaryny kesgitleýär. Şeýle hem halkara şertnamalar baglanyşylanda Türkmenistanyň döwlet eýeçilik hukugy babatda wekilçilik edýän ýerine ýetiriji häkimiýet edaralarynyň ygtyýarlyklaryny belleýär.

Görkezilen gatnaşyklarda Türkmenistanyň eýeçiliginiň ýerleşýän döwletiniň kanunçylygynyň, Türkmenistanyň kanunçylygyna ters gelmeýän kadalary ulanylýar. Edara görnüşindäki taraplar hem-de beýleki fiziki şahslar görkezilen meseleler boýunça şu agzalan kanuny ulanýarlar. Görkezilen eýeçilik daşary ýurt döwleti tarapyndan onuň häkimiýet edaralary şahslary tarapyndan mejburi tertipde aýrybaşgalanmagyna ýol berilmeýär, başgaça aýdylanda bu eýeçilik immunitetden peýdalanýar.

Türkmenistanyň adyndan eýeçiligi dolandyrmak. Şu aşakdakylar tarapyndan amala aşyrylýar:

1. Türkmenistanyň Ministrler Kabineti;
2. Döwlet emlägini dolandyrmak, ygtyýar etmek wezipelerini amala aşyrmaga ygtyýarlygy bolan döwlet häkimiýet edarasy.

3. Türkmenistanyň emlägi dolandyrmaga berlen edaralary guramalary hem-de bellenen tertipde eýeçilik berlen Türkmenistanyň we daşary ýurt döwletiniň şahslary. (dolandyrmagy amala aşyran).

Türkmenistanyň daşary ýurtda ýerleşýän eýeçiliginiň obýektlerine şu aşakdakylar degişli:

1. Döwlet edara görnüşindäki taraplaryň hojalyk ygtyýarlygynda ýa-da hojalygy ýöredýän beýleki subýektlerde kärendä tölegsiz peýdalanmak, ynançly dolandyrmak, beýleki borçnamalaýyn gatnaşyklar esasynda

olaryň ygtyýarynda bolan gozgalýan we gozgalmaýan emläk.

2. Daşary ýurtda bellige alnan edara görnüşindäki taraplardaky Türkmenistana degişli gymmatly kagyzlar paýnamalar we beýlekiler.

3. Türkmenistana degişli we daşary ýurt banklarynda saklanýan ýa-da daşary ýurt döwletiniň çägene getirilen daşary ýurt puly we beýleki gymmatlyklar.

4. Türkmenistanyň ygtyýaryndaky döwlet edaralarynyň, edara görnüşindäki taraplaryň daşary ýurtda ýerleşýän eýeçiliginde, peýdalanmagynda, ygtyýar etmeginde bolýan ýer bölekleri, gozgalýan we gozgalmaýan emläk.

5. Daşary döwlet karzlary we maýa goýumlary hem-de beýleki daşary talap hukuklar.

6. Iki taraplaýyn, köp taraplaýyn ylalaşyklara laýyklykda ähli görnüşlerdäki şertnamalaýyn we beýleki işleri ýerine ýetirmekden alnan döwlet hojalygy ýörediji subýektleriň önümleri we girdejileri.

7. Howa, deňiz, ýerüsti we beýleki obýektler babatda hereket edýän ylalaşyklary goşmak bilen.

8. Köpçilikleýin habar serişdeleriniň, gämiçiligiň, awiasiyanyň, daşary söwda birleşikleriniň, ylmy edaralarynyň, okuw mekdepleriniň beýleki döwlet kärhanalarynyň, edaralarynyň, guramalarynyň emlägi.

9. Türkmenistanyň eýeçiligi bolup durýan we halkara gözleginde bolýan hem-de gözleg ygylan edilen emläk.

10. Türkmenistanyň eýeçiligi bolup durýan hem-de daşary ýurt döwletleri şahslary tarapyndan hukuksyz bikanun aýrybaşgalanan emläk.

11. Türkmenistanyň eýeçiligi bolup durýan ýa-da peýdalanmaga berlen intellektual eýeçiligiň obýektleri, şol sanda ylym, edebiýat, sungat eserleri, söwda syrlary, firma atlary, hyzmat ediş nyşanlary, haryt nyşanlary we beýleki obýektler.

Türkmenistanyň daşary ýurtlarda ýerleşýän emlägine eýeçilik hukugyny edinmek we bes etmek Türkmenistanyň baglanyşan halkara şertnamalaryny hem-de obýektleriň ýerleşýän daşary ýurt döwletiniň kanunçylygyny göz önünde tutmak bilen amala aşyrylýar. Daşary ýurtda ýerleşýän eýeçiligi resmileşdirmek şol emlägiň ýerleşýän döwletiniň kanunçylygy göz önünde tutulyp amala aşyrylýar. Daşary ýurtda ýerleşýän emlägi saklanmak borjuny Türkmenistan çekýär. Eger-de başgaça belenilmedik bolsa, daşary ýurtda ýerleşýän emläk Türkmenistanyň peýdalanmagyna emläkleýin ätiýaçlandyrylmaga degişli. Ony Ministrler Kabineti tarapyndan ygtyýarly edilen edara görnüşindäki taraplar amala aşyrylar. Eger-de başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa ätiýaçlandyrmak Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda şol edara görnüşindäki taraplaryň hasabyna geçirilýär.

Daşary ýurtda ýerleşýän obýektlere eýeçilik hukugyny şol hukugyň döremegi, çäklendirilmegi, başga birine geçmegi, bes edilmegi Türkmenistanyň daşary ýurtda ýerleşýän eýeçiliginiň döwlet sanawynda bellige alynýar. Bu iş Ministrler Kabineti tarapyndan ygtyýarly edilen döwlet edaralary tarapyndan geçirilýär. Döwlet belligine almak daşary ýurt döwletiniň kanunçylygyna laýyklykda geçirilýär. Döwlet sanawynda obýektlere bolan hukuklar bes edilen obýektler barada maglumatlar

görkezilmäge degişli. Görkezilen sanawy ýöretmegiň tertibi Ministrler Kabinetiniň ygtyýarly eden ýerine ýetiriji edarasy tarapyndan belleniýär. Daşary ýurtda ýerleşýän eýeçiligi hasaba almak tükellemek Türkmenistanyň döwlet emlägini dolandyrmak baradaky döwlet edarasy tarapyndan Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda geçirilýär.

4. Bu eýeçiligi dolandyrmak Ministrler Kabineti ýada onuň ygtyýarly eden edarasy tarapyndan amala aşyrylýar. Şular ýaly dolandyryş edara görnüşindäki taraplaryň hem-de beýleki şahslaryň beren ynanç hatlarynyň esasynda geçirilýär. Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda geçirilýär. Ynanç hatyna ygtyýarly edilen edaranyň ýolbaşçysy gol çekmeli.

Ynanç hatyny bermegiň tertibi bolsa Ministrler Kabineti tarapyndan belleniýär. Dolandyrmaga ygtyýarly edilen şahslar eýeçiligi dolandyrmak bilen baglanyşykly bolmadyk borçnamalar boýunça jogapkärçilik çekmeýär. Daşary ýurtdaky emläk täjirçilik maksady bilen (peýda almak maksady bilen) peýdalanmaga edara görnüşindäki taraplara beýleki şahslara berilýär. Bermegiň hökmany şerti ynanç hatynyň bäsleşikleýin bolmagy hem-de ýurduň ykdysady bähbitleriniň durmuşa geçirilmegini hem-de goragyny üpjün etmektir.

Görkezilen emläk bilen baglanyşykly geleşikler şu kanun hem-de eýeçiligiň ýerleşýän ýurdunyň kanunçylygy boýunça. Eýeçiligi aýrybaşgalamak, şol sanda Türkmenistanyň eýeçiligi bolup durýan gozgalmaýan emlägi satmak, çalyşmak, girewe goýmak, sowgat bermek, yzyna almak döwlet edaralarynyň we guramalarynyň arasynda gaýtadan paýlamak we. ş.m. geleşikler

Türkmenistanyň kanunçylgyna laýyklykda amala aşyrylýar. Bu iş Ministrler Kabinetiniň karary boýunça geçirilýär.

Türkmenistanyň daşary ykdysady işini üpjün etmek üçin ulanylan eýeçiligiň obýektlerine eýelik etmegiň, peýdalanmagyň, ygtyýar etmegiň hukuk düzgüni Ministrler Kabinetiniň ýörite kararlary bilen belleniýär. Bu kararlar bolsa halkara hukugynyň hem-de Türkmenistanyň kanunçylgyna laýyklykda kabul edilýär. Daşary ýurtda ýerleşýän we halkara şertnamalarynyň esasynda edinilen emläk bilen baglanyşykly gatnaşyklar halkara şertnamalary boýunça kadalaşdyrylýar. Şular ýaly emläk diňe Türkmenistanyň eýeçiliginde durýar. Şol obýektiň dolanyşyk ukyby halkara hukuk kadalary, obýektiň ýerleşýän ýeriniň kanunçylgy hem-de Türkmenistanyň kanunçylgy bilen kadalaşdyrylýar. Girdeji Türkmenistanyň döwlet býujetine geçirilýär. Daşary ýurtdaky eýeçilik barlag geçirilmäge degişli. Ministrler Kabineti tarapyndan ygtyýarly edilen ýerine ýetiriji edara şular ýaly barlagy geçirmäge hukukly hasaplanýar. Barlag geçirmegiň tertibi bolsa obýektiň ýerleşýän ýeriniň kanunçylgyna laýyklykda Ministrler Kabineti tarapyndan belleniýär.

5. Türkmenistanyň daşary ýurtda ýerleşýän diplomatik we halkara söwda däl işini üpjün etmek üçin ulanylan obýektlerine eýelik etmegiň, peýdalanmagyň we ygtyýar etmegiň tertibi halkara konwensiýalary, halkara hukugynyň beýleki kadalary Türkmenistanyň hem-de obýektleriň ýerleşýän döwletiniň ylalaşyklary boýunça kadalaşdyrylýar.

Türkmenistanyň daşary ýurtda ýerleşýän eýeçiliginiň görkezilen obýektleriniň hukuk düzgüni diplomatik

immunitet bilen üpjün edilýär. Şular ýaly eýeçilik bilen emläk geleşiklerini etmäge diňe Türkmenistanyň ýörite halkara ylalaşyklary baglaşylandan soň ýa-da immunitet aýrylandan soň ýol berilýär. Daşary ýurtda ýerleşýän eýeçiligiň ýörite obýektlerini dolandyrmagyň aýratynlyklary halkara hukugynyň kadalaryna hem-de Türkmenistanyň kanunçylgyna laýyklykda Ministrler Kabineti tarapyndan kesgitlenilýär. Şular ýaly obýektlere intellektual işiň netijeleri, maglumat serişdeleri we beýlekiler degişlidir.

Tema: 24. Ýaşayyş jaýyna eýeçilik hukugy.

1. Ýaşayyş jaýyna eýeçilik hukugy baradaky kanunçylyk.

2. Ýaşayyş jaýyna hususy eýeçilik hukugyny edinmegiň esaslary.

3. Ýaşayyş jaý eýeleriniň özara hukuk gatnaşyklary.

4. Ýaşayyş jaý bilen baglanyşykly umumy eýeçiligi dolandyrmak.

Türkmenistanyň Konstitusiyasynyň 24-nji maddasyna laýyklykda "Her bir raýatyň abadanlaşdyrylan ýaşayyş jaýyny almakda ýa-da edinmekde hem-de özbaşdak ýaşayyş jaýyny gurmakda döwletden goldaw almaga hukugy bardyr". ýaşayyş jaýy eldegrilmesizdir. Jaýda ýaşayanlaryň razylgy bolmasa ýa-da başga kanuny esaslary bolmasa hiç kimiň jaýa girmäge ýa-da onuň eldegrilmesizligini başga ýol bilen bozmaga haky ýokdur. Adamyň we raýatyň öz ýaşayyş jaýyny bikanun hyýanatçylyklardan goramaga hukugy bardyr. Kanunda

kesgitlenen esaslar bolmasa hiç kim ýaşayyş jaýyndan mahrum edilip bilinmez.

Ýaşayyş jaýyna eýeçilik hukugy bilen baglanyşykly meseleler Konstitusiýa laýyklykda Raýat kodeksinde, Ýaşayyş jaý kodeksinde hem-de beýleki hukuknamalarda kesgitlenilýär. 1983-nji ýylyň 28-nji iýunynda Türkmenistanyň SSR-niň Ýaşayyş jaý kodeksi kabul edilipdi. 1991-nji ýylda bu kodeksi käbir üýtgetmeler goşulup kitapça görnüşinde çap edildi.

Häzirki wagtda ýaşayyş jaý babatdaky meseleler Raýat kodeksi we beýleki hukuknamalar bilen bir hatarda Türkmenistanyň Prezidentiniň 1998-nji ýylyň 4-nji dekabryndaky karary bilen tassyklanan "Türkmenistanda ýaşayyş jaý gurluşygy hakyndaky" düzgünnama bilen kadalaşdyrylýar. Bu düzgünnama üýtgetmeler we goşmaçalar 2005-nji ýylyň 28-nji iýulynda kabul edilen karar bilen girizildi. Kanunçylyk şulardan ybarat:

Raýat kodeksinde bellenilişi ýaly köp kwartiraly öýlerde, kwartira bolan eýeçilik hukugy, ýagny ýaşayyş jaýyna eýeçilik hukugyny hem-de jaýyň ýaşayyş jaýy hökmünde ulanylmaýan bölegine bolan eýeçilik hukugy ýagny ýaşayyş meýdany däl, meýdana eýeçilik hukugy ykrar edilýär. ýaşayyş jaýyna eýeçilik hukugy hem-de ýaşayyş meýdany däl meýdana eýeçilik hukugy, hususy eýeçilik hukugy diýip ykrar edilýär. Hususy eýeçilik bolup durmaýan jaýyň, desganyň bölegi ýaşayyş jaýynyň eýeleriniň umumy eýeçiligi bolup durmaýar. Umymy eýeçilikdäki paýlaryň möçberleri ýaşayyş otaglarynyň sanyna laýyklykda kesgitlenilýär.

Hususy eýeçilik hukugy diňe aýrybaşga ýaşayyş otagy ýa-da jaýyň aýrybaşga beýleki bölekleri barada

dowam edip biler. ýaşaýyş jaýyny kireýine alanlar şol jaýlarda 3 ýyldan köp ýaşan bolsalar, şol jaýy edinmekde olara artyk hukuk berilýär. Olar bu hukugy amala aşyrmak üçin jaýyň iň soňky eýesine arza bilen ýüz tutýarlar. ýaşaýyş jaýyna hususy eýeçilik hukugyny edinmek hem-de bes etmek üçin degişli geleşik baglaşylýar hem-de ol jemagat sanawynda bellige alynmaga degişli. Geleşik kepillendiriş edarasynda tassyklanmalydyr. ýaşaýyş jaý eýeleriniň üstüne şu aşakdaky borçlar ýüklenilýär:

1. Özünüň hususy eýeçiligindäki jaý böleklerini jaý eýeleriniň ýaşaýyş kadalaryny bozmaz ýaly hem-de olara zyýan ýetirmez ýaly ýagdaýda saklamak we peýdalanmak.

2. Özünüň jaýda ýerleşen kärhanasynda işleýän şahslaryň ýa-da özünüň hususy eýeçiligindäki ýa-da umumy eýeçiligindäki ýer bölegini hem-de jaý bölegini peýdalanmaga berýän şahslarynyň degişli borçlary berjaý etmegi barada alada etmek.

3. Özünüň hususy eýeçiliginde bolýan jaý böleklerine hem-de umumy eýeçilige täsir etmegine ýol bermek.

4. Umumy eýeçiligi degişli ýagdaýa getirmek hem-de ýeňil bejergi işlerini geçirmek üçin zerur bolsa ygtyýarly şahslaryň hususy eýeçiligindäki jaý böleklerine girmäge we olardan ulanmaga rugsat bermek. Şular ýaly halatlarda ýetirilen zyýanyň öwezi dolunmaga degişli.

5. Kommunikasiýa we üpjünçilik şertlerini guramak üçin zerur bolan çäreleriň geçirilmegine ýol bermek. Şonuň ýaly çäreler öz peýdasy üçin geçirilýän jaý eýesi şular ýaly halatda ýetirilen zyýanyň öwezini dolmaga borçly.

Ýaşayyş jaý eýeleriniň her biri öz paýyna laýyklykda umumy eýeçilikden peýdalanyp biler. ýaşayyş jaý eýeleri jaýda özleriniň ýaşayan otaglarynyň nähili ýerleşýändigine garamazdan umumy eýeçilikdäki çykdaýylary ýagny öýi degişli ýagdaýda saklamak, bejermek, dolandyrmak baradaky çykdaýylary öz paýyna laýyklykda tölemäge beýleki jaý eýeleriniň öňünde jogapkärdir.

Umumy eýeçiligi dolandyrmak ýaşayyş jaý eýeleriniň üstüne ýüklenilýär, ýagny ýaşayyş jaý eýeleriniň her biri beýleki jaý eýeleriniň razylygyny alman umumy eýeçilige gös-göni howp salýan zyýanyň öňüni almak üçin zerur çäreleri görmäge haklydyr. Jaý eýesiniň eden çykdaýylarynyň özüne tölenilmegini talap etmäge haky bardyr.

Ýaşayyş jaý eýeleriniň umumy bähbitlerine laýyk gelýän derejede dolandymaga şu aşakdakylar degişlidir:

1. Umumy eýeçiligiň görkezilen derejede saklanylmagy we onda ýeňil bejergi işleriň geçirilmegi. Eger-de jaýyň ýaşamak üçin ýaramly bolmagyny üpjün etmek üçin zerur bolsa.

2. Jaýy talaba laýyk saklamak üçin serişde toplanlymagy.

3. Ýaşayyş jaý eýesiniň peýdasyna kommunikasiýa we üpjünçilik çärelerini gurnaşdyrmak üçin zerur bolan ähli çäreleriň geçirilmegi.

1998-nji ýylyň 4-nji dekabryndaky Türkmenistanyň Prezidentiniň karary bilen "Türkmenistanda ýaşayyş jaý gurluşygy hakyndaky" düzgünnama tassyklanyldy. Oňa üýtgetmeler we goşmaçalar 2005-nji ýylyň 28-nji iýulynda kabul edilen Türkmenistanyň Prezidentiniň karary bilen

girizildi. Görkezilen düzgünnama laýyklykda Türkmenistanda ýaşayan her bir raýatyň şäherde, şäherçede ýa-da obada hususy eýeçilik hukugy esasynda özi üçin ýaşayyş jaýyny bellenen tertipde gurmaga haklydyr.

Türkmenistanyň raýatlaryna hususy ýaşayyş jaý gurluşygy üçin ýer bölekleri 2004-nji ýylda kabul edilen Ýer kodeksinde bellenen tertipde berilýär. Hususy ýaşayyş jaýynyň gurluşygy diňe şol maksat üçin bellenen tertipde bölünip berlen ýer bölegine eýeçilik hukugyny berýän hem-de degişli ýerine ýetiriji häkimiýet edarasynyň ygtyýarnamasy bolan halatynda amala aşyrylyp bilner. Şeýle hem binägarlik (arhitektura) we şäher gurluşyk edaralary bilen ylalaşylan taslama boýunça ýaşayyş jaýyny we oňa hyzmat etmek üçin zerur bolan hojalyk jaýlaryny gurmak barada şertnama baglaşylança berlen ýerlerde gurluşyga başlamak gadagandyr. Şeýle hem ýaşayyş we hojalyk jaýlaryndan başga jaýlary gurmak gadagandyr. Ýerli binägarlik we şäher gurluşyk edaralary bölünilip berlen ýer bölekleriniň çäklerini ýerinde belledýänçä hem-de şol edaralar gurluşyk gurnaýyş işlerine ygtyýarnama berýänçä şol ýer böleklerinde gurluşyga başlamak gadagan edilýär.

Ýerli binägarçilik we şäher gurluşyk edaralaryndan ygtyýarnama alynman gurulan binalar, desgalar rugsatsyz gurluşyk hökmünde häsiýetlendirilýär. Günärkärler bolsa bellenen tertipde jogapkärçilik çekýärler. Eger gurluşyk geçiriji bölünip berlen ýer böleginde iki ýylyň dowamynda gurluşyga başlanmasa ýa-da ony niýetlenilenden başga maksat üçin peýdalansa ýer bölegi ony beren edaranyň çözgüdi bilen yzyna alnyp bilner. Ýaşayyş jaýlary hem-de goşmaça binalar gurulanda bellenen tertipde tassyklanan

taslamalardan çykmak gadagan. Hususy ýaşaýyş jaýlarynyň gurluşygy bellenen tertipde taýýarlanylýan ýörite taslamalar boýunça amala aşyrylýar. Gurluşyk geçiriji ýaşaýyş jaýynyň bellenen tertipde tassyklanylýan taslamasyny ylalaşmak üçin ýerli binägärlik we şäher gurluşyk edaralaryna berýär.

Ýaşaýyş jaýlar gurulanda yşyklansyz haýatlaryň köçe tarapdan ýan köçeleriň derejesinden obada iki metrde, şäherlerde we şäherçelerde 1 metr 50 sm-den belent gurmak gadagan edilýär. Hususy ýaşaýyş jaýlarynyň gurluşygyna döwlet gözegçiligini ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet edaralary amala aşyrylar.

Hususy ýaşaýyş jaýlaryny ýerleşdirmek we gurmak bilen baglanyşykly jeddeleri hereket edýän kanunçylykda bellenen tertipde ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet edaralary hem-de kazyýet çözüýär. Ähli gurulan hususy ýaşaýyş jaýlary degişli ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet edarasý tarapyndan gol çekilen resmileşdirilen nama esasynda ulanmaga berilýär, ýagny ýaşaýyş jaýy ulanmaga kabul edilmeli, jaýy ulanmaga kabul etmek boýunça topar döredilýär. Bu toparyň başlyklygyna degişli ýerli binägärlik we şäher gurluşyk edarasynyň wekili, ýagny şäheriň baş arhitektory, etrabyň arhitektory bellenilýär. Hususy ýaşaýyş jaýlaryny kabul etmegiň namalaryny degişli ýerli ýerine ýetiriji häkimiýet edaralary tassyklaýar.

Şäherlerde we şäherçelerde, obalarda täze gurulan hususy ýaşaýyş jaýlarynyň sanawy ýerli kommunal hojalyk edaralarynyň gatnaşmagynda diňe ýaşaýyş jaýy ulanmaga kabul edilenden soň ýöredilýär. Ýaşaýyş jaýynyň durkuny täzelemäge, ýerleşişini üýtgetmäge üst we ýan

goşmaçalaryny gurmaga diňe ýerli binägärlik we şäher gurluşyk edarasynyň ygtyýar bermegi bilen ýol berilýär.

1998-nji ýylda kabul edilip, 2005-nji ýylda üýtgetmeler we goşmaçalar girizilen kararlar bilen Türkmenistanyň şäherlerinde, şäherçelerinde we obalarynda gurluşyk geçirmegiň kadalary tassyklanyldy. Bu kadalara laýyklykda ilatly ýerlerde gurluşyk geçirilen mahaly edara görnüşindäki taraplar we raýatlar özlerine berkidilen ýerlerde ýerleşýän taryhy, medeni arheologiýa şäher gurluşyk arhitektura hem-de sungat ýadygärliklerini bellenen talaplara laýyklykda goramagy we peýdalanmagy üpjün etmelidirler. Taryhy we medeni ýadygärlikleriň saklanyp galmagyna wehim salýan gurluşyk degişli edaralar bilen ylalaşyp olary abat saklanmagyny üpjün edýän çäreler amala aşyrylanda geçirilip bilner.

Baş ýylyň dowamynda peýdalanmasa ýer bölegi alynmaga degişli. Oba ýerlerinde şahsy kömekçi hojalygy alyp barmak üçin berilýän ýer bölekleriniň möçberi 0.16 gektara çenli. Bu ýer böleginde ýaşaýyş jaýy beýleki hojalyk desgalary gurulyp bilner. Şäherlerde we şäherçelerde ýaşaýyş jaýyny gurmak hem-de oňa hyzmat etmek üçin berilýän ýer böleginiň möçberi 0.10 gektara çenlidir. Bu ýer bölekleri Türkmenistanyň raýatlarynyň hususy eýeçiligine berilýär hem-de mirasa geçirilip bilner.

Tema: 25. Ylmy intellektual eýeçilik hukugy.

1. Ylmy intellektual eýeçilik hukugy barada düşünje.
2. Ylmy intellektual eýeçiligiň obýektleri we görnüşleri.
3. Ylmy intellektual eýeçilik hukugynyň subýektleri.
4. Ylmy intellektual eýeçilik hukugyny goramak.
5. Ylmy intellektual eýeçiligi peýdalanmak.
6. Ylmy intellektual eýeçilik hukugynyň başga birine geçmegi.

Ylmy intellektual eýeçilik bilen baglanyşykly gatnaşyklar Türkmenistanyň Konstitusiýasy, 1993-nji ýylyň 1-njy oktýabryndaky "Eýeçilik hakyndaky kanun, 1992-nji ýylyň 30-njy sentýabryndaky "Ylmy intellektual eýeçilik hukugy hakyndaky" kanun we beýleki kanunlar, hukuknamalar bilen kadalaşdyrylýar. Türkmenistanda ylmy intellektual eýeçilik hukugy eýeçilik hukugynyň bir görnüşini bolup durýar. Konstitusiýanyň 39-njy maddasyna laýyklykda " Türkmenistanyň raýatlarynyň ylmy we tehniki döredijiligini erkin alyp barmaga hukugy bardyr". Bu hukuk kanun tarapyndan goralýar. Döwlet ylmyň, döredijiligiň ösmegine ýardam edýär. Ylmy intellektual eýeçilik diýlende ylmy barlag, taslama, gözleg, tejribe konstruktorçylyk hem-de tejribe tehnologik işleriň netijelerine bolan eýeçilik düşünilýär. Ylmy intellektual eýeçilige ylmy işleriň obýekt görnüşine getirilen (ýa bolmasa ýazmaça), aralyk ahyrky we goşmaça netijeler degişlidir. Aralyk, häsiýetdäki netijeler kontraktda, gulluk ýa-da ýörite tabşyrykda göz önünde tutulýar. (Tabşyryk

berilýär, ýörite kontrakt wezipe bilen baglanyşykly kontrakt).

Ylmy intellektual işiň dowamynda döredilen ýa-da alnan, emma şol işleriň ahyrky jemi bolup durmaýan obýektler aralyk obýektlerdir. Ahyrky häsiýetdäki netijeler kontraktda gulluk tabşyrykda göz önünde tutulan ylmy işleriň jemi hökmünde döredilen ýa-da alnan obýektlerdir.

Goşmaça häsiýetdäki netijeler kontraktda, gulluk tabşyrygynda ol ylmy işleriň dowamynda döredilýär ýa-da alynýar (ylmy iş gidip duranda, kontrakt boýunça, emma şol işiň dowamynda goşmaça netijä gelýär). Emma bu gellen netije ýa-da alnan netije işiň ahyrky jemi bolup durmaýar. Ol gullyk ýa-da ýörite tabşyrykda görkezilenlerden tapawutlanýan maksatlar üçin ulanylýar. Ylmy intellektual eýeçiligiň obýektleri islendik görnüşde hödürlenip bilner.

Häzirki wagtda belli bolan ýa-da geljekde dörediljek islendik nusgadaky materialyndan geçirilip bilner. Ylmy intellektual eýeçilik hukugy onuň eýesiniň öz işläp taýýarlan ylmy teklipleriniň netijelerine eýelik etmäge berlen, ondan peýdalanmaga we oňa ygtyýar etmäge berlen mümkinçilikdir.

Bu eýeçilik kanun arkaly ykrar edilýär hem-de goralýar. Ylmy işleriň netijelerini onuň eýesiniň razylygy bolmasa hiç kimiň peýdalanmaga hukugy ýokdur. Aýratyn halatlarda Ministrler Kabineti tarapyndan ylmy intellektual eýeçiligi onuň eýesinden beýleki edara görnüşindäki taraplaryň çäkli peýdalanmagyna rugsat berlip bilner. Bellenilişi ýaly, ylmy intellektual eýeçilik hukugy ynsanperwerlik maksatlary üçin amala aşyrylmalydyr. Bu eýeçilik döwletiň, raýatlaryň, edara görnüşindäki

taraplaryň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini bozmaly däldir.

Bu eýeçilik hukugynyň ýüze çykmagynyň esaslary şu aşakdakylardyr:

1. Ylmy işleriň dürli görnüşlerindäki obýekt görnüşine getirilen aralyk we ahyrky netijelerini almak hem-de peýdalanmak esasynda, şol ylmy işleriň taraplaryň ýörite ylalaşyk baglaşmagy arkaly guramagy hem-de geçirmegi.

2. Ylmy iş aýry-aýry raýatlar ýa-da olaryň kollektiwleri tarapyndan özbaşdak geçirilende, şol sanda olar telekeçilik işi bilen meşgullananda ylmy işleriň obýekte öwrülen görnüşlerinde beren netijelerini almak.

3. Ylmy işleriň obýekt görnüşine getirilen netijeleri almak.

Kanunçylyga laýyklykda Türkmenistanyň, daşary ýurt döwletleriniň fiziki we edara görnüşindäki taraplary, halkara guramalary, ylmy intellektual eýeçilik hukugynyň subýektleri bolup biler.

Ylmy intellektual eýeçilik hukugynyň subýekti bolmak hukugy iş berijä edara, gurama, kärhana, ýokary okuw mekdebine, döwlet edarasyna, dolandyryş edarasyna degişli bolup biler, eger ylmy intellektual eýeçilik obýektini döretmek ýa-da işläp taýýarlamak işi, kontrakt ýa-da ýörite tabşyryk esasyndaky meýilnamalar esasynda iş bilen baglanyşykly bolsa iş berijiniň eýeçiliginde durýan materiallar, serişdeler we beýleki zatlar ulanylan bolsa özem ylmy intellektual eýeçilik obýektini işläp taýýarlaýjy, ýagny dörediji iş beriji bilen zähmetde durýan bolsa, ýa-da bu mesele barada kontrakt baglaşýan bolsa. Ylmy intellektual eýeçiligi işläp taýýarlaýjy, dörediji bilen iş

beriji ýagny ylmy edara ýa-da başga gurama bir wagtyň özünde ikisi hem ylmy intellektual eýeçilik hukugynyň obýektleriniň eýesi bolup bilerler.

Eger-de işläp taýýarlaýjy iş beriji bilen zähmet gatnaşyklarynda durýan bolsalar hem-de ylmy barlag işini gulluk wezipesi boýunça ýa-da ýörite tabşyryk esasynda ýörite ýerine ýetirýän bolsa, görkezilen halatda iş beriji bilen bir hatarda işläp taýýarlaýjy hem bu eýeçiligiň subýekti hökmünde çykyş edýär.

Ylmy intellektual eýeçiligiň obýektleri işläp taýýarlaýjy iş beriji bilen zähmet gatnaşyklarynda durýan bolsa iş beriji içerki ygtyýarnama ylalaşygyny ýa-da başga ylalaşygy baglaşmak arkaly döredilýän obýekte hukuk işläp taýýarlaýja berlip bilner. Şular ýaly halatda işläp taýýarlaýjy ylmy barlag tejribe konstruktorçylyk işleri ýerine ýetirilende ylmy edarada guramada ýüze çykan ylmy intellektual eýeçilik obýektleriniň eýesi hasaplanýar.

Raýatlar hem-de olaryň kollektiwleri ylmy işleri özbaşdak geçirmeleri esasynda alan ylmy intellektual eýeçilik hukugynyň obýektleriniň eýesi hasaplanýarlar. Ylmy intellektual eýeçilik hukugy işläp taýýarlaýja degişli bolýar, haçanda obýekti döretmek işi kontrakt gulluk wezipesi ýa-da ýörite tabşyryk esasynda degişli meýilnamalara laýyklyda iş bölen baglanyşykly bolmasa. Şeýle hem obýekt döredilende hojalyk ýöretmeginde derhal dolandyrmagynda durýan materýallar, serişdeler, enjamlar ulanylmaýan bolsa, özem işläp taýýarlaýjy şol edaralar bilen zähmet gatnaşyklarynda durýan bolsa.

Ylmy intellektual eýeçiligiň goşmaça obýektlerini döreden ýa-da degişli netijeleri alan raýatlar

hem-de edara görnüşindäki taraplar, şol obýektleriň eýesi hasaplanylýar.

Kanunçylykda göz önünde tutuluşy ýaly ylmy intellektual eýeçilik hukugy ylmy işleri geçirmek we belli bir ylmy netijeleri gazanmak barada buýrujy bilen ýerine ýetirijiniň baglaşan kontrakty esasynda ýüze çykyp biler. Kontraktda şa aşakdakylar kesgitlenilmäge degişli:

1. İşleriň ahyrky hem-de goşmaça netijeleri üçin ylmy intellektual eýeçilik hukuk düzgüni.

2. Maliýeleşdirmegiň we maddy tehniki üpjünçiligiň çeşmeleri, işleriň netijeleriniň eýesi.

3. Netijeleri patentlemegiň ýaşyrynlygyny üpjün etmegiň halatlary we şertleri.

4. Eýeçiligiň obýektlerini bölekleyin ýa-da tutuş döretmek hem-de ulanmak.

5. Eýeçilik hukugyny beýleki adamlara bermegiň, ýagny geçirmegiň şertleri.

6. Şol hukugy peýdalanmakdan alnan girdejileri paýlamak, Şeýle hem kontrakt baglaşmakdan gelip çykýan beýleki şertler.

Ylmy işleriň netijeleriniň eýesi döwlet ýa-da edara görnüşindäki tarap bolup durýan bolsa, onda kontrakt esasynda ýerine ýetiriji patent ekspertizasyny (seljermesini) geçirmek barada talap taýýarlaýar we bildirýär. Eger-de başga hili ýagdaý göz önünde tutulmadyk bolsa. Ylmy intellektual eýeçilik hukugy ylmy edaranyň, guramanyň gulluk we ýörite tabşyrygy iş meýilnamasy boýunça ylmy işler geçirilende, zähmet şertnamasy baglaşylanda oňa ylmy intellektual eýeçilik hukugyny goramak barada degişli talaplar girizilmeli. Şeýle hem şol hukugyň bozulandygy üçin kanunçylyga

laýyklykda degişli emläk jogapkärçilik hukuk çäreleri göz önünde tutulmaly. Ylmy intellektual eýeçilik hukugy ylmy edara ýa-da gurama bilen ýerine ýetirijiler kollektiwleriniň arasynda baglaşylan kollektiwleýin şertnama esasynda hem ýüze çykyp biler.

Kollektiwleýin şertnamada şu aşakdakylar kesgitlenýär:

1. Alynýan ylmy netijeleriň eýeçiliginiň hukuk düzgüni.
2. Şol netijeleri peýdalanmagyň şertleri we tertibi.
3. Ylmy işleri geçirmegiň beýleki şertleri.

Ylmy intellektual eýeçiligiň obýektlerini işläp taýýarlaýjynyň kontraktda zähmet şertnamasyna ýa-da kollektiwleýin şertnama laýyklykda degişli hak almaga hukugy bar. Bu hukuk mirasa hem geçýär. Görkezilen resminamalarda obýekti taýýarlaýjynyň hukugynyň bardygyny göz önünde tutulyp bilner.

Ylmy intellektual eýeçiligi hojalyk işinde peýdalanmakdan alnan girdeji degişli resminamada ýagny kontrakt zähmet şertnamasynda işläp taýýarlaýjy üçin şertleşilen paýdan özgesi obýektiň eýesine degişli hasaplanýar. Edara görnüşindäki taraplar ylmy intellektual eýeçiligiň eýesi bilen baglaşylan kontrakta laýyklykda töleg meselesi boýunça hem degişli hereketleri edip bilýärler. Kanunçylykda göz önünde tutulyşy ýaly döwlet howpsuzlygyny ýa-da ýurduň goralmagyny üpjün etmek maksady bilen edara görnüşindäki taraplaryň hem-de raýatlaryň ylmy intellektual obýektlerine ygtyýar etmek hukugy çäklendirilip bilner. Şular ýaly obýektleriň sanawy

hem-de hukugy çäklendirmeginiň tertibi Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan belleniýär.

Ylmy intellektual eýeçilik hukugynyň eýesi öz hukugyny beýleki raýatlara ýa-da edara görnüşindäki taraplara doly ýa-da kem-käsleýin bermäge haklydyr. Bu hukuk tölegli ýa-da mugt berlip bilner. Hukuk başga birine geçirilende şol barada kontrakt baglaşylýar. Şol geçirilen hukugy peýdalanmak arkaly alnan peýda obýekt eýesine degişli paý berlip bilner. Hukugyň başga birine geçirilmegi aýratyn häsiýete eýe bolup biler. Berilen hukuk yzyna alynmaga degişli däl. Eýeçilik obýektinden peýdalanmak üçin berlen ygtyýarnama yzyna alnyp bilinmez.

Ylmy işleri geçirmek onuň netijelerinden peýdalanmak babatda kontrakt (zähmet şertnamasy) baglaşylanda taraplar şu aşakdakylary görkezmeli:

1. Şol işleriň netijelerini almak baradaky maglumatlar.

2. Maliýe meseleleri baradaky maglumatlar.

Kontraktyň, şertnamanyň düýp manysy şertleri hem-de şolar bilen baglanyşykly beýleki maglumatlar. Şol sanda belli bir maglumatlary gizlin saklamak. Olary jar etmezlik barada borçlar hem görkezilmeli. Bu düzgüniň bozulmagy kontraktda görkezilen emläk jogapkärçiligine getirip biler. Emma şu aşakdaky maglumatlar ona degişli däl:

1. Kontrakt baglaşylmazdan ozal taraplara mälüm bolan habarlar.

2. 3-nji tarapdan alnan käbir maglumatlar habarlar.

3. Kanunçylykda ýa-da şertnamada göz önünde tutulan halatda hukugy goramak.

Intellectual eýeçiligi goramak kazyýet tertibinde geçirilýär. Jedellere garalanda şol eýeçiligiň eýesine ýetirilen zyýanyň öwezini tölemek baradaky meseleler çözülýär. Ylmy intellektual eýeçilik hukugynyň subýektine ahlak taýdan, moral taýdan zyýan ýetiren günäkär onuň öwezini hem dolmaga borçly. Ýetirilen zyýany kesgitlemek maddy zyýanyň öwezini doldyrmak meselesi çözülende hukuk bozujynyň şolar ýaly bozulmany nähili ýagdaýda edendigi, onuň agyrlyk derejesi we beýleki ýagdaýlar göz önünde tutulýar.

Kanunçylykda belenilişi ýaly obýekt eýeleriniň we beýleki adamlaryň ylmy intellektual eýeçilik obýektlerine eýelik etmek, ygtyýar etmek, peýdalanmak baradaky hukuklaryny bozýan degişli namalaryň çykarylmany netijesinde ýetirilen zyýanyň hem öwezi doly möçberde tölenilmäge degişli. Zyýanyň öwezi şol edaralaryň serişdeleriniň hasabyna tölenilýär. Görkezilen düzgünler bilelikdäki kärhanalaryň, daşary ýurtly raýatlaryň, edara görnüşindäki taraplaryň, döwletleriň, ylmy intellektual eýeçiligi babatda hem ulanylýar.

Türkmenistanyň territoriýasynda döredilen hem-de ygtyýarnamasyz daşary ýurda çykarmak bolmaýan ylmy intellektual eýeçilik obýektleriniň sanawy Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan kesgitlenilýär. Ylmy intellektual eýeçilik hukugynyň güýjüniň saklanyş möhleti eýeçiligiň alnan we resmileşdirilen ýylynyň yzyndan gelýän ýylyň 1-njy ýanwaryndan başlanýar. Şondan başlap 25 ýyla barabar hasaplanýar. Şunda muňa eýeçiligiň eýesiniň hukugy kärhana üýtgedilip gurlanda ýatyrylanda ýa-da raýat aradan

çykanda hukuk olaryň oruntutarlaryna geçýär. Ylmy intellektual eýeçilik obýektlerini döwlet belligine alýan hem-de hasaba alýan edara Türkmenistanda alnyp barylýan hem-de tamamlanan ylmy işler baradaky maglumatlary toplam işläp taýýarlaýar. Bu baradaky maglumatlar degişli gazna geçirilýär.

Tema: 26. Awtorlyk hukugy.

1. Awtorlyk hukugy barada düşünje.
2. Awtorlyk hukugynyň obýetleri.
3. Awtoryň hukuklary.
4. Awtoryň emläk hukuklarynyň çäklendirilmegi.
5. Awtorlyk hukugynyň hereket möhletri.
6. Awtorlyk hukuklarynyň geçmegi.
7. Gatyşyk hukuklar.
8. Awtorlyk we gatyşyk hukuklaryny goramak.

Awtoryk hukugy bilen baglanyşykly meseleler Türkmenistanyň Konstitusiýasyna laýyklykda Raýat kodeksi hem-de beýleki hukuknamalar bilen kadaldyrylýşar. Raýat kodeksine laýyklykda awtorlyk hukugy ylym edebiýat we sungat eserlerini döretmek hem-de olardan peýdalanmak bilen baglanyşykly gatnaşyklary kadalaşdyrýan hukuk kadalarynyň jemidir. Awtorlyk hukugy şu aşakdakylara degişli:

1. Awtorlyk we gatyşyk hukuklarynyň eýesi ýurtda bolan ýa-da ýurdyň territoriýasynda eseri satylýan, fiziki we edara görnüşindäki taraplaryň eserleriniň, olaryň ýerine ýetirilişine, daşary ýurt fiziki we edara görnüşindäki taraplar babatda awtorlyk hukuklarynyň goralmagy özara ylalaşyk esasynda kesgitlenilýär.

2. Türkmenistanda 1-njy gezek çap edilen eserlere we beýlekilere, eger-de onuň çäklerinden daşarda birinji gezek çap edilenden soň 30 gününň dowamynda olar ýurtda çap edilen bolsa.

3. Türkmenistanda ýerleşýän binägarlik eserlerine, olaryň awtorlarynyň raýatlygyna hem-de olaryň ýaşayan ýerine garamazdan.

4. Halkara şertnamalaryna laýyklykda Türkmenistanyň gatnaşmagy bilen goralýan ylmy edebiýat, sungat eserlerine olaryň ýerine ýetirilişine we beýlekilerine awtorlyk degişlilerden ybarat.

Eserleriň maglumat bermeginiň elektron ulgamlary arkaly elýeterli edilmegi hem olaryň çap edildigi hasaplanýar. Eserleriň we beýlekileriň aýdymlar, oýunlar, tanslar arkaly we beýleki şekillerde ýerine ýetirilmegi jemagat önünde ýerine ýetirilendigi hasaplanylýar.

Audiowizual eserleriň şekilleriniň yzygiderli görkezilmegi hem olaryň jemagat önünde ýerine ýetirilendigi hasaplanýar.

2. Awtorlyk hukugynyň obýektlerine şu aşakdakylar degişli:

1. Edebi eserler – ýagny kitaplar, praşuralar kitapçalar, makalalar, kompýuter programmalary, maglumat bazalarynyň binýady.

2. Drama ýa-da sazly drama eserleri, horeografiýa eserleri.

3. Tekstli ýa-da tekstsiz saz eserleri.

4. Skulptura, ziwopis, grafika eserleri we beýleki şekilendiriş sungat eserleri.

5. Bezeg we monumental sungat eserleri.

6. Binägärlük (arhitektura) eserleri, şäher gurluşyk we bagçylyk seýilbag sungaty

7. Fotografiýa eserleri.

8. Kartografiýa eserleriň meýilnamalary, ilystrasiýalar we geografik, topografiýa we beýleki ylmlara degişli eserler.

Awtorlyk hukugynyň eserlerine şu aşakdakylar hem degişlidir:

1. Ýasalan eserler, ýagny terjimeler, edebi taýdan işläp taýýalamalar, annotasiýalar, referatlar, rezýumeler, synlar, sahnalaşdyrmalar we eserleriň beýleki gaýtadan islenilmegi.

2. Ýygýndylar, entsklepediýalar we beýlekiler.

Ýasalan we düzülen eserler awtorlyk hukugynyň obýektleri bolup durýan eserler hem esaslanýandygyna ýa-da goşulýandygyna garamazdan awtorlyk hukugy tarapyndan goralмага degişli:

1. Awtorlyk hukugy şu aşakdakylara degişli edilmeyär. Resminamalara hem-de olaryň resmi terjimelerine.

2. Döwletiň resmi nyşanlaryna.

3. Maglumat häsiýetli bolan wakalar we ýagdaýlar baradaky habarlar.

4. Halk döredijiligi awtorlyk hukugynyň sanawyna degişli däl.

Eseriň awtory fiziki şahs hasaplanýar. Onuň intellektual döredijilik işiniň netiesinde eser döredilýär. Awtorlyk hukugynyň ýüze çykmagy hem-de amala aşyrylmagy üçin eserleriň bellige alynmagy, ýörite resmileşdirilmegi hökman däl. Awtorlyk hukugynyň eýesi öz hukuklaryny mälim etmek üçin öz hukuklaryny

goramagyň nyşanlaryny peýdalanyp bilýär. Ol eseriň her bir nusgasynda ýerleşdirilýär. Ol üç elementden ybarat:

1. © latyn harpy.
2. Awtorlyk hukugynyň eýesiniň ady.
3. Eseriň ilkinji gezek çap edilen ýyly.
4. Başga subutnama ýok wagtynda asyl nusgada ýa-da eseriň nusgalarynyň birinde awtor hökmünde görkezilen şahs eseriň awtory hasaplanýar.

Awtor belli bir lakam bilen hemmelere mälim bolsa, eser şol lakam bilen çap edilende görkezilen düzgün ulanylýar. Birnäçe şahsyň bilelikde döreden eseri awtorlaşlara degişli bolýar. Olaryň özara gatnaşyklary baglaşylan şertnama arkaly kesgitlenip bilner. Ýygynyň ýa-da beýleki düzülen eserleriň awtoryna, ýagny düzüjisine onuň toplamangy ýa-da materiallary ýerleşdirmegiň amala aşyrmagyna awtorlyk hukugy degişli bolýar.

Ýasalan eserleriň awtoryna awtorlyk hukugy onuň amala aşyran üýtgetmelerine, gaýtadan işlenilmegine degişli bolýar. Terjimeçiniň awtorlyk hukugy öz terjimesine degişli audiowizual eserleriniň awtory şu aşakdakylar bolýar:

1. Eseriň rezisory goýujysy, senariýanyň awtory şol eser üçin döredilen ýörite saz eseriniň awtory (kompozitor) görkezilen eserleri döretmek üçin awtorlyk şertnamasynyň baglaşylmagy eseri döredijä ony peýdalanmak üçin aýratyn awtorlyk hukugynyň berilmegine getirýär.

2. Gulluk borçlaryny ýa-da iş berijiň gulluk tabşyrygyny ýerine ýetirmek tertibinde döredilen esere bolan awtorlyk hukugy gulluk eseriniň awtoryna degişli

bolýar. Gulluk eserini döretmek barada iş beriji bilen eseri döredijiniň arasynda şertnama baglaşylýar.

Ylmy awtoryň şahsy hukuklary barada awtoryň şahsy hukuklaryna şu aşakdakylar degişli:

1. Eseriň awtory hökmünde ykrar etmek hem-de ony talap etmek.

2. Eserde başga bir taslama adyny görkezmek hukugy.

3. Eseriň ýoýulmagyna garşylyk görkezmek hukugy (şahsy hukuk şulardan ybarat) .

Awtoryň emläk hukuklary. Eseri islendik usulda ulanmak babatda aýratyn hukuklydyr. Ol hukugy amala aşyrmaga rugsat bermäge ýa-da gadagan etmäge bolan hukugy aňladýar.

Eseriň täzeden beýan edilmegi eseriň asyl nusgasyny beýleki nusgalaryny satmak, köpçülikleýin prokata bermek, importa bolan hukuk, getirmäge bolan hukuk, eseriň jemagat önünde ýerine ýetirilmegi, jemagat önünde habar berilmegi, eseriň efirde ýerine ýetirilmegi, eseriň terjimesi, eseri üýtgetmek we beýlekiler awtoryň hukuklary hasaplanýar.

Awtoryň gonorarynyň möçberi degişli şertnamalarda görkezilýär. Belli bir halatlarda eseri köpeldip, nusgalaryny almaga ýol berilýär. Maglumat, ylmy, okuw we beýleki maksatlar üçin eserler peýdalanylyp bilner. Açyk ýerlerde ýerleşdirilen eserleri binägärlik, fotografiýa, şekillendiriş sungatynyň eserleri erkin baryp görmek üçin peýdalanylyp bilner. Kanunda bellenen tertipde çap edilen saz eserleriniň jemagat önünde ýerine ýetirilmegine ýol berilýär.

Kazyýet önümçiligi üçin eserleriň gaýtadan beýan edilmegine ýol berilýär. Efir gepleşigi guramasy tarapyndan eseriň gysga möhletli ýazgysy geçirilip bilner. Kompýuter programmalaryny maglumatlar bazalaryny erkin peýdalanmaga ýol berilýär.

Awtorlyk hukugynyň hereket möhleti eser döredilmegi bilen ýüze çykýar, hem-de awtor aradan çykandan soň 50 ýylyň dowamynda hereket edýär.

Awtoryň hukugy şärikli döredilen eserine awtorlyk hukugy бүтін ömrüniň dowamynda hem-de awtordaşlaryň iň ahyrynda aradan çykan awtordan soň 50 ýylyň dowamynda hereket edýär. Awtorlyk hukugynyň hereket möhletiniň dolmagy, onuň jemagatyň mirasyna geçýändigini aňladýar. Türkmenistanyň territoriýasynda gorag berilmedik eserler hem jemgyýetiň mirasyna geçen hasaplanýar. Jemgyýetiň mirasyna öwrülen eserler Awtorlyk hukugy tölenilmezden islendik şahs tarapyndan peýdalanylyp bilner. Şular ýaly halatda Awtoryň şahsy hukuklary berjaý edilmelidir, ýagny awtoryň adyny görkezmek eseri ýoýmazlyk beýlekiler.

Awtoryň hukuklary awtorlyk şertnamalary boýunça şeýle hem miras tertibinde başga geçýär. Miras tertibinde awtorlyk hukugy kanun ýa-da wesýetnama boýunça geçýär. Emma awtoryň şahsy hukuklary miras boýunça geçmeýär. Şol bir wagtyň özünde awtoryň mirasdarlary onuň şahsy hukuklarynyň goralmagyny amala aşyrmaga haklydyrlar. Şunda mirasdarlaryň görkezilen ygtyýarlyklary möhlet bilen çäklendirilmeýär. Awtor wesýetnamany ýerine ýetirijini haýsy tertipde belleýän bolsa, şahsy hukuklary goramak üstüne ýüklenilýän şahsy

hem şolar ýaly tertipde görkezmäge haklydyr. Şular ýaly şahs öz ygtyýarlyklaryny ömürlük amala aşyrýar.

Awtorlar hem-de awtorlyk hukugynyň beýleki eýeleri emläk hukuklaryny awtorlyk şertnamasy boýunça berip bilerler. Awtorlyk şertnamasynda şu aşakdakylar görkezilmäge degişli”.

1. Ulanylýan eseriň anyk beýany, möçberi, ady.

2. Eseriň ulanylýan usuly ýagny şertnama boýunça berilýän hukuklar berilýän hukugyň möhleti hem-de territoriýasy, tölegiň möçberi hem-de beýleki şertler.

Awtorlyk şertnamasynda hukuklary bermegiň möhleti göz önünde tutulmadyk bolsa, onuň baglaşylan senesinden baş ýyl soň şertnama ýatyrylyp bilner. Şunda ol ýatyrylmazdan 6 aý ön bu barada goşmaça habar bermeli. Awtoryň şertnamasynda berilýän hukuklaryň territoriýasy görkezilmedik bolsa, onda Türkmenistanyň territoriýasy bilen çäklendirilýär.

Awtorlyk şertnamasynda tölegiň möçberi hem-de ony tölemegiň tertibini taraplar kesgitleýär. Şertnama boýunça berilýän hukuklar beýleki şahslara tutuşlaýyn ýa-da bölekleyin berlip bilner. Eger bu barada şertnamada göz önünde tutulan bolsa. Awtoryň geljekde belli bir temadan ýa-da belli bir ugurdan eser döretmegini çäklendirýän awtoryk şertnamasynyň şertleri hakyky däl hasaplanylýar. Awtorlyk şertnama ýazmaça görnüşinde neşir etmek üçin ulanmak barada şertnama dilden hem baglaşylyp bilner. Mysal üçin, roman taýýar, ony neşirýatda belli bir baplaryny çykaryp bilýär.

Radio we telewidiniýe boýunça eserleri bir gezek bermek barada şertnamany dil üsti bilen baglaşmak ýeterlik. Awtorlyk hukugy bilen gatyşyk hukuklar (ýerine

ýetiriji) awtorlyk hukugynyň goralmagyna päsgel bermeýär. Gatyşyk hukuklar awtorlyk hukuklaryny hormatlamak, goramak ýoly bilen amala aşyrylýar, ýagny ýerine ýetirijiler taýýarlaýjylar, gepleşik guramalary gatyşyk hukuklarynyň subýektleri hasaplanýar. Bu subýektler awtorlar bilen baglaşylan şertnamanyň çäklerinde hukuklary amala aşyrýarlar. Ýerine ýetiriji hasaplanylýar: aktýor, aýdymçy, sazanda tans ediji roly ýerine ýetirýän, okaýjy, aýdyjy we beýlekiler.

ýerine ýetirjileria degişli hukuklary:

1. Adyna bolan hukuklar.
2. Hyýanatçylykdan goramaga bolan hukuk.
3. Islendik görnüşde ýerine ýetirmek hukugy töleg almaga bolan hukuk we beýlekiler.

Ýerine ýetiriji tarapyndan gulluk borçlaryny ýa-da iş berijiniň gulluk tabşyryklaryny ýerine ýetirmek tertibinde döredilen ýerine ýetirme babatda ýerine ýetirijiniň adyna bolan hukuk, abraýyna hormat goýmak hukugy degişlidir.

Awtorlyk we gatyşyk hukuklarynyň bozulmagy üçin bellenilen tertipde raýat, jenaýat we dolandyryş jogapkärçiligi ýüze çykýar. Edara görnüşindäki tarap awtorlyk hukugyny bozan halatynda raýat jogapkärçiligi ýüze çykýar, ýagny ýetirilene zyýanyň öwezini dolmak göz önünde tutulýar. Awtorlyk we gatyşyk hukuklarynyň eýeleri şu aşakdakylary talap edip bilýär:

1. Hukuklary ykrar etmek. Hukuk bozulmadan ön dowam eden düzgüniň dikeldilmegi.

2. Hukugy bozýan hereketiň ýatyrylmagy, elden giderilen peýdany goşmak bilen ýitgileriň tölenilmegi. Ýitgileri tölemegiň deregine hukuklaryn bozulmagy

netijesinde bozujy tarapyndan alnan girdejileriň tölenilmegi. Ýitgileri tölenilmegi girdejileriň tölenilip alynmagyna derek kazyýetiň kesgitleýän möçberinde ýetirilen zyýanyň öweziniň tölenilmegi.

Eseriň nusgalarynyň taýýarlanylmagy, ýaýradylmagy awtorlyk ýa-da gatyşyk hukuklarynyň bozulmagyna getirýän bolsa, olar kontrafaktlar hasaplanylýar. Bu önümleri hem-de olary ýañadan beýan etmek üçin materiallar hem-de enjamlar kazyýetiň çözgüdi bilen konfiskasiýa edilip bilner.

Awtorlyk hukuklarynyň subýektleri öz hukuklaryny goramak boýunça kollektiwleýin esasyda emläk hukuklaryny dolandyrýan guramalary döretmäge haklydyrlar.

Tema: 27. Patent hukugy.

1. Patent baradaky kanunçylyk.
2. Patenti bermegiň tertibi.
3. Patenti bellige almagyň tertibi.
4. Patent tölegini tölemegiň tertibi.

Patent salgyt edarasy tarapyndan hususy telekeçä berilýän resminama. Ol belli bir döwürde, belli bir işiň görnüşine berilýär. 1996-njy ýylyň 31-nji oktýabrynda Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan edara görnüşindäki tarapy döretmeýän telekeçilere salgyt salmagy tertipleşdirmek hakyndaky karary kabul edildi. Bu karar bilen patentleri bermegiň we patent tölegini kesgitlemegiň tertibi hakynda düzgünnama tassyklanyldy.

Bu düzgünnama Adalat ministrligi tarapyndan 2001-nji ýylyň 24-nji aprelinde bellige alyndy.

Şeýlelik bilen patent baradaky meseleler görkezilen karar, düzgünnama hem-de beýleki hukuknamalar bilen kadalaşdyrylýar. Görkezilen düzgünmama laýyklykda patent tölegi edara görnüşindäki tarapy döretmeýän hususy telekeçiler üçin berilýär. Bu töleg manat görnüşinde bank edaralarynyň üsti bilen tölenilýär hem-de ýerli býujete geçirilýär. Telekeçilik işini amala aşyrmak maksady bilen patent başga birine bermek gadagandyr. Bellenilen tertipde bellige alnan Türkmenistanyň raýatlary daşary ýurtly raýatlar, raýatlygy ýok adamalar hususy telekeçiler hökmünde patent esasynda işi amala aşyryp bilýärler. „Işň käbir görnüşlerini ygtyýarlylandyrmak hakyndaky“ kanuna laýyklykda degişli işň görnüşleri üçin ygtyýarnamasy bar adamlara patent berlip bilner. Patent hususy telekeçiniň salgyt bellige alnan ýeri boýunça döwlet salgyt gullugy tarapyndan berilýär. Patenti almak üçin hususy telekeçi döwlet salgyt gullugyna şu aşakdakylary tabşyrmaga borçly:

1. Arza –onda hususy telekçiniň ady, familýasy, atasynyň ady görkezilýär.
2. Bellige alyş şahadatnamasynyň belgisi, berlen wagty, işň görnüşi hem-de möhleti görkezilýär.
3. Fotosurat $\frac{3}{4}$ möçberli.
4. Patent töleginiň tölenilendigi barada kwitansiýa.
5. Ygtyýarnamanyň nusgasy.

Görkezilen resmi kagyzlaryň berlen gününüň ertesi patent berilmäge degişli. Salgyt edaralary berlen patentleri bellige alýarlar. Patent bellenilen şekilde bir aýdan bir ýyl

möhlete berilýär. Patent iki bölekden ybarat onuň biri telekeçä berilýär, beýlekisi bolsa gözegçilik üçin salgyt gullugynda saklanýar. Telekeçilik şereket tarapyndan amala aşyrlanda onuň her bir agzasy patent almalydyr. Bilelikde iş barada şertnama baglaşylan pursatyndan başlap iş geçirilip bilner. Şular ýaly şereket onuň agzalarynyň biriniň adyna salgyt gullugynda bellige alynýar.

Hususy telekeçilik üçin kesgitli patent möçberi Türkmenistanyň Ykdysadyýet we ösüş ministrliگی tarapyndan her kwartalda bellenilýär. Bu tölegiň möçberi telekeçilik işiniň görnüşi, onuň amala aşyrylýan ýeri bu işi amala aşyran telekeçileriň toparlary göz önünde tutulyp bellenilýär.

Patent esasynda telekeçilik işini amala aşyranlar goşmaça patent tölegini jemi alynýan girdejilerden töleýär. Şunda her aýda 500 manat tölegden boşadylýar. Goşmaça patent tölegini hasaplamak üçin stawka 5% möçberde bellenilýär.

Telekeçileriň harydy ýerlemegi satmak, satyn almak, çalyşmak, pesgeş bermek, görnüşinde eýeçilik hukugynyň birinden başga birine geçmegini aňladýar. Harydyň nyrhy bolup biler: lomoý we bölekleýin. Harydyň lomaý nyrhyny döwlet haryt çigmal birzasy kesgitleýär. Bazar bölekleýin nyrhyny bolsa statistika baradaky döwlet komitetiniň edaralary kesgitleýär. Patent esasynda işleýän hususy telekeçileri ýylda iki gezek ýagny her ýarym ýylda salgyt hasabynda durýan ýeri boýunça salgyt edaralaryna jemi alan girdejisi barada deklarasiýa, ýagny jarnama tabşyrýar. Telekeçi ýarym ýyl hem ýyl gutaranda patent tölegini özbaşdak hasaplaýar. Hem-de ony

býujete geçirýär. Salgyt edaralary bolsa baş günün dowamynda tabşyrylan jarnamany barlaýarlar.

Patent tölegini tölemegiň tertibi Adalat ministrligi tarapyndan 2001-nji ýylyň 24-nji aprelinde bellige alnan düzgünnamada kesgitlenilýär. Bu düzgünnamada şu aşakdaky resminamalaryň şekilleri göz önünde tutulýar.

1. Patent almak baradaky arza- onda görkezilýär arzaçynyň ady, atasynyň ady, familiýasy, ýaşayan ýeri. Arza salgyt gullugyna berilýär. Onda patentiň möhleti, işiň görnüşleri görkezilýär. Arzanyň bellige alnan senesi salgyt gullugy tarapyndan görkezilýär.

2. Telekeçilik işi bilen meşgul bolmaga berlen patentleriň bellige alyş bellegnamasy, onda görkezilýär bellige alyş belgisi, familiýasy, ady, atasynyň ady, patentiň berlen wagty we belgisi işiň görnüşleri hem-de möhleti.

3. Patent ýagny edara görnüşli tarapy döretmän telekeçilik işi bilen meşgul bolmak barada resminama onda görkezilýär: kime, haçan berlen, salgyt kody, pasport maglumatlary işiň görnüşleri hem-de patentiň bellige alnan wagty.

4. Telekeçilik işinden alnan girdeji barada jarnama. Ol salgyt gullugyna berilýär. Onda özi we ýaşayan ýeri barada hem-de haýsy işlerden näçe girdeji alnandygy barada maglumatlar görkezilýär.

5. Habarnama döwlet salgyt gullugy tarapyndan berlen jarnama boýunça geçirilen barlagyň netijesi barada hem-de goşmaça patent töleginiň möçberi haýsy wagta çenli býujete geçilmeli. Eger-de telekeçi goşmaça tölenilmeli patent töleginiň möçberi bilen razylaşmaga 30 günün dowamynda salgyt gullugyna habar bermelidigi barada hem-de kanunçylyga laýyklykda şikaýat edilip

bilinýändigini barada habarnamada görkezilýär. Habarnama döwlet salgyt inspektory hem-de döwlet sagyt gullugynyň başlygy gol çekýärler.

6. Hususy telekeçiniň girdejilerini we çykdaýjylaryny hasaba alyş kitaby onda gelen girdejiler hem-de telekeçilik işi üçin edilen çykdaýylar görkezilýär.

7. Daşary ýurtlylaryň Türkmenistanda patent tölegini tölemek barada güwanama, onda belli bir döwür üçin daşary ýurtly hususy telekeçi barada maglumatlar, ol haýsy ýurda degişli, ol Türkmenistanda haýsy ýerde ýaşaýar, işiniň görnüşleri, umumy alnan girdeji hem-de patent töleginiň möçberi. Bu resminama salgyt gullugynyň başlygy gol çekýär.

Edara görnüşindäki tarapy döretmeýän telekeçileriň döwlet belligine alnyşy barada. Bu baradaky düzgünnama 1996-njy ýylyň 2-nji dekabrynda Ykdysadyýet we ösüş ministrligi hem-de döwlet salgyt gullugy tarapyndan tassyklandy. Bellige almak ertap, şäher salgyt gullugy tarapyndan geçirilýär. Bellige almaga degişli iş bilen meşgullanmak isleýän hususy telekeçiler hem-de olaryň kollektiwleýin düzümi (edara gönüşindäki tarapy döretmeýän).

Telekeçilik işiniň käbir görnüşleri ýörite rugsat almagy talap edýän bolsa telekeçi döwlet belligine alnandan soň 7 günün dowamynda bellige alnan ýeri boýunça döwlet salgyt gullugyna bellenen teripde habar bermeli. Döwlet belligine almak bilen bir hatarda salgyt hasabyna almak hem geçirilýär. Bellige almak üçin raýat bellenen görnüşde ýaşaýan ýeri boýunça döwlet salgyt gullugyna arza bermeli, onda onuň pasport maglumatlary

hem-de işiň görnüşi kesgitlenilýär. Bellige almak arza berlenden soň 10 günün dowamynda geçirilýär.

Değişli salgyt gullugynyň buýrugy boýunça raýata döwlet belligine almak barada möhletsiz şahsyýetnama berilýär. Ol telekeçä bir nusgada berilýär. Göz önünde tutulyşy ýaly, raýaty bellige almakdan boýun gaçyrylyp bilner. Eger-de ol kanunda gadagan edilen iş bilen meşgullanmak isleýän bolsa ýa-da kanunda görkezilen beýleki halatlarda. Salgyt gullugy bellige almakdan boýun gaçyrandygy barada 10 günün dowamynda telekeçä habar bermeli.

Berilen şahsyýetnama şu aşakdaky halatlarda yzyna alynmaga değişli:

1. Salgyt baradaky, şeýle hem beýleki kanunçylyk birnäçe gezek bozulsa ýa-da kazyýetiň çözgüdi boýunça.

2. Uzak wagtyň dowamynda azyndan bir ýyl bellige alnan işiň bolmazlygy netijesinde.

3. Telekeçi tarapyndan telekeçilik işiniň bes edilýändigi barada arza berlende. Şeýle hem beýleki kanunçylykda göz önünde tutulan halatlarda.

Telekeçi şahsyýetnamasyny ýitirse ýa-da ony zaýalasa, onuň deregine dublikat berilýär. Şahsyýetnamanyň ýa-da onuň dublikatynyň nusgalary hakyky däl. Eger-de görkezilen işi ygtyýarnama talap edilýän bolsa patent berilýär diňe bellige alyş şahadatnamasy berlenden soň. ýokarda görkezilen düzgünnamada şu aşakdaky resminamalar hem kadalaşdyrylýar:

1. Döwlet salgyt gullugyna berilýän arza onda telekeçiniň ady, atasynyň ady, familýasy hem arzada görkezilýär bellige almak barada.

2. Bellige alyş şahadatnamasy onda görkezilýär familýasy, ady, atasynyň ady, ýaşayan ýeri, döwlet salgyt gullugynyň buýrugy esasynda şahadatnamanyň berilýändigini hem-de şoňa laýyklykda haýsy iş bilen meşgullanmaga hukuk berilýändigini barada.

3. Bellige almagyň hem-de bellige alyş şahadatnamalaryny bermegiň bellegnamasy. Onda görkezilýär: ady, atasynyň ady, familýasy, ýaşayan ýeri, esas hökmünde salgyt gullugynyň başlygynyň buýrugy, işiň görnüşi hem-de salgyt belgisi.

4. Bellige almakdan boýun gaçyrmak baradaky karar, ýagny salgyt gullugynyň haýsy sebäplere görä bellige almakdan boýun gaçyryandygy görkezilýär.

Telekeçilik işini alyp barmaga rugsat berilýär wekiliň üsti bilen hem, wekiliň ygtyýarlygy ynanç haty bilen tassyklanylýar.

Daşary ýurtly şahslar Türkmenistanyň halkara we döwletara şertnamalaryna laýyklykda ýa-da özara düşünişmek esasynda Türkmenistanyň şahslary bilen bir hatarda kanunda göz önünde tutulan hukuklardan peýdalanyp bilýärler.

Tema: 28. Lizing we uzufrukt.

1. Lizing barada düşünje, onuň predmeti we subýektleri.

2. Lizing şertnamasy we onuň mazmuny.

3. Lizing berijiniň hukuklary we borçlary.

4. Lizing alyjynyň hukuklary we borçlary.

5. Lizing predmetine eýelik etmek hukugy.

6. Uzufrukt barada düşünje.

7. Uzufruktyň obýektleri.

8. Uzufruktarynyň hukuklary we borçlary.

1. Lizing diýlende – Lizing şertnamasynda şertlenilen emläk lizing alyja peýdalanmak üçin kireýine berlende ýüze çykýan gatnaşyklara düşünilýär. Lizing predmeti- Lizing alyjy üçin lizing beriji tarapyndan taýýarlanylýan ýa-da öz eýeçiligine satyn alynýan obýekt.

Lizing predmetini lizing şertnamasy boýunça peýdalanmak üçin lizing alyja bermegi amala aşyrýan fiziki ýa-da edara görnüşündäki tarap lizing beriji hasaplanylýar. Lizing predmetini lizing şertnamasy boýunça peýdalanmak üçin alýan fiziki ýa-da edara görnüşündäki tarap lizing alyjydyr. Lizing berijiniň lizing predmetini alýan fiziki ýa-da edara görnüşündäki tarap lizing predmetini alyjydyr.

Lizing bilen baglanyşykly gatnaşyklar Türkmenistanyň Raýat kodeksinde 1999-njy ýylyň 15-nji sentýabrynda kabul edilen “Lizing hakyndaky kanun” hem-de beýleki hukuknamalar bilen kadalaşdyrylýar. Eger-de Türkmenistanyň halkara şertnamalary arkaly başga düzgünler göz önünde tutulýan bolsa onda halkara şertnamalarynyň düzgünleri ulanylýar.

Lizing obýekti, ýagny predmeti hökmünde kärhanalar we beýleki emläk toplumlary, jaýlar, desgalar, enjamlar, ulag serişdeleri, Şeýle hem esasy serişdä dahylly gozgalýan we gozgalmaýan beýleki emläkler çykyş edýär. Ýer bölekleri beýleki tebigy obýektler, şeýle hem erkin dolanyşyk gadagan edilen ýa-da aýratyn düzgün bellenen emläkler lizing predmeti, obýekti hasap edilmeyär.

Lizing subýektleri hökmünde lizing beriji, lizing alyjy hem-de lizing obýektini satyn alyjy çykyş edýärler.

Bu subýektleriň islendigi Türkmenistanyň wekili hem bolup biler, wekili bolman hem biler. Lizing anyk obýekti boýunça onuň bir şahsda bolmagyna ýol berilmeyär:

Lizing şertnamasy boýunça lizing berijiniň hem-de lizing alyjynyň bir şahsda bolmagyna ýol berilmeyär. Şeýle hem lizing obýektiniň hem-de lizing alyjynyň algydarynyň bir şahsda bolmagyna hem ýol berilmeyär. Içerki lizing amala aşyrylanda lizingiň subýektleri Türkmenistanyň wekilleri bolýar. Halkara lizingi amala aşyrylanda bolsa lizing alyjy ýa-da lizing beriji Türkmenistanyň wekili bolmaýar.

2. Lizing şertnamasy baglaşylyp bilner şu aşakdaky görnüşlerde:

1. Lizing berijiniň, lizing alyjynyň hem-de lizing obýektini satyjynyň gatnaşmagy bilen köp taraplaýyn ylalaşyk.

2. Lizing berijiniň we lizing alyjynyň arasyndaky ikitaraplaýyn ylalaşyk. Ikitaraplaýyn şertnama baglaşylanda lizingiň obýektini satmak, satyn almak barada goşmaça şertnama baglaşylýar, eger-de lizing obýekti, lizing berijiniň eýeçiligindäki zat bolup durmaýan bolsa.

Lizing subýektleri pul serişdeleriniň çekilendigi barada girew, kepil we başga hili ugrudaş şertnamalary baglaşyp bilerler.

Türkmenistanyň Raýat kodeksine (600-nji madda) laýyklykda lizing şertnamasynda görkezilmeli:

1. Obýektiň doly nyrhy, lizing hakynyň möçberi.
2. Ony gutarnykly tölemegiň möhletleri,
3. Guratnykly tölegiň möçberi,
4. Şertnama möhletinden öň ýerine ýetirilende gutarnykly hasaplaşmagyň tertibi.

Görkezilenlerden başga lizing şertnamasy şu aşakdakylary hem öz içine alýar:

- Taraplaryň atlary,
- Lizing predmeti,
- Ony bermegiň şertleri we möhletleri
- Şertnamanyň baglaşylan möhletleri,
- Taraplaryň lizing obýektini satyn almagy we bermegi,
- Onuň mazmuny bilen baglanyşykly hukuklar we borçlar,
- Şertnamanyň gutarmagy boýunça taraplaryň hereketleri,
- Olaryň jogapkärçiligi, taraplaryň hukuk salgysy.
- Bank rekwizitleri (maglumatlary)
- Şertnamanyň baglaşylan wagty we ýeri.

Taraplaryň ylalaşmagy boýunça şertnama şu aşakdakylar hem girizilip biliner:

Lizing predmetiniň ätiýaçlandyrmasy, forsmazor (garaşylmadyk ýagdaý), şertnamanyň berjaý edilmegi üçin lizing subýektlerine gözegçiligi amala aşyrmagyň tertibi.

Kanunçylyga laýyklykda şertnamada başga şertler hem göz önünde tutulyp bilner.

Şertnamanyň taraplarynyň biri fiziki tarap bolup durýan bolsa, şertnama kepillendiriş edarasynda tassyklanmaga degişli. Lizing şertnamasynyň hereket etmeli möhleti 10 (on) ýyla çenlidir. Taraplaryň razylygy bilen şertnamany üýtgetmek we ýatyrmak hem bolýar. Eger-de kanunda ýa-da şertnamada başga düzgün göz önünde tutulmadyk bolsa,

Lizing berijiniň şertnama boýunça kesgitlenilen wezipelerini amala aşyrmak babatdaky işi telekeçilik işiniň bir gönüşi hasaplanýlar.

Lizing beriji bolup biler:

1. Lizing kompaniýalary, firmalary ýagny lizing işini amala aşyrmak üçin ýörite döredilen edara görnüşindäki taraplar. Görkezilenler üçin bu iş esasy iş bolup durýar.

2. Banklar, eger-de olaryň dörediş resminamalarynda lizing işi göz önünde tutulan bolsa,

3. Edara görnüşündäki taraplar, eger-de lizing işi olar üçin esasy bolman, goşmaça işi bolup durýan bolsa hem-de bu ýagdaý olaryň dörediş resminamalarynda göz önünde tutulan bolsa.

4. Fiziki şahslar, ýagny individual kärhanalar.

Görkezilenler lizing berijiler bolup bilerler. Lizing şertnamasy boýunça alnan obýekt lizing berijiniň ýazmaça razylygy (ylalaşygy) esasynda 3-nji tarapa wagtlaýyn eýelik etmek we peýdalanmak üçin tabşyrmaga lizing alyjy haklydyr. Wagtlaýyn bu predmeti alan subýekt garaşly lizing alyjy hasaplanýlar.

Garaşly lizing alyjy bilen baglaşylýan şertnamanyň möhleti lizing şertnamasynyň möhletinden geçmeli däl.

3. Lizing berijiniň şu aşakdaky hukuklary bar:

1. Şertnamanyň şertleriniň lizing alyjy tarapynda berjaý edilişine gözegçilik etmek.

2. Obýektiň ýagdaýyny we peýdalanyş şertlerini barlamak.

3. Kanunçylykda we şertnamada bellenen halatlarda lizing töleglerini girizmek, ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak bilen şertnamanyň ýatyrylmagyny ýa-da lizing obýektiniň gaýtarylyp berilmegini talap etmek.

4. Satmak, satyn almak şertnamasynyň şertleri bozulanda lizing alyjynyň razylygy bilen onuň ýerine ýetirilmegini guramak, gazanmak ýa-da lizing alyja başga predmeti teklipl etmek.

5. Maliýe gözegçiligini amala aşyrmak üçin zerur bolan hem-de lizing predmetiniň ýagdaýy barada maglumatlary almak.

6. Lizing alyjynyň ýagdaýy barada awtor netijäni almak.

Lizing berijiniň borçlary:

1. Lizing predmetiniň şertnamasynda göz önünde tutulanlary taýýarlamak we satyn almak.

2. Lizing alyjy üçin emlägi satyn alyp, bu barada lizingiň obýektini satyja emlägiň lizinge bermek üçin niýetlenilendigi barada habar bermek.

3. Lizing alyja obýekti degişli şertlere laýyk gelýän derejede bermek.

4. Lizing predmetiniň möhletiniň geçmegi bilen predmeti lizing alyjyda kabul edip almak.

5. Şertnamada göz önünde tutulan borçlary berjaý etmek.

Lizing alyjynyň hukuklary:

1. Lizing berijiden öz borçlaryny berjaý etmegi talap etmek hem-de şertnama bilen baglanyşykly ýetirilen zyýanyň öweziniň dolunmagyny talap etmek.

2. Şertnamadan gelip çykýan talaplary bildirmäge bolan hukuk.

3. Lizing kabul edilip alnanda kemçilikler ýüze çykyp, obýekti ulanmak mümkin bolmasa şertnamany ýatyrmak ýa-da obýektden ýüz döndermek barada talap etmäge bolan hukuk.

Lizing alyjynyň üstüne ýüklenýän borçlar:

1. Obýekti kabul etmek, ony degişli peýdalanmak şertnamadaky şertlere laýyk saklamak.

2. Lizing töleglerini öz wagtynda we doly tölemek.

3. Obýektiň ýeňil bejergi işlerini geçirmek, ony saklamak üçin beýleki çykdajylary çekmek

4. Lizing berijä onuň maýa goýum çykdajylarynyň öwezini dolmak hem-de oňa el hakyny tölemek.

Lizing beriji lizing şernamasy we lizing predmetini satyn almak, satmak şernamasy boýunça öz hukuklaryny üçünji tarapa ýa-da bölekleýin berip bilýär. Bu barada lizing alyja mälim edilmeli.

Lizing alyjy lizing şernamasy boýunça öz hukuklaryny üçünjishaşa berip bilýär diňe lizing berijiniň rugsat etmegi bilen. Eýeçilige bolan hukuk üçünji şahsa geçende (lizing berijiden) lizing alyjy bilen baglaşylan lizing şernamasy täze hojaýyn üçin hem öz güýjünü saklaýar.

Lizing şernamasynyň hereket etmeli möhletiniň dowamynda lizing predmeti lizing berijiniň eýeçiligindäki zat bolup durýar. Ondan peýdalanmak hukugy lizing alyja diňe lizing şernamasynda göz önünde tutulan şertlere

laýyklykda berilýär. Öňa eýelik etmek hukugy lizing alyja diňe lizing şertnamasynyň gutarmagy boýunça ähli tölegler tölenilen şertlerde şertnamanyň möhletinden öň ýerine yetirilmegi bilen geçýär.

Lizing alyjynyň ähli gowulandyrmalary onuň eýeçiligindäki zady bolup durýar eger-de şertnamada başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa.

Lizing berijiniň ýazmaça razylygy bilen lizing alyjy tarapyndan girizilen gowulandyrmalar zyýan ýetirmezden bölünip aýrylyp bilinýän bolsa şertnama gutarandan soň şol gowulandyrmalaryň bahasy alnyp biliner. Eger-de şertnamada başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa. Lizing alyjy batan halatynda, onuň emlägi tussag edilende ýa-da döwlet haýryna geçirilende predmet onuň umumy eýeçilinden bölünip aýrylýar. Bu predmet lizing berijä gaýtarylyp berilmäge degişli.

Döwlet edaralarynda bellige alynmagy talap edilýän lizing predmetleri, lizing berijiniň ýa-da lizing alyjynyň adyna bellenen tertipde bellige alynmaga degişlidir. Bu baradaky resminamalarda lizing predmetiniň hojaýyny hem-de ony peýdalanýan adam barada maglumatlar görkezilmelidir. Şertnama ýatyrylanda hem-de lizing predmeti lizing beriji tarapyndan yzyna gaýtarylanda zerur bolan halatlarda bu predmet gaýtadan ýazgy edilmelidir. Lizing predmeti lizing beriji tarapyndan girew goýulyp biliner. Eger-de lizing şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa lizing alyjy lizing predmetini girew goýup bilmeýär.

Lizing predmetiniň ätiýaçlandyrmasyny lizing beriji predmeti lizing alyja bermezden öň amala aşyryp bilýär.

Lizing predmeti bilen baglanyşykly ähli töwekgellik şol sanda tötänden sandan çykmak zaýalanmak, ogurlanmak, dagamak, döwürmek töwekgelligini predmet kabul edilip alynýan pursatyndan başlap lizing alyjy öz üstüne alýar.

Lizing berijiniň maýa goýum çykdaýlary diýlende lizing alyjynyň lizing predmeti satyn almak we peýdalanmak bilen baglanyşykly çykdaýlaryna we harajatlaryna düşünilýär. Şol sanda predmetiň bahasy, predmeti saklamak, daşamak, gurmak, oturtmak, montaž etmek üçin edilen çykdaýylar, eger-de şertnamada başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa.

Predmeti peýdalanmak bilen baglanyşykly işgärleri okatmak üçin çykdaýylar, gümrük resmileşdirmesi, gümrük territoriýasyna geçirilende tölenilýän salgyt çykdaýylar, şeýle hem lizing predmetiniň ätiýaçlandyrmasy, eger-de şertnamada başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa. Predmetiň satyn alynmagy we berilmegi bilen baglanyşykly hem-de ony saklamak, oňa hyzmat etmek üçin çykdaýylar. Predmeti bellige aldyrmak şertnamada göz önünde tutulan goşmaça hyzmatlar üçin çykdaýylar we beýlekiler.

Şertnama boýunça predmeti peýdalanmak üçin berlen töleg lizing alyjy tarapyndan lizing tölegleri görnüşinde tölenilýär. Bu tölegler şertnamanyň hereket etmeli möhletiniň dowamynda paýlanylýar hem-de böläkleýin tölenilýär.

Lizing predmetiniň möçberi we möwsümleýindigi şertnamada bellenilýär. Lizing predmetleri natural görnüşde, şol sanda lizing predmetiniň kömegi bilen alynýan önüm görnüşinde amala aşyrylyp bilner. Şular ýaly

halatda hasaplaşyklar üçin baha ylalaşygy bilen kesgitlenilýär.

Raýat kodeksine laýyklykda (602-nji madda) kireýine bermek şertnamasyna laýyklykda lizing beriji emlägi bermegiň gijikdirilmegi üçin ýa-da emlägi berýänligi üçin ýa-da kemçilikleri bar bolan emlägi berenligi üçin lizing alyjynyň önünde jogapkärçilik çekýär. Taraplar lizing alyjynyň öz talabynyň kanagtlandyrylmagyny emlägi berijiden talap etmelidigi barada ylalaşyp bilerler.

Lizing alyjynyň günäsi boýunça şertnama möhletinden ön bes edilen halatynda lizing beriji talaby ýerine ýetirmek bilen baglanyşykly bolan öz bähbitlerine degişli bolmadyk talaplary bildirip bilmeýär.

Talaplar kesgitlenilen halatynda lizing emläginiň galan gymmaty lizing haky baradaky göterimleriň galyndysy hem-de tygşytlanylan beýleki çykdajylar hasaba alynmagy degişli.

6. Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň 254-nji maddasynda göz önünde tutulyşy ýaly, zat ýa-da hukuk başga şahsyň peýdalanmagyna berlip bilner. Zat we hukuk berilýän şahsa olaryň eýesi hökmünde şol zady we hukugy peýdalanmaga haklydyr. Emma zady we hukugy üçünji şahsyň peýdalanmagyna ýol berilmeýär.

Zat hukuk eýesinden tapawutlylykda olary alan şahsa zady girew goýmaga, başga birine bermäge ýa-da miras boýunça bermäge şular ýaly tertipde berilmegine – **uzufrukt diýilýär.**

Zady ýa-da hukugy girewe goýmak ýa-da kärendesine bermek üçin olaryň eýesiniň razylygy talap edilýär. Uzufrukt ýatyrylandan soň zat hukuk eýesi hakyna

ýa-da kärendesine bermek barada dowam edip gelýän gatnaşyklara gatnaşygy hasaplanýar.

Uzufrukt gozgalýan we gozgalmaýan zatlar barada belenilip biliner. Uzufruktyň görnüşleri:

1. Ol mugt ýa-da tölegli bolup bilýär.
2. Ol wagtlaýyn ýa-da ony kabul eden şahsyň ýagny uzufruktarynyň бүтін ömrüniň dowamynda bolup biler. Uzufrukt fiziki şahsyň aradan çykmagy bilen ýa-da uzufrukt belenilen edara görnüşindäki şahsyň ýatyrylmagy bilen bes edilýär.

Uzufruktary we zat eýesi zady bermezden öňürti uzufrukt boýunça berilýän zatlaryň ýagdaýyny kesgitläp bilýärler.

Zatlaryň topary barada uzufrukt belenilende uzufruktariý hem zat eýesi zatlaryň ýazgysyny düzýärler. Onda olar birek-birege ýardam etmäge borçludyr. Zatlary ýazgysynda onuň düzülen günü barada bellik edilmeli, oňa bolsa taraplaryň ikisem gol çekmeli. Her bir tarap goluň resmi suratda tassyklanylmagyny talap edip bilerler.

Türkmenistanyň Raýat kodeksiniň 258-nji maddasynda uzufruktarynyň hukuklary we borçlary kesgitlenilýär. Ol hukuklar:

1. Zada eýelik etmäge bolan hukuk.
2. Öz hukugyny amala aşyran mahalynda zadyň hojalyk taýdan ozalky niýetlenişini saklamaga hem-de oňa hojalygy talaba laýyk ýöretmegiň kadalaryna laýyklykda eýelik etmek.
3. Uzufruktary şol zatdan başga zat ýasamaga ýa-da ony düýpli üýtgetmäge hukugy ýokdur.
4. Uzufruktariý eýeçilige we hojalygy talaba laýyk ýöretmek kadalaryndan daşary aljak netijelerine

bolan hukuga eýe bolýar. Eger-de şular ýaly zerurlyk aýratyn ýagdaýlar sebäpli bolýan bolsa.

5. Uzufruktaryý zadyň hojalyk taýdan niýetlenilişine laýyklykda ony talaba laýyk saklamak barada alada etmeli. Ol zadyň kadaly ýagdaýda könelmegi netijesinde üýtgemegi we ýaramazlaşmagy üçin jogapkärçilik çekmeýär. Ol zady öz adaty ýagdaýynda saklamak üçin diňe zerur bolan derejede gowulandyrmaga we berjermäge borçludyr.

6. Eger-de zady ätiýaçlandyрма edilmegi hojalygy talaba laýyk ýöretmäge laýyk gelýän bolsa onda ol uzufruktyň бүтін möhleti üçin zady öz hasabyna ätiýaçlandyrmaga borçludyr. Ätiýaçlandyрма amala aşyrylanda ony geçirýän şahs barada talap etmek hukugy zat eýesine beriler ýaly edilip amala aşyrmaly. Eger zat eýýäm ätiýaçlandyрма edilen bolsa onda бүтін uzufruktyň dowamynda uzuzfruktaryý ätiýaçlandyрма töleglerini tölemelidir.

7. Eger zat ýok edilen bolsa ýa-da oňa şikes ýetirilen bolsa ýa-da şol zady gowulandyrmak we bejermek üçin adatdan daşary işleri geçirmeli bolsa uzufruktaryý bu barada zat eýesine haýal etmän habar bermeli.

8. Eger uzufruktary zat barada borçly bolmadyk çykdaýlary eden bolsa onda zat eýesi ol çykdaýlaryň öwezini dolmaga borçly. Uzuzfruktyň möhleti gutarandan soň uzufruktary zady eýesine gaýtaryp bermäge borçly.

Tema: 29. Oýlap tapyşlar we senagat nusgalary

1. Oýlap tapyşlaryň we senagat nusgalarynyň hukuk taýdan goralmany.
2. Oýlap tapyşa senagat nusgasyna bolan aýratyn hukuk.
3. Patente bolan hukugyň geçirilişi.
4. Patentiniň hereketiniň bes edilişi we dikeldilişi.
5. Awtoryň, haýyşnamaçylaryň we patent eýeleriniň hukuklarynyň goralysy.

Oýlap tapyşlar we senagat nusgalary bilen baglanyşykly meseleler Türkmenistanyň Konstitusiyasy, Raýat kodeksi, 2008-nji ýylyň 23-nji oktyabrynda kabul edilen kanun we beýleki huuknamalar bilen kadalaşdyrylýar. Bu mesele barada halkara hukuk namalary hem hereket edýär. ýagny senagat eýeçiligini goramak boýunça 1883-nji ýylyň 23-nji martyndaky "Pariş konwensiyasy". Şeýle hem oýlap tapyşlary goramak barada 1995-nji ýylyň 12-nji awgustynda güýje giren "ýewraziýa patent konwensiyasy".

Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda senagat eýeçiligiň obýektlerini goramagyň döwlet dolandyryşy "Ykdysadyýet we ösüş ministrliginiň Patent müdiriligi" tarapyndan amala aşyrylýar. Bu müdirligiň ygtyýarlygyna degişli edilen meseleler:

1. Oýlap tapyşlara, senagat nusgalaryna, haýyşnamalara garamak üçin şol haýyşnamalary kabul etmek, olar boýunça seljerme (ekspertiza) geçirmek hem-de oýlap tapyşlary we senagat nusgalaryny bellige almak.
2. Türkmenistanyň gorag resminamalaryny bermek hem-de döwlet sanawlaryny ýöretmek.

3. Ygtyýarnama şertnamalaryny hem-de oýlap tapyşlary we senagat nusgalaryny başga şahsa bermek barada şertnamalary bellige almak.

4. Oýlap tapyşlaryň we senagat nusgalarynyň bellige alynmagyna üýtgetmeler girizmek.

5. Senagat eýeçiliginiň obýektleri baradaky maglumatlary çap etmek üçin býulletenleri neşir etmek.

6. Senagat eýeçiligini goramak babatda Gyzyklanýan taraplaryň, bozulan ýa-da jedelleşilýän hukuklary baradaky nägileliklere seretmek.

7. Senagat eýeçiligi babatda kanunçylygy kämilleşdirmek hem-de halkara şertnamalary baglaşmak boýunça teklipleri taýýarlamak.

8. Patent ynamdarlarynyň hünär synagyny hem-de hasaba alynmagyny geçirmek.

Oýlap tapyşlara we senagat nusgalaryna bolan hukuk kanuna laýyklykda goralýar hem-de oňa patent berilýär. Oýlap tapyşa we sungat nusgasyna bolan patent seljerme geçirilenden soň hem-de oýlap tapyş we senagat nusgasy sanawda bellige alynandan soň berilýär.

Patent hereket ediş möhleti gutarandan soň ýa-da möhletinden öň bes edilenden soň oýlap tapyş ýa-da senagat nusgasy jemgyýetçilik emlägine geçýär. Şular ýaly halatda oýlap tapyş we senagat nusgasy islendik şahs tarapyndan hiç kimden ygtyýarsyz, razyçylyksyz mugt peýdalanyp bilner.

Oýlap tapyşa berlen çäklendirilen patent Türkmenpatent patente haýyşnama berlen pursatyndan başlap 10 ýylyň dowamynda hereket edýär. Oýlap tapyşa berlen çäklendirilen däl patent (çäklendirilmedik)

haýyşnamanyň Türkmenpatente berlen haýyşnamasynyň senesinden başlap 20 ýylyň dowamynda hereket edýär.

Ulanylmagy üçin rugsat talap edilýän derman serişdelerine we beýlekilere degişli oýlap tapyşa berlen patent onuň eýesiniň haýyşy boýunça Türkmenpatent tarapyndan 5 ýyla çenli möhlete hereket edýär.

Senagat nusgasy üçin çäklendirilen patent haýyşnamanyň Türkmenpatente berlen senesinden başlap 10 ýylyň dowamynda hereket edýär. Senagat nusgasyna berlen çäklendirilmedik patent haýyşnamanyň Türkmenpatente berlen senesinden başlap 15 ýylyň dowamynda hereket edýär.

Oýlap tapyşy ýa-da senagat nusgasyny özüniň döredijilikli zähmeti bilen döreden şahsy tarap onuň awtory diýlip ykrar edilýär. Oýlap tapyşda senagat nusgasyny döretmäge birnäçe şahsy taraplar gatnaşan bolsalar, olaryň hemmesi şärikli awtorlar diýlip hasap edilýär. Olara degişli hukuklary peýdalanmagyň tertibi, olaryň arasynda baglaşylýan şertnama bilen kesgitlenilýär.

Awtora diňe tehniki guramaçylyk, maddy kömegini beren ýa-da olara bolan hukugy hem-de peýdalanmak hukugyny resmileşdirmäge ýardam eden şahs awtor diýlip hasap edilmeyär. Awtorlyk hukugy şahsy hukuk hökmünde möhletsiz goralmaga degişli.

Patente bolan hukuk şu aşakdakylara degişli:

1. Oýlap tapyşyň senagat nusgasynyň awtoryna şärikli awtorlara hem-de hukuk orun tutarlaryna.

2. Iş berijä ýa-da onuň hukuk oruntutaryna iş gulluk bilen baglanyşykly bolanda, eger-de iş beriji bilen işgäriň arasynda baglaşylan şertnamada başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa.

Patent almaga hukugy bolmadyk gulluk oýlap tapyşynyň ýa-da senagat nusgasynyň awtory iş berijiden öz aralaryndaky ylalaşyk esasynda kesgitlenilýän möçberde we şertlerde pul tölegini almaga haklydyr. Patentniň eýesiniň patentlenilen oýlap tapyşy, senagat nusgasyny ulanmaga, başga birine ulanmak üçin bermäge ýa-da ulanmagy gadagan etmäge aýratyn hukugy bardyr. Patent eýesiniň patente bolan hukugyny başga birine bermäge ýa-da oýlap tapyşy, senagat nusgasyny ulanmak üçin ygtyýarnama bermäge haky bardyr. Patent hem-de ony almaga bolan hukuk mirasa geçýär.

Oýlap tapyşa we senagat nusgasyna bolan hukuklaryň bozulmalary şu aşakdakylardyr:

1. Patent eýesiniň rugsady bolmazdan patentlenen oýlap tapyşy, senagat nusgasyny ulanmak.

2. Patentlenen oýlap tapyş ýa-da senagat nusgasy ulanylan önümi taýýarlamak, ulanmak, getirmek, satmak, hödürlemek we hojalyk dolanyşygyna beýleki görnüşde girizmek ýa-da şu maksat bilen şol önümi saklamak.

3. Patentlenen usuly amala aşyrmak ýa-da ony ulanmaga teklipl etmek.

4. 3-nji bir şahsy görkezilen hereketleri amala aşyrmaga itermek.

Oýlap tapyşyň, senagat nusgasynyň ulanylmagy diýlende patentlenen oýlap tapyşyň ýa-da senagat nusgasynyň ulanylmagy bilen harydyň (önümiň) hojalyk dolanyşygyna girizilmegi hem-de patent bilen goralýan usulyň ulanylmagyna düşünilýär.

Senagat eýeçiligiň goralýan obýektini ulanmak isleýän şahs patent eýesi bilen ygtyýarnama şertnamasyny baglaşmaga borçlydyr. Kanunçylyga laýyklykda oýlap

tapyşa, senagat nusgasyna haýyşnama Ykdysadyýet we ösüş ministriliginiň Türkmenpatent müdirligine berilýär. Haýyşnamaçy hökmünde awtor ýa-da awtorlar iş beriji ýa-da olaryň hukuk orun tutarlary çykyş edip bilýärler. Şunda oýlap tapyş üçin şu aşakdakylar bolmaly:

1. Haýyşnamaçynyň ady, ýaşayan ýeri görkezilen arza.
2. Oýlap tapyşyň beýany.
3. Oýlap tapyşyň kesgitlenilişi.
4. Zerur bolan çyzgylar hem-de beýleki maglumatlar.
5. Oýlap tapyşyň düýp mazmuny boýunça referat.

Eger-de haýyşnama wekil tarapyndan berilýän bolsa onda görkezilen arza ynanç haty hem goşulmaga degişli. Haýyşnama berlenden soň üç (3) aýyň dowamynda beýleki resminamalar tabşyrylmaga degişli.

Senagat nusgasyna haýyşnama bir nusga degişli bolmaly ýa-da nusgalar toparyna degişli bolmaly. Senagat nusgasy baradaky haýyşnamada şu aşakdakylar bolmaly:

1. Awtoryň ady, ýaşayan ýeri görkezilen arza.
2. Senagat nusgasynyň beýany.
3. Senagat nusgasynyň düýp mazmunynyň alamatlarynyň sanawy.

Oýlap tapyşa haýyşnamalar boýunça "Türkmenpatent" birnäçe seljermeleri geçirýär:

1. Formal seljerme.
2. Çäklendirilen seljerme.
3. Patent seljermesi

Birinji seljerme bir aý möhletde geçirilýär. Oňyn netije beren formal netijäni geçen haýyşnamalar

boýunça çäklendirilen ikinji seljerme geçirilýär. Bu seljerme formal seljermäniň tamamlanan senesinden alty aý möhletiň dowamynda geçirilýär.

Üçünji, ýagny patent seljermesi babatda oýlap tapyş üçin haýyşnamanyň berlen senesinden başlap baş ýylyň dowamynda berlip bilner. Bellige alnandygy hem-de patent berilýändigini üçin degişli paç tölenilenden soň "Türkmenpatent" oýlap tapyşlaryň we senagat nusgalarynyň sanawyna girizýär hem-de bellige alýar.

Bellige alnan oýlap tapyş, senagat nusgasy üçin "Türkmenpatent" haýyşnamaça patent berýär hem-de patent berlendigi barada maglumatlary býulletende çap edýär sanawa girizilen senesinden alty aýyň dowamynda. Oýlap tapyş, senagat nusgasy üçin patent hereket ediş möhletiniň dowamynda hukuk geçirilip bilinýän obýekt bolup biler. Patent bolan hukuk erkin görnüşde düzülen hem-de patent eýesi we hukuk orun tutarlary tarapyndan gol çekilen şertnama boýunça Gyzyklanýan tarapa geçirilip bilner.

Patent eýesi bolup durmaýan şahsyň patentlenen oýlap tapyşy senagat nusgasyny diňe patent eýesiniň rugsady bilen ygtyýarnama şertnamasynyň esasynda ulanmaga haky bar. Olaryň görnüşleri:

1. Aýratyn däl ygtyýarnama.
2. Aýratyn ygtyýarnama.
3. Doly ygtyýarnama.
4. Açyk ygtyýarnama.

Aýratyn däl ygtyýarnamada ygtyýar beriji ygtyýar alyja oýlap tapyşy, senagat nusgasyny ulanmak hukugyny berip patent bilen tassyklanan ähli hukuklary şol sanda üçünji şahsa ygtyýarnama bermek hukugyny özünde saklap bilýär.

Aýratyn ygtyýanamada ygtyýarnama alyja şertnamada bellenen çäklerde oýlap tapyşy, senagat nusgasyny ulanmak hukugy geçirilýär. Şular ýaly halatda ygtyýarnama berijiniň ygtyýarnama alyja berilmeýän böleginde ulanmak hukugy onuň özünde saklanyp galýar.

Doly ygtyýarnamada ygtyýarnama beriji ygtyýarnamany ulanmak we beýleki şahslara bermek hukugyny özünde saklap galmaýar. Başgaça aýdylanda ygtyýarnama alyja oýlap tapyşy, senagat nusgasyny ulanmagyň aýratyn hukugy berilýär.

Açyk ygtyýarnama patent eýesi islendik şahsa oýlap tapyşy senagat nusgasyny ulanmak hukugyny bermek barada Türkmenpatente arza berip biler. Şular ýaly tertipde ygtyýarnama bermeklige açyk ygtyýarnama diýilýär. Şunda patenti goldamak üçin pajyň töleginiň möçberi 50 göterim azaldylýar. Emma açyk ygtyýarnamada hukuklar aýratyn däl ygtyýarnamada berilýän hukuklardan artyk bolmaly däl.

Patenti başga birine bermek baradaky şertnama hem-de oýlap tapyşy senagat nusgasyny ulanmak üçin ygtyýarnama şertnamasy Türkmenpatentde bellige alynmaga degişli. Ol sanawda bellige alnan senesinde güýje girýär. Bellige alynmadyk şertnama bolsa hakyky däl.

Patentiň hereketi şu aşakdaky halatlarda möhletinden öň bes edilýär:

1. Patent eýesi tarapyndan Türkmenpatente berlen arzasynyň esasynda ýa-da arzanyň gelen senesinden başlap.

2. Patenti güýjünde saklamak üçin tölenilmedik halatynda, ýagny bellenen möhletiň geçen senesinden başlap.

Patenti güýjünde saklamak üçin pajyň tölenilmezligi bilen baglanyşykly bes edilen hereketi patent eýesiniň towakganamasy (arzasy, haýyşy) esasynda dikeldilip biliner. Haýyşnama patentiň hereketiniň bes edilen senesinden 3 ýylyň dowamynda Türkmenpatente berlip biliner.

Haýyşnama patentiň herketiniň dilekdilendigi üçin pajyň tölenilendigi barada resminama goşulýar. Patent hereketiniň bes edilen senesinden 3 ýyl geçenden soň ol dikeldilmäge degişli däl.

5. Awtorlaryň, haýyşnamaçylaryň, patent eýeleriniň hukuklary goralmağa degişli. Şu maksat bilen Türkmenpatentiň ýanynda arza-şikayät topary döredilýär. Bu toparyň ygtyýarlygyna degişli edilen meseleler:

1. Oýlap tapyş, senagat nusgasy üçin haýyşnama boýunça seljermäniň çözgüdine garamak.

2. Patent başga birine bermek baradaky şertnamanyň hem-de patentlenen oýlap tapyşyň senagat nusgasynyň ulanmagy üçin ygtyýarnama şertnamasynyň bellige alnyşy baradaky seljermäniň çözgüdine garamak.

Patent hakyky däl diýip ykrar etmek baradaky meseläni çözmek.

Hünär synagy toparyň patent ynamdarlygyna dalaşgäri hünär synagyndan geçirmek boýunça çözgüde garamak.

Kazyýet şu aşakdaky jedellere garaýar:

1. Oýlap tapyşa senagat nusgasyna awtorlyk baradaky mesele.

2. Patent eýesini belli etmek baradaky meselä garaýar.

3. Patent bermek baradaky meselä garaýar.

4. Patent eýesiniň oýlap tapyş, senagat nusgasy üçin aýratyn hukugynyň we beýleki emläk hukuklarynyň bozulmagy baradaky mesele.

5. Patent başga birine bermek baradaky şertnamanyň, ygtyýarnama şertnamasynyň bozulmagy, ýerine ýetirilmezligi baradaky meseleler.

Kanunçylyga laýyklykda oýlap tapyşa senagat nusgasyna haýyşnama berilmegi, seljerme geçirilmegi, patent berilmegi, olary güýjünde saklamak, olaryň hereket ediş möhletini uzaltmak we beýleki hukuk taýdan ähmiýetli hereketler edilende paç alynýar.

Şol hereketleriň sanawyna we şonuň bilen baglanyşykly meseleler Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan çözülýär.

Wekiliň ýa-da patent ynamdarynyň ygtyýarlyklary bellenen tertipde ynanç haty bilen tassyklanylýar.

Tema: 30. Haryt nyşanlary, hyzmat ediş nyşanlary we harytlaryň gelip çykan ýerleriniň ady.

1. Haryt nyşanlarynyň görnüşleri.
2. Haryt nyşanyny bellige almak baradaky haýyşnama.
3. Haýyşnamanyň seljerilişi.
4. Haryt nyşanynyň döwlet belligine alnyşy.
5. Harydyň gelip çykan ýeriniň ady.
6. Türkmenpatentiň arza şikýat topary.

Görkezilen mesele boýunça kanun 2008-nji ýylyň oktýabr aýynda kabul edildi. Bu kanuna laýyklykda intellektual eýeçilikdäki obýektleriň goralmagy babatda kadalaşdyrylyşy Ykdysadyýet we ösüş ministrliginiň patent müdirligi ýagny Türkmenpatent tarapyndan amala aşyrylýar. Öz ygtyýarlygynyň çäklerinde Türkmenpatent şu aşakdaky meseleleri çözüär:

1. Seretmek üçin haýyşnamalary kabul edýär. Olar boýunça seljerme geçirýär. Hem-de haryt nyşanlarynyň harydyň gelip çykan ýeriniň adyny döwlet belligine almagy amala aşyrýar.

2. Türkmenistanyň gorag resminamalaryny berýär hem-de görkezilen mesele boýunça döwlet sanawyny ýöredýär.

3. Ygtyýarnamalary hem-de haryt nyşanynyň başga birine berilmegi baradaky şertnamalary bellige alýar.

4. Haryt nyşanlarynyň hem-de harydyň gelip çykan ýeriniň adynyň bellige alnyşyna üýtgetmeler girizýär.

5. Goralýan obýektler baradaky maglumatlaryň býulleteninde çap edilmegini amala aşyrýar.

6. Gyzyklanýan şahslaryň senagat eýeçiliginiň goralmagy babatdaky bozulan ýa-da jedelleşilýän hukuklary barada nägileliklere seredýär.

7. Türkmenistanyň patent kanunçylygyny kämilleşdirmek babatda halkara şertnamalaryny baglaşmak boýunça teklipleri işläp düzýär.

8. Patent ynamdarlarynyň hünär derejesiniň barlagyny hem-de bellige alynmagyny amala aşyrýar.

Haryt nyşanlary dilden aýdylan şekillendiriş, göwrümlü we beýleki belgiler ýa-da olaryň utgaşmalary haryt nyşany hökmünde bellige alnyp bilner. Haryt nyşany islendik reňkde ýa-da gatyşyk reňkli bellige alnyp bilner. Haryt nyşanyna bolan hukuk kanun tarapyndan goralýar we şahadatnama bilen tassyklanylýar. Haryt nyşanynyň bellige alynmagy haýyşnamanyň Türkmenpatente gelen senesinden başlap 10 ýylyň dowamynda hereket edýär. Haryt nyşany haryt öndürýän ýa-da haryt boýunça hyzmat edýän edara görnüşindäki tarapyň ýa-da telekeçilik işi bilen meşgullanýan fiziki şahsyň adyna bellige alnyp bilner.

Haryt nyşanyny bellige aldyrmak baradaky haýyşnama Türkmenpatente berilýär. Haýyşnama gyzyklanma bildirýän şahs tarapyndan hem-de onuň Türkmenistandaky wekiliniň ýa-da patent ynamdarlarynyň üsti bilen berlip bilner. Patent ynamdarynyň üsti bilen berlip bilner.

Patent ynamdary Türkmenistanda hemişelik ýaşayan Ykdysadyýet we ösüş ministriliginiň patent müdirliginde hünär synagdan geçen hem-de bellige alnan prosesual esasyda fiziki we ýuridiki şahslaryň intellektual eýeçiligiň obýektlerine bolan hukugy edinmekdäki hem-de onuň goragyndaky bähbitlerine wekilçilik edýän raýatdyr.

Ýurtdan daşarda ýaşayan şahslar hem olaryň patent ynamdarlary haryt nyşanlaryny bellige aldyrmak hem olaryň patent ynamdarynyň üsti bilen amala aşyrylýar. Haryt nyşanyň döwlet belligine alnyşy baradaky haýyşnama her bir haryt nyşanyňa aýratynlykda berilýär. Bu baradaky haýyşnamada şu aşakdakylar bolmaly:

1. Haýyşnamaçynyň adyny, onuň ýerleşýän ýerini we ýaşayan ýerini görkezmek bilen haryt nyşany hökmünde belginiň döwlet belligine alnyşy barada arza.

2. Haýyşnama berilýän belgi hem-de onuň beýany.

3. Nyşanlary bellige almak üçin harytlaryň we hyzmatlaryň toparlary boýunça haryt nyşanlaryny döwlet tarapynda bellige almak üçin goralýan harytlaryň sanawy.

4. Haryt nyşanlarynyň şekillendiriş elementleri hem-de olaryň ýazgysy.

Haýyşnamada ýokarda sanalyp geçilenler bolmaly.

Haýyşnamanyň resminamalaryna bildirilýän talaplar Türkmenpatent tarapyndan bellenilýär. Haýyşnamanyň ýanyna şu aşakdakylar goşulýar:

1. Haýyşnamany tabşyrmak üçin tölenilen pajyň-tölegiň tölenendigi baradaky resminama.

2. Eger-de haýyşnama wekiliň ýa-da patent ynamdarynyň üsti bilen berilýän bolsa onda olara ygtyýarlygy baradaky ynanç haty.

3. Haýyşnama kollektiw nyşany bellige aldyrmak üçin berilýän bolsa degişli kollektiwň tertipnamasy. Görkezilen maglumatlar iki aýyň dowamynda tabşyrylmaly, zerur bolan halatynda bu möhlet 6 aýa çenli uzaldylyp bilner.

Haryt nyşanynyň döwlet belligine alnyşyna berlen haýyşnamanyň seljermesi Türkmenpatent tarapyndan geçirilýär. Ol seljermä iki ýagdaýy öz içine alýar:

1. Deslapky seljermä.
2. Düýp mazmuny boýunça seljermä.

Şu iki seljermäden soň formal seljermä hem geçirilýär. (resmileşdirilýär). Seljermäniň haryt nyşanynyň döwlet bellige alnyşy baradaky çözgüdiniň esasynda Türkmenpatent bellenen pajyň tölenilendigini tassyklaýan resminamany alandan soň haryt nyşanyny sanawda bellige alýar hem-de bu barada şahadatnama berilýär.

Kollektiwleýin nyşan döwlet belligine alnanda görkezilen sanawa şol nyşandan peýdalanmaga bolan hukugy bolan adamlar barada degişli maglumatlar girizilýär. Bellige alnan haryt nyşanyna şahadatnama berilýär. Türkmenpatent tarapyndan şahadatnamanyň berilmegi haryt nyşanynyň sanawynda döwlet belligine alnan pursatyndan başlap 3 aýyň dowamynda amala aşyrylýar. Şahadatnamanyň görnüşini Türkmenpatent kesgitleýär. Şahadatnamada görkezilmeli maglumatlar:

1. Onuň san belgisi.
2. Döwlet belligine alnan senesi, bellige alnyşynyň hereket möhleti.
3. Şahadatnamanyň eýesiniň ady, haryt nyşanynyň şekili we beýlekiler.

Bellige alnan haryt nyşanyň aýratyn hukugy onuň eýesiniň hukugy beýleki gyzylanýan şahsa şertnama esasynda geçirilip bilner.

Haryt nyşanyny ulanmaga hukuk haryt nyşanynyň eýesi tarapyndan ygtyýarlandyryş şertnamasy

esasynda başga bir şahsa geçirilip bilner. Kanunçylyga laýyklykda haryt nyşanyňa bolan hukugyň başga birine geçirilmegi baradaky şertnama hem-de ygtyýarlandyryş şertnamsy döwlet belligine alynmaga degişli. Olar döwlet belligine alnan senesinden başlap güýje girýär. Döwlet belligine alynmadyk şertnamalar hakyky däldir. Şertnamalaryň döwlet belligine alnyşy olar boýunça üýtgetmeler baradaky maglumatlar Türkmenpatentiň çykarýan zurnalynda çap edilmäge degişli. Harydyň gelip çykan ýeriniň adyna haryt babatda ulanylýan atlar girizilýär. Harydyň gelip çykan ýeriniň ady kanun tarapyndan goralýar. Harydyň gelip çykan ýeriniň adynyň döwlet belligine alynmagy möhletsiz hereket edýär.

Harydyň gelip çykan ýeriniň adyny ulanmaga bolan hukugy döwlet bellige alnyşy barada haýyşnama Türkmenpatente haýyşnamaçynyň özi tarapyndan ýa-da onuň wekili tarapyndan ýa-da patent ynamdary tarapyndan berlip bilner. Bu haýyşnamanyň seljermesi Türkmenpatent tarapyndan geçirilýär. Harydyň gelip çykan ýeriniň adyna berlen haýyşnama boýunça ýüzlenmäniň Türkmenpatentiň arza-şikaýat bölümüne 3 aýa çenli jedelleşilip bilner. Harydyň gelip çykan ýeriniň adyny ulanmaga hukuk berýän şahadatnama sanawda hasaba alynýar. Ol üç aýyň dowmynda Türkmenpetent tarapyndan berilýär.

Şahadatnama Türkmenpatente haýyşnama berlen senesinden başlap 10 ýylyň dowamynda hereket edýär. Bu möhlet 6 aýa uzaldylyp hem bilner. Kanunçylyga laýyklykda şahslar harydyň gelip çykan ýeriniň adyny daşary ýurtlarda hem bellige aldyrmaga haklydyr. Emma şu ýagdaý Türkmenistanda bellige alnandan soň bu barada haýyşnama berlip bilner.

Türkmenpatentiň arza-şikayät topary kanunçylyga laýyklykda şahslaryň bozulan ýa-da jedelleşilýän hukuklary baradaky arzalaryna hem-de nägileliklere garamak boýunça ygtyýarly edara hasaplanylýar. Bu edara şu aşakdaky nägileliklere garamaga haklydyr:

1. Kanunda göz önünde tutulan seljermäniň çözgüdine.

2. Harydyň gelip çykan ýeriniň adynyň bellige alnyşynyň hereketiniň hemmä mälim bolan haryt nyşanyna hukuk goragynyň berilmeginiň garşysyna nägilelik.

3. Haryt nyşanynyň bellige alnyş hereketiniň bes edilmegi barada hem-de haryt nyşanyna hukuk goragynyň bes edilmegi barada.

4. Seljermäniň haryt nyşanynyň başga birine geçirilmegi baradaky şertnamanyň bellige alnyşy hem-de ygtyýarnamaly şertnamanyň bellige alynmagy ýa-da oňa üýtgetmeler girizmek baradaky çözgüde garaýar.

5. Harydyň gelip çykan ýeriniň adynyň güýjini ýitiren diýip bilinmegi barada.

6. Köpçülikleýin haryt nyşanynyň bellige alnyşyň hereketini bes etmek barada.

7. Harydyň gelip çykan ýeriniň goragynyň hereketiniň bes edilmegi barada.

8. Hünär synagyny geçirýän toparyň patent ynamdaryna dalaşgäriň hünär synagy baradaky çözgüdine.

Arza şikayatlara garamagyň tertibi Ykdysaýet we ösüş ministrligi tarapyndan tassyklanylýar. Türkmenpatentiň arza -şikayät toparynyň çözgüdine 6 aýyň dowamynda kazyýete şikayät edilip bilner. Kazyýet tertibinde jedellere seredilmäge degişli meseleler:

1. Haryt nyşanyňa bolan aýratyn hukugyň hem-de onuň bikanun ulanylmagy barada.

2. Harydyň gelip çykan ýeriniň adyndan peýdalanmak hukugynyň bozulmagy barada.

3. Eýesiniň razylygy bolmazdan haryt nyşanyndan peýdalanylandygy üçin öwez tölegi we ýetirilen zyýanyň ýerini doldurmak barada.

4. Harydyň gelip çykan ýeriniň, adynyň bikanun ulanylmagy bilen ýetirilen zyýanyň ýeriniň doldurylmagy hem-de öwez tölegi barada. Ygtyýarlandyryş şertnamasynyň hem-de haryt nyşanyňa bolan hukugy başga birine bermek baradaky şertnamanyň baglaşylmagy we ýerine ýetirilmegi barada.

Haýyşnama berilmegi seljeriş, bellige alyş bellige alnyşa üýtgetmeler girizmek bellige alnyş möhletiniň uzaldylmagy haryt nyşanyňa bolan hukugyň başga birine berilmegi hem-de beýleki hukuk ähmiýetli hereketleriň amala aşyrylmagy üçin paç tölenilmäge degişlidir. Paç bilen baglanyşykly meseleler Türkmenistanyň Ministrler Kabineti tarapyndan kesgilenilýär.

Tema: 31. Borçnamalar barada düşünje.

1. Borçnama barada düşünje we onuň ähmiýeti.
2. Borçnama hukuk gatnaşyklarynyň alamatlary.
3. Borçnamada taraplar.
4. Hukuk ýagdaýlar borçnamanyň ýüze çykmagynyň esaslary hökmünde.
5. Wakalar we beýlekiler borçnamanyň ýüze çykmagynyň esaslary hökmünde.

Borçnama hukuk gatnaşygy bolup, oňa laýyklykda bir tarap ýagny bergidar beýleki tarapyň ýagny, algydaryň peýdasyna belli bir hereketi edýär ýa-da belli bir hereketi etmekden saklanýar. Algydar bolsa bergidardan öz borjuny ýerine ýetirmegi talap etmäge haklydyr. Borçnama raýat hukuk gatnaşyklarynyň iň köp ýaýrany. Şol bir wagtyň özünde köpdürli görnüşidir. Edara görnüşindäki taraplaryň hem-de raýatlaryň borçnama gatnaşyklaryna girýän halatlary şu aşakdakylardyr:

1. Ulag guramasy ýük daşamagy amala aşyrýar (deňiz, demir ýol).
2. Hojalyk jemgyýeti (şereketi) zawoda, kärhana çigmalý we materiallary tabşyrýar ýa-da söwda guramasyna haryt tabşyrýar.
3. Kärhananyň buýrugy boýunça institut ýa-da beýleki ylmy edara, ylmy barlag ýa-da taslama işlerini ýerine ýetirýär.
4. Gurluşyk guramasy (ýaşaýyş jaýyny ýa-da önümçilik obýektlerini gurýar).
5. Raýat dükandan haryt alýar.

Görkezilen halatlarda edara görnüşindäki taraplaryň we raýatlaryň arasynda borçnama gatnaşyklary ýüze çykýar. Borçnamalar täjirçilik guramalarynyň kadaly

işlemegini üpjün etmekde möhüm ähmiýete eýedir. Raýatlaryň gündelik maddy we medeni isleglerini kanagatlandyrmakda hem borçnamalaryň ähmiýeti uludyr.

Täjirçilik guramalary diýlende kärhanalar, firmalar, kompaniýalar, hususy telekeçiler göz önünde tutulýar. Borçanama hukugy raýat hukugynyň möhüm bölümleriniň biri bolup durýar. Bu ýerde borçnama gatnaşyklaryny kadalaşdyrýan kadalar barada gürrüň gidýär. Raýat hukuk kadalarynyň ep-esli bölegi borçnama hukuk kadalarydyr. Borçnamanyň mazmunyna algydaryň hukuklary hem-de bergidaryň borçlary girýär. Umumy kada hökmünde borçnamada hukuklar we borçlar belli bir emläk barada ýüze çykýar. Mysal üçin satyjy alyja satyn alnan zady ýa-da emläk hukuklaryny bermäge borçlanýar. Satyn alyjy bolsa şol zatlar üçin pul tölegini tölemäge borçlanýar.

Karz şertnamasynda bank karzyna pul serişdelerini bermäge borçlanýar. Şol bir wagtyň özünde bergidaryň borçlary emläk däl häsiýetde hem bolup biler. Mysal üçin, awtor kitap çykarmak barada şertnama baglaşýar. Şonuň bilen baglanyşykly ol şol kitabyň korekturasyny okamaga borçlanýar.

Borçnama köplenç halatda bergidar tarapyndan belli bir hereketleriň edilmegine gönükdirilýär. Mysal üçin, harytlary bermek işleri ýerine ýetirmek, hyzmat etmek, pul tölemek we beýlekiler. Diňe käbir halatlarda bergidar belli bir hereketleri etmekden saklanýar. Mysal üçin, saklaýyş şertnamasynda saklaýjy saklamaga tabşyrylan emlägi peýdalanmazlyga borçlanýar.

Potratçy öz şertnama borçnamalaryny ýerine ýetirmek bilen täze çözgütleri maglumatlary täjirçilik syry

hökmünde beýleki tarapyň razylygyny almasa 3-nji taraplara mälim etmekden saklanýar. (bu hereketsizlik). Borçnama hukuk gatnaşyklary raýat hukuk gatnaşygynyň bir görnüşi hökmünde zat hukuk gatnaşyklaryndan käbir alamatlar bilen tapawutlanýar.

Belli bolşy ýaly, zat hukugy absolýut häsiýetdedir. Borçnama hukuk gatnaşyklary bolsa absolýut häsiýetde däl. Bu gatnaşylar diňe belli bir algydara hem-de belli bir bergidara degişli. Bu gatnaşygyň predmeti zat däl-de borçly tarapyň hereketi ýa-da onuň hereketden saklanmagy. Taraplaryň hukuklary we borçlary talap etmek hukugynda hem-de bergi borjunda aňladylýar. Borçnama gatnaşyklarynda bozulan hukugy goramagyň usullary ýetirilmegini talap etmek. Zat hukugynda işjeň tarap (aktiw) hukuk eýesi islendik şahsdan öz zadyny talap edip bilýär. Borçnama gatnaşyklarynda aktiw tarap bergidar.

Borçnamanyň üpjün etmekde ulanylýan usullaryň biri emlägi girewe goýmakdyr. Şular ýaly halatda girew borçnamasy otnositel häsiýetde bolýar. Şol bir wagtyň özünde borçnama üçin zat hukuk gatnaşyklarynyň käbir alamatlary mahsus bolup durýar, ýagny hukugyň absolýut häsiýetde bolmagy başgaça aýydylanda girew saklaýjy girewe goýlan emläk babatda windikasion we negator talaplary bildirip bilýär. Şular ýaly talaplar diňe beýleki tarapa däl-de, girew saklaýjynyň hukugyny bozýan islendik tarapa bildirilip bilner.

4. Borçnama iki tarap gatnaşýar ýagny algydar hereketiň edilmegini ýa-da hereketiň saklanmagy talap etmäge hukukly tarap. Şeýle hem bergidar ýagny degişli hereketiň edilmegi ýa-da hereketi etemekden

saklanmaga borçly tarap. Bu iki tarapyň arasynda özara hukuklar we borçlar ýüze çykýar.

Borçnamada tarap hökmünde raýat hukugynyň islendik şahsy islendik subýekti çykyş edip bilýär. Bu umumy kada hökmünde gatnaşýanlaryň ählisi üçin ýeketäk düzgün bellenýär. Emma käbir halatlarda kanunçylyk belli bir çäklendirmeleri belleýär. Mysal üçin, kanunda ýada beýleki hukuknamada borçnamanyň görnüşi babatda ýada belli bir tarap hökmünde gatnaşyp bilýänler kesgitlenilýär. Mysal üçin, ömürlük saklamak şertnamasynda algydarlar hökmünde diňe raýatlar çykyş edip bilýär.

Ýetirilen zyýan bilen baglanyşykly borçnamalar kadalaşdyrylanda derhal ilkinji derňew, prokuratura kazyýet edaralary tarapyndan ýetirilen zyýan döwlet edaralary olaryň wezipeli adamlary tarapyndan ýetirilen zyýan, şeýle hem raýatlaryň janyna we saglygyna ýetirilen zyýan barada ýörite kadalar bellenilýär.

Borçnama onda taraplar hökmünde çykyş etmeýänler üçin borçlary döretmeýär. Borçnamadan 3-nji tarapda diňe hukuk ýüze çykyp biler. Bu hukuk taraplaryň biri Şeýle hem olaryň ikisi üçin hem bir wagtda ýüze çykyp biler. Şular ýaly hukuklar ýüze çykyp biler haçanda kanunda ýada beýleki hukuknamada ýada taraplaryň ylalaşygynda şular ýaly ýagdaý göz önünde tutuln bolsa. Şular ýaly ýagdaý bolup biler 3-nji tarapyň peýdasyna baglaşylan şertnama laýyklykda.

Mysal üçin, demir ýol bilen baglaşylan ýük gatnatmak baradaky şertnama oňa laýyklykda ýüki ugradýan tarap ýüki ony alýan tarapa gowşurmak üçin iberýär. ýüki alýan tarap bolsa şertnamada görkezilýär.

Emma ol şertnama gatnaşmaýar. Şol bir wagtyň özüne ýüki alýan tarap bergidardan ýagny ulag guramasyndan ýüki bermegi talap etmäge haklydyr. Ýene-de bir mysal 3-nji tarapyň peýdasyna baglaşylan ätiýaçlandyрма şular ýaly hasaplanylýar, awtoulagyň eýesiniň jogapkärçiligini ätiýaçlandyrmak baradaky şertnama. Bu şertnamanyň taraplary ätiýaçlandyryňan atoulag eýesi hem-de ätiýaçlandyryş kompaniýasy. Ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda zyýan çeken tarap gösgöni ätiýaçlandyryş kompaniýasy. Ätiýaçlandyryş ýagdaýy ýüze çykanda zyýan çeken tarap göz-göni ätiýaçlandyryş kompaniýasyndan ätiýaçlandyryş tölegini talap edip bilýär.

Borçnamada umumy kada hökmünde taraplar iki emma onda başga taraplar hem gatnaşyp biler, ýagny algydar bergidar iki ýa-da ondan köp bolup biler.

Mysal üçin, bu gatnaşygyň bir tarapy ýol gurluşygy şertnamasy boýunça 3 sany hususy telekeçi potratçy hökmünde gatnaşýar. Şular ýaly ýagdaýda borçnama köp taraplylyk diýilýär. Şunda algydaryň biriniň talabynyň hakyky bolmazlygy beýleki algydarlaryň talabynyň hakykylygyna täsir etmeýär.

Taraplaryň hukuklary we borçlary boýunça borçnama şertnamalarynyň iki görnüşi tapawutlandyrylýar, ýagny bir taraplaýyn hem-de iki taraplaýyn. Birinji görnüşde hukuklar bir tarapda, borçlar bolsa ikinji tarapda. Mysal üçin, karz bermek puly ýa-da kysymdaş zady. Karz berýän tarapyň diňe hukugy bar. Karz alan tarapyň bolsa diňe borjy bar. Iki tarapyň hem hukuklar we borçlary bolan halatlarda şertnamalar iki taraplaýyn hasaplanylýar. Mysal üçin satyn almak, satmak şertnamasy şunda satyjy zady eýeçilige bermäge borçly, şol bir wagtyň özünde berýän

zadynyň bahasyny almaga hakly. Satyn alyjy bolsa zadý ýagny harydy almaga hakly şol bir wagtyň özünde satyn alýan zadynyň bahasyny tölemäge borçlary. Şular ýaly şertnamalara ikitaraplaýyn diýilýär.

Borçnamalaryň ýüze çykmagynyň esaslary hökmünde hukuk ýagdaýlar çykyş edýär, ýagny şu aşakdakylaryň netijesinde borçnamalar ýüze çykyp biler:

1. Şertnama ýa-da beýleki geleşikler.

2. Döwlet edarasynyň ýa-da beýleki ýerli öz-özünü dolandyryş edaralarynyň namalary.

3. Raýat hukuklaryny we borçlaryny bellän kazyýet çözügütleri.

4. Ýol berilýän kanuny esaslary boýunça göz önünde tutulan düzgün boýunça emlägi edinmek.

5. Ylmy edebiýat sungat eserlerini döretmek hem-de oýlap tapyşlaryň we beýleki intellektual işiň netijeleri.

6. Başga şahsa ýagny raýata ýa-da edara görnüşindäki tarapa zyýan ýetirmek.

7. Esassyz baýlaşmak.

8. Raýatlaryň we edara görnüşindäki taraplaryň beýleki hereketleri eger-de şol hereketler bilen kanun raýat hukuk netijeleriniň ýüze çykmagyny baglanyşdyrýan bolsa.

5. Wakalar hem borçnamalaryň ýüze çykmagynyň esaslary bolup biler. Eger-de kanun şol wakalar bilen raýat hukuklarynyň we borçlarynyň ýüze çykmagyny baglanyşdyrýan bolsa görkezilenleriň her biri ýa-da beýlekiler bilen bilelikde şular ýaly esas bolup biler.

Häzirki zaman şertlerinde geleşikler möhüm ähmiýete eýedir, ýagny raýatlaryň hem-de edara görnüşindäki taraplaryň kanuna laýyk gelýän hereketleri. Bu hereketler raýat hukuklarynyň we borçlarynyň

bellenişmegine üýtgedişmegine hem-de bes edişmegine gönükdirilýär. Geleşikler ykdysady gatnaşyklarda raýat dolandyryşyna gatnaşmagy anyk görkezilenlerini kesgitlemäge mümkinçilik berýär. Şular ýaly mümkinçiligiň aýratyn hem telekçilik işinde ähmiýeti uludyr.

Geleşiklerden bazar gatnaşyklary bilen ýakyn baglanyşykly şertnamalardyr. Şoňa görä hem telekeçileriň, olar bilen raýatlaryň edara görnüşindäki taraplaryň arasynda ýüze çykýan borçnamalaryň aglabasy şertnamalardan gelip çykýar. Şahsyýete ýa-da raýatyň, edara görnüşindäki tarapyň emläğine zyýan ýetirilen halatynda ýetirilen zyýan doly tölenilmäge degişlidir. ýetirilen zyýany günäkär tarap töleýär. Şol bir wagtyň özünde käbir halatda borçnamada bergidar hökmünde zyýan ýetiren tarap çykyş etmeýär. Mysal üçin, zerur goranyş ýagdaýda hukuga laýyk hereket etse zerur goranyşyň çäklerinden çykmasa ol zyýan ýetirse hem jogapkärçilik çekmeýär.

Borçnama emlägi esassyz edinmek ýagny esassyz baýlaşmak netijesinde hem ýüze çykyp biler. Her bir şahs emlägi edinip bilýän beýleki şahsyň hasabyna diňe kanunda beýleki hukuknamada (şertnamada) geleşikde. Şonuň üçin esas bar bolanda ýagny şertnamalar esasynda wesýetnama esasynda, eger ýalňyşlyk bilen iberlen yük başga birine berilse, onda ol hakyky eýesine berilmäge degişli. Esassyz baýlaşan tarap bolsa ýükiň gymmatyny tölemäge borçly

Intellectual işiň netijesi bilen baglanyşykly hem borçnama ýüze çykyp biler. Mysal üçin şertnama baglaşylyp döredilen intellectual işiň netijesi boýunça.

Wakalar kada hökmünde hukuk ýagdaý ýagny şertnama bilen bilelikde borçnamanyň ýüze çykmagyna esas bolup biler. Mysal üçin ätiýaçlandyryş şertnamasy boýunça waka bolan halatynda ýagny ýangyn, suwuň joşmagy ätiýaçlandyrylan şahsyň aradan çykmagy netijesinde ätiýaçlandyran tarapa degişli tölegi tölemeli bolýar.

Edara görnüşindäki taraplar we raýatlar esasan kazyýete ýüz tutýarlar. Döwletiň adyndan borçnama boýunça öz hukuklarynyň ykrar edilmegi barada zerur bolanda öz hukuklaryny mejburi tertipde goramak babatda olar çäreleriň görülmegini talap edip bilýär. Şu ýerde gürrüň gidýär eýýäm dowam edip gelýän borçnamalar ýüze çykýar diňe kazyýediň çözgüdiniň esasynda. Kazyýet bolan ýagdaýy göz önünde tutyp ýetirilen zyýany tölemegi zyýany ýetirijiniň üstüne ýüklenilmän 3-nji tarapyň üstüne ýükläp bilýär. Mysal üçin maşyn sürüji ýoldan geçip barýan adamy basmaçak bolup ýan ýoda sowulýar hem-de dükanyň witrinasyny döwýär. Şu halatda kazyýet ýetirilen zyýany tölemegi sürüjiniň üstüne ýükleýär ýoldan geçmek kadalaryny bozan pyýanadanyň üstüne ýüklenýär. Şu ýerde bialaç zerurlyk ýüze çykýar, ýagny uly zyýanyň önüni almak maksady bilen az zyýan ýetirilýär.

Borçnamanyň ýüze çykmagynyň ýene-de bir görnüşi döwlet edaralarynyň namalarydyr. Şunda döwlet edarasynyň namasy şertnama bilen bilelikde borçnamanyň ýüze çykmagyna esas bolýar. Kanunda göz önünde tutulyşy ýaly işleriň käbir görnüşleri bilen meşgul bolmak ygtyýarly edaranyň razyçylygy bilen bolup biler., ýagny şu halatda ygtyýarnama talap edilýär. Başgaça aýdylanda işleriň käbir görnüşleri boýunça borçnamanyň ýüze çykmagy üçin

şertnamanyň baglaşylmagy ýeterlik däl. Ygtyýarnama hem zerur. Käbir halatlarda borçnamanyň ýüze çykmagynyň esasy hökmünde şertnama baglaşmak zerur. Onuň taraplaryny bolsa döwlet namasynda kesgitleniýär. Mysal üçin Türkmenistanyň Prezidentiniň namasy esasynda şertleri gowulandyrylan jaýlary gurmak daşary ýurt edara görnüşindäki taraplary bilen raýat hukuk gatnaşyklaryna girip degişli obýektleri zatlary satyn almak göz önünde tutulyp bilner.

Tema: 32. Borçnamalary ýerine ýetirmek.

1. Borçnamalary ýerine ýetirmek barada düşüje.
2. Borçnamalaryýerine ýetirmegiň ýörelgeleri.
3. Borçnamalary ýerine ýetirmegiň subýektleri.
4. Borçnamalary ýerine ýetirmegiň möhleti.
5. Borçnamalary ýerine ýetirmegiň zady we usuly.

Borçnamany ýerine ýetirmek diýlende onda göz önünde tutulan hereketiň amala aşyrylmagyna düşünilýär, ýagny zady bermek, pul tölemek, jaýy desgany gurmak we beýlekiler. Diňe käbir halatlarda borçnama hereketden saklanmaga gönükdirilen bolsa borçnamany ýerine ýetirmek degişli hereketleri amala aşyrmakdan saklanmagy aňladýar. Mysal üçin awtor öz ýazan işini başga neşirýata bermezlige borçlanýar ýa-da zady saklaýan şol zady peýdalanmazlyga borçlanýar. Diýmek belli bir hereketi amala aşyrmak bolsun degişli hereketleri amala aşyrmakdan saklanmak bolsun borçnamanyň zady, kesgitli bolmaly.

Borçnamanyň maksady onuň ýerine ýetirilmeginden ybarat diýmek görkezilen netijäniň maksadyň gazanylandygyny anyklamak üçin borçnamanyň

ýerine ýetirilendigini hem-de onuň borçnamanyň mazmunyna laýyk gelýändigini kesgitlemek zerur. Şonuň üçin Raýat kodeksi borçnamany ýerine ýetirmegi, onuň degersiz ýerine ýetirmegi aýrybaşgylaýar. Kanunçylyk borçnamanyň nähili amala aşyrylandygyny anyk kadalaşdyrýar. Şol sanda olaryň aýry-aýry görnüşleriniň aýratynlyklaryny göz önünde tutýar. Şol bir wagtyň özünde Raýat kodeksinde umumy ýörelgeler berkidilendir, ýagny her bir halatda boçnamalary ýerine ýetirmek şol ýörelgelere laýyk gelmeli. Olardan has möhüm ähmiýetlileri şu aşakdakylardyr:

1. Borçnamany degişli ýerine ýetirmek.
2. Borçnamany hökman ýerine ýetirmek.
3. Borçnamany hakykatda ýerine ýetirmek.

Ýagny borçnama degerli, degişli ýerine ýetirilmesi ýagny borçnamada göz önünde tutulan hereketler amala aşyrylmaly ýa-da göz önünde tutulan hereketlerden saklanmaly. Borçnama ýerine ýetirilende kanunçylykda bellenen şertler hem-de talaplar berjaý edilmeli borçnamanyň şertleri kanunyň talaplaryna doly laýyk gelmeli. Eger Şeýle bolmasa ol şertler biderek hasaplanylýar.

Borçnamany degerli ýerine ýetirmek diýlende käbir talaplaryň berjaý edilmegine düşünilýär. Ol talaplar borçnama degişli şahs tarapyndan ýerine ýetirilmeli hem-de degişli şahs üçin ýerine ýetirilmeli. Şeýle hem borçnamany ýerine ýetirmegiň zady, ýeri möheti usuly degişli bolmaly. Görkezilen meseleler boýunça anyk görkezmeler kanunçylykda göz önünde tutulýar. Şol sanda borçnamalaryň aýry-aýryy görnüşlerini kadalaşdyrýan ýörite hukuk namalarda ýagny ýük daşamak, önümi

postawka etmek, potrat şertnamasynda, zyýanyň ýetirilmegi, esassyz baýlaşmak we beýlekileriň netijesinde ýüze çykýan borçnamalar.

Borçnamalaryň hökmanylylygy barada ýörelge borçnamany ýerine ýetirmekden boýun gaçyrmagyň ýol berilmesizdigini aňladýar, ýagny borçnamanyň şertleriniň bir taraplaýyn üýtgetdilmegine ýol berilmeýär. Görkezilen ýagdaýlar, ýagny boýun gaçyrmak we şertleri üýtgetmek biri-biri bilen aýrylmaz baglanyşykly. Iki tarap borçnamada öz üstüne degişli borçlary alýar. Olaryň ýüze çykmagynyň esaslary bolsa şertnamada ýa-da beýleki hukuk ýagdaý bolup biler.

Şertnamanyň hakykatda ýerine ýetirilmegi baradaky talap. Bu talap şertnamanyň naturada ýerine ýetirilişini aňladýar. Borçnamanyň pretmeti belli bir hereketi etmekden ybarat bolup durýar. Belli bir zady bermek, belli bir hereketi etmekden ybarat bolup durýar. Belli bir zady bermek belli bir işi ýerine ýetirmek degişli hyzmaty etmek we beýlekler.

Borçnamany degerli ýerine ýetirmedik bergidar ony hakykatda ýerine ýetirmekden boşatmaýar. Mysal üçin önümi satyn alyjy önümiň kemçiliklerini ýüze çykarýar. Şular ýaly halatda önümiň hili baradaky şertiň bozulandygy üçin jerime alynýar. Satyn alyjy ýüze çykan kemçilikleri düzetmegi hem talap edip bilýär. Gurluşyk firmasy ýagny potratçy desgany gurýar. Onuň kemçilikleri ýüze çykarylýar. Şunda buýrujy hili baradaky şertiň bozulandygy üçin şertnamada göň önünde tutulan jerimäni alyp bilýär. Hem-de ýüze çykarylan kemçilikleri aradan aýyrmagy talap edip bilýär.

Başga netijeler ýüze çykýar haçanda bergidar borçnamany umumy ýerine ýetirmedik halatynda. Mysal üçin bergidar harydy ibermeýär, gurluşyk boýunça montaz işlerini geçimeýär. Şular ýaly halatda borçnamanyň ýerine ýetirilmändigi bilen ýetirilen zyýanyň öwezi dolunmaga degişli. Kābir halatda borçnamany hakykatda ýerine ýetirmek absolýut häsiýetde bolýar. Ýagny bölekleýin satyn almak satmak şertnamasynda. Şular ýaly halatda ýetirilen zyýany tölemek borçnamany hakykatda ýerine ýetirmekden boşatmaýar.

Umumy çärelerden başga ýörite çäreler hem görülip bilner. Mysal üçin bergidar borçnamany ýerine ýetirmeýär ýagny zady taýýarlap eýeçilige bermeýär ýa-da algydar üçin zady peýdalanmaga bermeýär ýa-da şertnamada göz önünde tutulan hyzmatlary etmeýär. Şular ýaly halatdalar da algydar borçnamalaryň ýerine ýetirilmegini ýa-da öz güýji bilen ýerine ýetirip bilýär. Şunda zerur bolan çykdajylar hem-de beýleki zyýan borçnamasyny ýerine ýetirip bilmedik bergidar tarapyndan tölenilmäge degişli.

Borçnamany hakykatda ýerine ýetirmegini ýene-de bir çäresi bolup biler, haçanda borçnamada ýöne bir zady bermek däl-de, indiividual kegitleniýän zady bermek göz önünde tutulanda mysal üçin suratçy taýýarlan suratyny bermeli eýeçilige ýa-da hojalygy alyp baryja ýa-da derhal dolandyryja. Şular ýaly halatda windikasion talaba bolan hukuga meňzeş hukuk ýüze çykýar, ýagny şol zady bergidardan alyp algydara bermek barada talap ýüze çykýar. Şol zady bermek taraplaryň baglaşan şertnamasyna laýyklykda amala aşyrylýar. Şular ýaly halatda zady talap etmek diňe algydara degişli hukuk bolup durýar. Algydar

bu hukukdan peýdalanman hem biler, ýagny borçnamany öň ýerine ýetirmezligi bilen ýetirilen zyýanyň öweziniň doldurylmagy bilen çäklilikde.

Borçnamany hakykatda hem-de degerli ýerine ýetirmek biri-biri bilen arabaglanşykda. Degerli däl ýerine ýetirmek belli bir şertlerde ýerine ýetirilmezligi öwrülýär. Mysal üçin, harytlaryň hiline edilýän talaplar düýpli bozulanda satyn alyjy satyn almak satmak şertnamasyndan boýun gaçyryp haryt üçin tölenen pullaryň yzyna gaýtarylyp berilmegini talap edip bilýär. Şular ýaly halat satyjynyň borçnamany doly ýerine ýetirmändigi hasaplanylýar.

4. Ýerine ýetirmegiň subýekti diýlende borçnama boýunça kim we kime bergili hem-de kim ýerine ýetirmeli diýen soraglar ýüze çykýar. Algydar bilen bergidaryň arasyndaky borçnamadan gelip çykyşy ýaly umumy kada hökmünde borçnamany pul bergidaryň özi ýerine ýetirmeli. Ol ýerine ýetirilen zady edilen işi hut algydaryň özüne tabşyrmaly. Emma bu kadadan çykmalar hem bolup biler. Bu ýerde görmeli ýagdaý şeýle ýagny bergidara mümkinçilik berilýär. ýerine ýetirmegi doly ýada bölekleýin 3-nji tarapyň üstüne ýüklemäge degişlilikde algydar ýerine ýetirmegi diňe bergidardan däl-de 3-nji tarapdan hem kabul etmäge borçludyr. Algydar kimiň ýerine ýetirýändigine garamazdan borçnamanyň amala aşyrylmagyna Gyzyklanýan bolmaly. Emma hemişe beýle bolmaýar.

Mysal üçin, neşirýat şertnamany belli bir awtor bilen baglaýar. Ony ýerine ýetirmegiň 3-nji tarapa bermek algydaryň bähbidine degip biler. Şonuň üçin hem raýat kanunçylygy borçnamanyň bergidaryň hut özi

tarapyndan ýerine ýetirilmeginiň zerurdygyny göz önünde tutýar. Haçanda borçnamanyň şertleri hukuknamalardan gelip çykýan bolsa.

Mysal üçin, ylmy barlag işlerini ýerine ýetirmäge bagyşlanan şertnama ýa-da emlägi saklamak baradaky şertnama we beýlekiler. Saklamaga tabşyrylan zat 3-nji tarapa berlip bilner, diňe ony tabşyryanyň razyçylygy bilen. Eger-de başga birine bermek zat goýýanyň bähbidi üçin onuň razylygyny almaga mümkinçiligi bolmasa bergidaryň deregine borçnamany ýerine ýetirmek umumy kada hökmünde onuň tabşyrygy bilen bolup biler. Bu ýagdaý bolup biler 3-nji tarapdan zat, iş alynmazýndan öň Şeýle hem üç tarapyň hereketini soňra makullamak görnüşinde hem bolup biler.

3-nji tarapa bergidar tabşyryk bermedik halatynda algydar ýerine ýetirilen işi zady alman hem biler. Umumy kada hökmünde bergidar ýerine ýetirilen işi, zady algydaryň özüne bermeli, emma algydar bergidardan talap edip biler, borçnamanyň üçünjitarapa ýerine ýetirilmegine hem, mysal üçin algydaryň 3-nji tarapdan alan harytlary üçin bu talap goşmaça, (talaplary) çykdaýlary bergidar üçin talap etse onuň öwezi algydar tarapyndan doldurylmaga degişli. ýerine ýetirmeginiň degerli degişli tarapa amala aşyrylandygy anyklamak bergidaryň hem hukugy hem borjy bolup durýar.

Ýerine ýetirmeginiň subýektleri baradaky meseläni çözmek çylşyrymlaşýar haçanda borçnama hukukgatnaşyklarynyň bir tarapy köp şahslardan ybarat bolsa bu gatnaşyklara gatnaşýanlaryň her biriniň hukuklary we borçlary özbaşdak häsiýetde bolýar. Köp taraplaryň

gatnaşmagyndaky borçnamalaryň iki görnüşi tapawutlandyrylýar:

1. Paýlaýyn ýagny bölekleýin dolýar.
2. hem-de deň jogapkärçilik.

Paýlaýyn – bolanda algydarlaryň her biri berginiň tölenilmegini talap edip bilýär. Her bir bergidar bolsa öz paýynyň möçberinde bergisini tölemäge borçly. ýagny bergidarlara diňe öz paýlary üçin jogapkär hasaplanylýar. Algydarlar bolsa bergidarlardan diňe öz paýlaryny talap edip bilýärler, eger-de şertnamada başgaça göz önünde tutulamadyk bolsa. Öz paýyny töläň bergidar borçnama gatnaşyklaryndan çykýar.

Deň jogapkärçilik – bolanda ýagny beilelikdäki jogapkärçilik bolanda, ol kanunda ýa-da şertnamada göz önünde tutulan bolmaly. Şu halatda islendik algydar islendik bergidardan, berginiň doly tölenilmegini talap edip bilýär. Bergidar bolsa talap bildirmezimden öň islendik algydara bergini doly töläp bilýär. Algyny doly alan algydar beýleki algydarlara degişli tölegleri tölemeli bolýar. Mysal üçin, magazyndan zat ogurlananda ogurlaryň biriniň maşyny hem-de beýleki emlägi bar bolsa ähli ýetirilen zyýany doly ýa-da bölekleýin soňa töletmek bolýar. Ol öz gezeginde soňra degişli tölegi beýlekilerden talap edip bilýar.

5. Ýerine ýetirmek baradaky meseläni çözmegiň birnäçe wariantalary bolup biler:

1. Borçnamada ony ýerine ýetirmegiň anyk möhleti görkezilip bilner. (ýyly, aýy).
2. Borçnama belli bir wagtyň dowamynda ýerine ýetirilmeli edilip hem bilner.

3. ýerine ýetirmegiň wagty bolsa şert hem goýlup bilner ýagny, haryt ibermek hasaba pul geçirilenden soň 10 gün geçenden soň geçýär. ýagny ilkinji tölegden soň. Möhlet görkezilmän hem bilner. Haçanda haryt saklamaga tabşyrylanda haryt kameriýa hroneniýadan ýa-da haryt ammaryndan ýerine ýetirilýän bolmaly.

Käbir borçnamalar bolsa gaýra goýulman ýerine ýetirilmäge degişli. Borçnama möhletinden öň hem ýerine ýetirilip bilner. Mysal üçin kwartira üçin töleg tölemek, potratçy hem işi möhletinden öň ýerine ýetirip bilýär. Emma käbir hereketler görkezilen wagtynda amala aşyrylmaly. Mysal üçin somalýot öz wagtynda uçmaly, otly bellenen wagtynda ugramaly we.ş.m.

Borçnamanyň ýerine ýetirilmeli ýeri barada. Ol harydyň ýa-da onuň neijesiniň berilmeli ýeri ýa-da hyzmatyň edilmeli ýeri. ýerine ýetirilmeli ýer kanunda ýa-da beýleki hukuknamalarda görkezilýär ýa-da bolmasa borçnamanyň mazmunyndan gelip çykýar ýa-da bolmasa iş dolanyşyk adatdan gelip çykýar. Borçnamany öň ýerine ýetirmeli ýeri onuň zadynyň predmetiniň görnüşine baglylykda çözülýär. Mysal üçin ýer bölegini, ýaşaýyş jaýyny, desgany ýa-da beýleki gozgalmaýan emlägi bermek olaryň ýerleşýän ýeri boýunça geçirilýär ýa-da ýük iberlende boçnamany ýerine ýetirmeli ýeri şol emlägiň iberilmeli ýeri hasaplanýar. Beýleki borçnamalar üçin olaryň ýerine ýetirilýän ýeri bergidaryň ýaşaýan ýeri hasaplanýar. Eger-de bergidar edara görnüşindäki tarap bolsa onda şonuň ýerleşýän ýeri, ulag serişdelerinde daşalýan ýük umumy kada hökmünde satyn alyjynyň eýeçiligindäki zat hasaplanylýar. Diýmek zadyň emlägiň zaýalanmagyna oňa zyýan ýetirilmegine töwekgelçiligi

satyn alyjy öz üstüne alýar. Emma satyn alyjy emläge ýetirilen zyýanyň öwezini ýük gatnadýanyň hasabyna dolduryp biler. Eger onuň günäsi bilen emläk sandan çyksa ýa-da oňa zyýan ýetirilse. ýüki iberýän jogap berýär, eger ýüke emlägi ýetirilen zyýan onuň özüniň günäsi bilen bolan bolsa. ýagny ýüki ýüklemek kadalary bozulsa harydyň salnan zady degişli hilli bolsa.

5. Bergidaryň amala aşyrmaly hereketleri. Borçnamanyň ýerine ýetirilmeginiň zady ýagny predmeti bolup durýar. Eger-de bu hereketler zady özüne bermek bilen baglanyşykly bolsa şol zat hem borçnamanyň predmeti hasaplanýlýar. ýerine ýetirmegiň predmeti pul bolsa onda umumy kada hökmünde ol manat görnüşinde bolmaly. Walýuta görnüşinde hem bolup biler resmi kurs boýunça. Taraplaryň arasyndaky hasaplaşyk hem şolar ýaly tertipde geçirilýär. Borçnamada adatça diňe belli bir predmet bar. Mysal üçin awio kompaniýa bilen baglaşylan şertnamada ibermäge taýýarlanylýan ýük ýa-da kärende şertnamasynda kärendä berilmeli ammar jaý we başgalar.

Emma borçnamada görkezilip bilner iki ýa-da ondan köp zatlaryň biri, iki ýa-da ondan köp hereketleriň biri, şular ýaly borçnama alternatiw diýilýär. Şunda bergidara predmeti we usuly saýlamak hukugy berilýär. Mysal üçin ýüki demir ýol bilen ibermäge ýa-da öz awtomobili bilen satyn alyjynyň ammaryna eltmäge borçlanýar. Kanunda beýleki hukuknamada ýa-da borçnamanyň şertinde ýerine ýetirmegiň usulyny we predmetini saýlamak hukugy algydara hem berlip bilner. Borçnamany ýerine ýetirmegiň usuly barada gürrüň gidende Şeýle sorag ýüze çykýar pul ýa-da enjamlar toplumy bolanda. Bergidar borçnamany tutuşlygyna ýa-da

bölekleýin ýerine ýetirip bilýärmí? Algydaryň hukugy bar algysyny bölekleýin almazlyga. Şular ýaly bolanda borçnama degişli ýerine ýa-da degerli ýerine ýetirilmedik hasaplanylýar. Başgaça ýagdaý göz önünde tutulyp bilner kanunda ýa-da beýleki hukuknamada ýa-da şertnamanyň şertinde. Düýpli gurluşyk baradaky şertnamalarda bölekleýin ýerine ýetirmek giňden ulanylýar ýa-da harydy möhlet belläp satmak, ýük daşamak şertnamasnda borçnamany tutuşlygyna ýerine ýetirmek häsiýetlidir. Pul borçnamalary barada şular ýaly meseleler ýüze çykyp biler. Ýagny bergini doly ýerine ýetirmek üçin pul ýeterlik bolmazlygy mümkin. Şular ýaly halatda nobat bellenilip bilner. Şunda bergidar doly hasaplaşmazdan ön berginiň göterimini tölemäge borçludyr.

Tema: 33. Borçnamalaryň ýerine ýetirilmegini üpjün etmek.

1. Borçnamalary ýerine ýetirmeginiň üpjün edilmegi barada düşünje we onuň ähmiýeti.
2. Jerime .
3. Girew.
4. Zady saklap galmak.
5. Kepil bolmak (zamun bolmak).
6. Bank kepilleri.
7. Ujundan pul tölemek.

Borçnamalaryň ýerine ýetirilmegine raýat hukuk serişdeleri ýardam edýär. Ol serişdeler bergidaryň öz üstüne alan borçlaryny ýerine ýetirmäge höweslendirmek üçin mümkinçilik berýär. Şeýle hem borçnamalar bozulan halatynda algydaryň bähbitlerini goramaga şert döredýär.

Şular ýaly çäreler kanundan ýa-da borçnamalarda ulanylýan umumy kadalardan gelip çykýar. Mysal üçin ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak.

Emma durmuşda borçnamany hakykatda ýerine ýetirmek üçin ony üpjün etmek üçin ol mümkin däl ýa-da kynçylyk döredýär, ýeterlik netije üpjünçilik çärelerini ulanylmagyna ýol berýär. Ol çäreler borçnamanyň taraplarynyň ylalaşygy boýunça bellenilýär ýa-da kanunda göz önünde tutulýar. Ol çärelere borçnamalaryň ýerine ýetirilmegini üpjün etmegiň usullary diýilýär.

Olara şu aşakdakylar degişlidir: jerime, girew, zady saklap galmak, kepil bolmak, bank kepili, ujundan pul geçirmek we beýleki usullar. Bu usullaryň käbirleri mysal üçin jerime, uýjundan pul geçirmek, bergidaryň öz borçlaryny naturada ýerine ýetirmek üçin höweslendirýär. Beýlekiler bolsa mysal üçin: kepil bolmak, bank kepili algydaryň hukuklaryny kepillendirmäge gönükdirilýär. Olaryň beýleki käbirleri borçnama ýerine ýetirilmedik halatynda algyny almaga mümkinçilik berýär. Mysal üçin: girew zady, emlägi saklap galmak we beýlekiler.

Borçnama üpjün edilende subýektleriň arasynda boçnama hukuk gatnaşyklary ýüze çykýar. Onuň goşmaça häsiýeti şundan ybarat ýagny esasy borçnama hakyky däl bolanda ýa-da ol bes edilýär. Üpjün edilýän borçnamanyň pes edilmegi esasy borçnamanyň bes edilmegine getirmeyär. Raýat kodeksinde görkezilen usullardan başga-da kanunda we şertnamada beýleki usullar bilen hem borçnama üpjün edilip bilner. Ýagny haryt jerimesi, rezerw eýeçilik hukugy haryt jerimesi ulanylanda hukuk bozulma ýol beren bergidar şertnamada

göz önünde tutulan harydy zady bermeli bolýar. Rezerw eýeçilik hukugy ulanylanda berlen harydy eýeçilik hukugy satyjyda saklanýar, ýagny esasy borçnama boýunça satyn alyjy zat üçin tölegi doly töleýänçe.

2. Jerime diýlende bergidar algydara tölemeli tölegini ýerine ýetirmese ýa-da borçnamany degerli ýerine ýetirmese hususan ýerine ýetirmegiň möhletini geçirse kanunda ýa-da borçnamada kesgitlenen tölenilmäge degişli pul möçbere düşünilýär. Jerimäniň artykmaçlygy şundan ybarat, ýagny borçnama bozulan halatynda algydar şol ýagdaý üçin algysyny alyp bilýär. Zyýan ýetirilse-ýetirilmese şol bir wagtyň özünde jerime emläkjogapkärçiligi görnüşinde çykyş edýär. Şonuň üçin jerimäni tölemek barada talaby bildirip bolar haçanda bergidary raýat hukuk jogapokärçiligine çekmek üçin zerur şertler bar bolsa. Şunda jerimäni almak üçin borçnamanyň ýerine ýetirilmezligi ýa-da degerli ýerine ýetirilmezligi ýeterlikdir. Jerime taraplaryň ylalaşygy esasynda ýagny şertnamalaýyn ýa-da kanunda bellänilip bilner. Jerimäni bellemek baradaky ylalaşyk ýazmaça görnüşinde baglaşylmalydyr.

3. Girew borçnamanyň ýerine ýetirilmegini üpjün etmegiň iň netijeli usulydyr. Algydar girew bilen üpjün edilen borçnama boýunça haky bar bergidar borçnamany ýerine ýetirmedik halatynda girew goýulan emlägiň gymmatynyň hasabyna üzlüşmäge. Bu baradaky kanunçylyk girew hakyndaky kanun hem-de Raýat kodeksi. Girew saklaýjy bu emlägi girewe goýan şahs. Girew goýujy bolsa emlägi girewe goýan şahs. Girew beriji bolup biler zadyň eýesi ýa-da hojalygy alyp barmaga hukukly şahs. Girew borçnamasynyň taraplary çalşyrylyp

bilner girewiň zady bolup biler, emläk ýa-da emläk hukuklary. Pul girewe goýulyp bilinmez. Girew zady bir meňzeş zada çalşyrylyp bilner. Girew gatnaşyklaryny hukuk esaslary kanun ýa-da şertnama umumy kada hökmünde girew baradaky şertnama ýazmaça baglaşylýar. Gozgalmaýan emläk girewi mysal üçin jaý. Kepillendriş edarasynda tassyklanylmaga degişli hem-de döwlet belligine alynmaga degişli.

Zadyňa baglylykda girewiň görnüşleri ipoteka-ýagny gozgalmaýan obýekt emläk barada dolanyşykdaky haryt girewi lombartddaky zat girewi ýa-da emläk hukuk girewi. Girew beriji özünde durýan emläge eýelik edip bilýär, peýdalanyp bilýär hem ygtyýar edip bilýär. Emlägi başga birine kärendesine bermek, mugt peýdalanmaga bermek girew saklaýjynyňrazylygy bilen bolup biler.

Girew beriji girewe goýlan zady emlägi wesýet edip bilýär. Girew saklaýjy saklaýan emlägini peýdalanyp bilýär. Eger-de şertnamada göz önünde tutulan bolsa. Girew saklaýjy öz hukuklaryny goramak üçin zat hukuk usullaryny ulanyp bilýär. Ýagny girew goýulan zady talap etmek windikasion talaby bildirmek bilen eger emläk onuň eýelik etmeginde bolmaly bolan bolsa.

Ipotekada girewe goýulan zat girew berijide saklanýar, ol onuň abat saklanmagyny üpjün etmeli. Şunda girew zadyny talap etmek umumy kada hökmünde kazyýet tertibinde geçirilýär. Lombartdda zat goýulanda girew beriji fiziki tarap lombartd zadyny ätiýaçlandyrmaly. Onuň zady peýdalanmaga, oňa ygtyýar etmäge haky ýok. Zat bolup biler diňe gozgalýan zat bolup biler lombartda. Şertnama lombart tarapyndan berilýän girew bileti bilen

resmileşdirilýär. Girew zady hökmünde bolup biler emläk hukuklary, kärende hukugyna we başganyň beýleki huuklary girew goýlup bilinmez. Zadyň eýesiniň ýa-da hojalygy alyp barmaga hukukly şahsyň razylygy bolmasa.

4. Zady saklap galmak hem borçnamany ýerine ýetirmegi üpjün etmegiň bir usulydyr. Borçnama bergidar tarapyndan möhletinde ýerine ýetirilmedik halatynda algydar bergidar berilmeli zady özünde saklap galmaga hakly. Şol zada tölemeli töleg boýunça borçnama ýerine ýetirýänçä. Bu düzgün şu aşakdaky borçnamalar boýunça ulanylýar.

1. Bergidaryň üstüne zadyň bahasyny tölemek borjy ýüklenen borçnamalar boýunça. Mysal üçin potratçylyk şertnamasy boýunça buýrujy potratçynyň ýerine ýetiren işine tölemäge borçly. Şeýle hem şonuň bilen baglanyşykly çykdajylary tölemäge borçly. Şunda bu zat algydaryň eýelik etmeginde durýar. Emma bergidara ýa-da onuň görkezen şahsyna berilmäge degişli bolýar. Şu halatda bergidar şol zadyň eýesimi ýa-da eýelik edijimi onuň ähmiýeti ýok, bu hukuk algydarda saklanýar, hatda şol zada bolan hukuk başga birine geçse hem.

Zady saklap galmagyň predmeti hökmünde dolanyşykdan aýrylmadyk islendik zat çykyş edip biler. Islendik şertnama borçnamalary boýunça algydaryň zady emlägi saklap galmaga haky bar. Tä borçnama ýerine ýetirilýänçä. Algydaryň bu hukugyny şertnamada ýörite berkitmek talap edilmeýär. Emma bu düzgün dipozitiw häsiýetde bolýar, ýagny taraplar şertnama ýörite şert goşup zady saklap galmak mümkinçiligi aýryp hem bilýärler. Potratçy ýerine ýetirilen işiň netijelerini özünde saklap galmaga haklydyr. Buýrujy degişli tölegi töleýänçä yük

gatnadyjy gatnatmak üçin beren zady özünde saklaýar töleg tölenýänçä zady saklap galmak algydar tarapyndan öz hukuklaryny we bähbitlerini goramak maksady bilen amala aşyrýar.

Kazyýete ýa-da beýleki ygtyýarly edara ýüz tutmazdan borçnama ýerine ýetirillmedik halatynda algydar öz talabyny kanagatlandyryp biler. Saklan, zadynyň gymmatynyň hasabyna ýagny girewe goýlan zadyň hasabyna girew saklaýjynyň öz algysyny alşy ýaly. Munda kazyýet tertibinde ýa-da kazyýetden daşary tertipde jemagat söwdasy geçirilýär. Ýörite kazylar hem hereket edýär. Mysal üçin, saklanýan ýüki, demir ýoly, algysyny üzlüşende dolanyşykdan aýrylan ýa-da dolanyşykda bolmagy çäklendirilen ýa-da döwlet we goranyş hajatlaryny kanagatlandyrýan ýükler, harby ýükler oňa degişli däl.

5. Zamun bolmak şertnamasy boýunça zamun bolýan başga bir şahsyň algydarynyň önünde borçnamanyň doly ýa-da belli bir böleginiň ýerine ýetirmegine jogap berýär. Zamunlygyň kepil bolmagyň üpjünçilik häsiýeti şundan ybarat: ýagny, borçnama bozulanda algydaryň mümkinçiligi bar öz talabyny diňe bir bergidara dälde eýsem zamun bolýana hem bildirmäge.

Netijede borçnamanyň ýerine ýetirilmeginiň ähtimallygy ýokarlanýar. Kada hökmünde zamunlygyň kömegi bilen pul borçnamalary üpjün edilýär. Beýleki borçnamalaryň zamun bolýan şahs tarapyndan ýerine ýetirilmegi kynlaşýar ýa-da umuman mümkin bolmaýar. Mysal üçin esasy borçnama individual kesgitlenilýän zady bermekden ybarat bolsa ýa-da borçnamany ýerine ýetirmek

bergidaryň şahsyýeti bilen ýakyn arabaglanşykda bolsa şolar ýaly ýagdaý ýüze çykýar.

Zamunlygyň kömegi bilen üpjün edilip bilner. Häzir dowam edýän borçnamalar şeýle hem geljekde ýüze çykjak borçnamalar. Geljekki borçnamalar üpjün edilende zamunlyk şertnamasynyň subýektlerinde hukuklar, borçlar ol baglaşylan pursatyndan däl-de üpjün edilýän borçnamanyň ýüze çykan pursatyndan ýüze çykýar. Zamunlygyň ýüze çykmagynyň esasy şertnamadyr. Ol üpjün edilýän borçnama boýunça algydar bilen zamun bolýanyň arasynda baglaşylýar. Onuň amala aşyrylmagyna bergidaryň razylygy talap edilmeyär. Bu şertnamada adegişli maglumatlar bolmaly. Şertnamadan kesgitläp bolar ýaly bolmaly, ýagny haýsy borçnama boýunça üpjün edilýär. Onuň mazmuny möçberi, ýerine ýetirmegiň möhleti we beýleki şertler. Şertnamada başga-da käbir şertler görkezilip bilner. Mysal üçin zamun haýsy möhleti berýär. Zamun bolýanyň islendik täze bergidara jogap bermegi haçanda üpjün edilýän borçnama başga birine geçirilende Umuman kanunçylykda zamunlygyň subýektleri babatda çäklendirme ýok. Emma emlägi derhal dolandyryş hukugyndan eýelik edýän döwlet kärhanalary hem-de edaralary zamun şertnamasynyň subýektleri bolup bilmezler. Beýleki edara görnüşindäki taraplar zamunlyk borçlaryny öz üstlerine alyp bilerler. Eger-de bu ýagdaý olaryň ýörite hukuk ukyplylygynyň çäginde çykmaýan bolsa. Zamun hökmünde çykyş edip biler bir şahs ýa-da birnäçe şahs bilelikde ýa-da özbaşdak.

Bilelikde zamun bolýarlar algydaryň önünde bilelikde jogap berýärler. Eger şertnamada başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa. Bir bergidara birnäçe şahs

özbäşdak şertnama baglaşyp zamunlyk edýän bolsalar algydar olaryň islendigine degişli talap bildirip biler. Şunda zamunlyk edýänleriň arasynda hukuk gatnaşyklary ýüze çykmaýar. Zamun şertnamasy esasy şertnamanyň görnüşlerine, subýektlerine, we beýleki ýagdaýlara garamazdan ýazmaça amala aşyrýar. Zamunlyk baradaky şertnama hem goşulyp bilner. Üpjün edilýän şertnama boýunça, emma şular ýaly halatda bu şertnama algydar hem bergidar Şeýle hem zamunlyk edýän gol çekmeli.

Zamunlyk baradaky şertnama ýazmaça görnüşinde hasap edilýär. Eger-de bergidar bilen zamun bolýanyň arasynda baglaşylýan resminamada onuň kabul edilýändigini barada algydaryň belligi bar bolsa. ýazmaça baglaşylmadyk bolsa zamunlyk şertnamasy hakyky däl hasaplanylýar. Zamunlyk bilen üpjün edilen borçnama ýerine ýetirilmese ýa-da degerli ýerine ýetirmese umumy kada hökmünde bergidar hem zamun bolýar.

Bilelikde solidar jogapkarçılığı çekýär. Ýagny algydar borçnamanyň ýerine ýetirilmegini bergidardan hem-de zamun bolýandan doly ýa-da bölekleýin talap edip bilýär Şol bir wagtyň özünde kanun ýa-da zamunlyk şertnamasy supsidar (goşmaça) jogapkarçilik hem göz önünde tutulyp bilner. Şular ýaly halatda zamunlyk edýänden talap edip bolýar haçanda esasy bergidar algydaryň talabyny kanagatlandyrmakdan boýun gaçyrýan bolsa. Şertnamada başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa zamun bolýan algydaryň önünde doly jogapkarçilik çekýär. ýagny başganyň pul serişdelerinden peýdalanany üçin göterimleri, şeýle hem kazyýet çykdaýjalaryny töleýär.

Zamun bolýanyň jogapkärçiligi çäklendirilip bilner. Eger-de şertnamada göz önünde tutulan bolsa. Zamunlyk bes edilip bilner borçnamalary bes etmegiň umumy esaslaryna laýyklykda. Ony bes etmegiň ýörite esaslary hem bolup biler. Esasy borçnama üýtgedilen halatynda hem zamunlyk bes edilip bilner. Şeýle zamunlyk bes edilýär, eger-de bergi başga birine geçirilse, haçanda zamunlyk edýän algydara täze bergidar üçin jogap bermäge razylyk bermese. Eger zamunlyk şertnama laýyklykda belli bir möhlet bellenen bolsa, şol möhletiň gutarmagy bilen zamunlyk hem bes edilýär.

6. Bank kepili hasap edilýär bankyň ýa-da beýleki kredit edarasynyň ýazmaça borçnamasy. Bank kepilliginiň özboluşly alamatlary bar:

1. Ol kepil bilen üpjün edilýän borçnama bagly däl. Bu barada kepile salgylanylýan hem bolsa, ol güýjüni saklaýar hem-de kepil geçýän öz borçlaryny ýerine ýetirmekten boşadylmaýar. Esasy borçnama ýerine ýetirilen hem bolsa ýa-da ol haky däl diýlip hasap edilen hem bolsa.

2. Bank kepili boýunça kepillik edýäne talap bildirmek hukugy başga birine berlip bilinmez. Diňe kepilde göz önünde tutulan halatynda ol başga birine berlip bilner.

3. Bank kepili yzyna alnyp bilinmez. Kepillik edýän ony yzyna alyp bilmeýär. Eger şolar ýaly ýagdaý kepilde gös-göni göz önünde tutulmadyk bolsa.

4. Umumy kada hökmünde bank kepili tölegli häsiýetdedir. Kepiliň berilýändigini üçin kepil geçýäne töleg tölenilýär.

Umumy kada hökmünde borçnamany bank kepil bilen üpjün etmek baradaky ýüze çykýar. Ol bank kepil bolmak barada haýyş bilen ýüz tutýar. Soňra kepillik edýän bilen şertnama baglaşýar. Oňa laýyklykda bank kepilini bermegi kepil geçýän öz adyndan borç edinýär. Bank kepilinde onuň haýsy möhlete berilýändigini barada hökman görkezilmelidir. Berilmeli puluň möçberi hem görkezilmelidir. Borçnamany ýerine ýetirmegini usullarynyň biri hökmünde hakujyny bölmek ulanylýar.

7. Hakujy diýlende şertleşýän taraplaryň biriniň özüniň tölemeli pulunyň hasabyna şertnama boýunça beýleki tarapa berýän puluna düşünilýär. Ýagny şertnamanyň baglaşylandygyna, onuň ýerine ýetirilmeginiň üpjün edilýändigini barada subutnama hökmünde. Köplenç halatda hakujynyň kömegi bilen raýatlaryň arasynda ýüze çykýan şertnama borçnamalary üpjün edýär. Mysal üçin emlägi satmak, satyn almak, ulag serişdeleriniň kärendesi we.ş.m. Borçnamalary üpjün etmekde şular ýaly usul edara görnüşündäki taraplar gatnaşýan halatlarynda hem ulanylýar. Hakujynyň predmeti şertnama boýunça algydara tölenilmeli puluň bir bölegidir. Bu gatnaşyklaryň subýektleri hakujyny berýän hem-de hakujyny alýan. Hakujy baradaky ylalaşyk puluň möçberine garamazdan ýazmaça görnüşinde geçirilýär. Emma bu talaby berjaý etmezlik hakujy baradaky geleşigiň hakykylygyna täsir etmeýär. ýazmaça baglaşylmadyk halatynda geleşigiň baglaşylandygy barada jedel ýüze çykanda ol degişli subutnamalaryň üsti bilen çözülýär. Hakujynyň aýratynlygy onuň 3 wezipäni ýerine ýetirmegindedir. Ýagny üpjün ediş wezipesi, töleg wezipesi hem-de tassyklaýyş wezipesi.

1. Borçnamany üpjün etmegiň ähli usullary üçin häsiýetlidir. Beýleki 2 wezipe bolsa goşmaça diňe hakuji üçin häsiýetlidir. Üpjün ediş wezipesi şundan ybarat. Borçnamany ýerine ýetirmeyän tarap emläk jogapkärçiligini çekýär. ýagny bu usul borçnamanyň degerli ýerine ýetirmegine höwes döredýär. Eger esasy borçnamanyň ýerine ýetirilmegine hakuji beren tarap jogapkär bolsa onda hakuji beýleki tarapa hakujiň alan tarapda galýar. Eger borçnamanyň ýerine ýetirilmegiň hakujiň alan tarap jogapkär bolsa, onda ol hakujiň 2 essesi möçberinde tölemeli bolýar. Eger borçnamanyň ýerine ýetirilmezliginiň netijesinde 1 tarap zyýan çeken bolsa. Onda beýleki etrap hakujiň summasyny hasaba alyp tölemeli bolýar.

Emma bu düzgün taraplaryň ylalaşygy netijesinde üýtgedilip hem bilner. Mysal üçin şertnama göz önünde tutup biler ýetirilen zyýan doly möçberde tölemek hakujiňdan daşary ýa-da borçnamany ýerine ýetirilmeli tarapyň jogapkärçiligi hakujiň ýetirmek bilen çäklendirip bilner. Hakujiň töleg wezipesi şu aşakdaky ýagaý bilen şertlendirilýär. Hakuji esasy şertnama boýunça tölenilmeli tölegiň hasabyna berilýär. Mysal üçin satyn almak satmak ýa-da potraçylyk şertnamasy boýunça haryt üçin bölekleyin töleg hökmünde. Hakuji hemişe esasy şertnamany ýerine ýetirmek boýunça bergidaryň algydara tölemeli tölegiň bir bölegi bolup durýar.

Hakujiň subutnama hökmünde tassyklaýyş wezipesi şertnamanyň baglaşylmagyna şaýatlyk etmegidir. Başgaça aýdylanda hakujiň berilmegi onuň bilen üpjün edilýän esasy şertnamanyň bardygyna şaýatlyk edýär. Bergidar tarapyňdan algydara berilýän pul hakuji

hasaplanýar, haçanda borçnamanyň iki tarapy hem ylalaşyk gazanylan pursatyna hem-de ol beren pursatynda puluň haýsy wezipäni ýerine ýetrýändigine düşüňän bolmaly. Görkzilen wezipelerden haýsydyr biri ýerine ýetirilmeýän bolsa onda berilýän puly hakuji diýip hasaplamak bolmaýar.

Mysal üçin, hakuji we awansy aýrabaşgalamak zerur. Hakuji ýaly awans hemişe töleg wezipesini ýerine ýetirýär, ýagny algydara indiki tölegleriň hasabyna berilýär. Käbir halatlarda ol şertnamanyň baglaşylandygyny kesgitleýär. Emma hakujiýndan tapawutlylykda awans üpjün ediş wezipesini ýerine ýetirmeýär. Eger algydar awans alan bolsa. Emma borçnama ýüze çykmanyk bolsa ýa-da ýerine ýetirilmedik bolsa awans puly ony töläň bergidara gaýtarylyp berilmäge degişli. Tejribede käbir halatlarda indiki tölegleriň hasabyna berlen pul hakujiýny ýa-da awans anyklamak kynlaşýar. Haçanda ylalaşygy ýazmaça baglamak baradaky talap berjaý edilmese. Şonuň üçin hem hakuji barada şertnamany ýazmaça baglaşmak zerurdyr.

Tema: 34. Borçnamada şahslary çalyşmak.

1. Borçnamada taraplary(şahslary) çalşyrmak barada düşünje.

2. Algydaryň hukuklarynyň başga şahsa geçmegi.

3. Algydaryň hukuklarynyň başga şahsa geçmeginiň esaslary.

4. Bergini geçirmek.

Borçnamalarda şahslary çalyşmak barada düşünje.

Borçnamada özgerişler:

1) Içerki-şerti üýtgeýär.

2) Daşarky –mazmuny saklanyp, subýekti üýtgeýär. Miras hakly şahs barada oňa ähli hukuklar geçýär.

Taraplary çalyşmak:

1) Algydaryň hukugy geçende.

2) Bergi geçende. Talaby bermek –geleşik esasynda, kanun esasynda (algydaryň hukugyny bermek) Hukuk geçende regres talap babatda ulanylmaýar. Mysal üçin maşyn sürüji üçin eýesi zyýany töleýär, soň maşyn eýesi sürüjiden regres tertibinde. Tapawudy:

1. Bar bolan hukuk talap barada berlen arza esasynda ýüze çykýar. Algydar hukuklaryny geçirip bilýär. Emma onuň şahsyýeti bilen baglanyşykly bolsa bolmaýar. (aliment, jana, saglyga ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak) Maddy däl eşretler hem-iş abraýa, ada bolan hukuk, awtorlyk hukugy.

2. Hukugy berip bolýar kanuna, hukuknama şertnama garşy gelmeýän bolsa (bu 1-nji şertnama) 2-nji şertnama ýol berilmeýär–algydaryň şahsyýeti möhüm bolsa. Diňe bergidaryň razylygy bilen çalyşýar. Girew saklamagyň hukugy geçirilip bilner. Talap hakyky bolmasa

algydar täze algydaryň önünde jogap berýär. Hukuk geçýär kanun esasynda ýa-da algydarlaryň ylalaşygy esasynda. Kanun boýunça edara görnüşindäki tarap täzedan gurulanda miras berýänden hukuk mirasdüşere geçende. Hukuk geçende bergidaryň razylygy talap edilmeýär. (şertnamada, kanunda başgaça bolmasa). Algydar bergidary habarly edýär.

Bergini geçirmek-ýönekeý, ýazmaça, kepillendiriş edarasy tarapyndan. Bergini geçirmek algydaryň razylygynda. Kärhana satylanda habar berilmeli. Şeýle bolmasa 3 aý dowamynda algydar talap edip bilýär möhletinden öň ýerine ýetirmegi ýa-da bes edilmegi, hakyky däl diýip hasap etmegi, zyýanyň tölenilmegini. Ýüze çykan borçnama käbir halatlarda belli bir özgerişlere sezewar bolýar. Olar bolup biler: içeri, ýagny borçnamanyň şertleri üýtgeýär hem-de daşarky, ýagny borçnamanyň mazmuny saklanyp, onuň subýektiw düzümi üýtgeýär. Şunda miras hakly şahs barada gürrüň gidýär. Miras hakly bolanda birinji tarapa degişli-ähli hukuklar geçýär, diňe borçnama däl-de zat hukuklary hem geçýär.

Häzirki zaman ykdysady, şertlerinde borçnamada taraplar çalyşmak giň ulanylýar. Bu ýagdaý iki halatda bolup biler:

1. Algydaryň hukugynyň beýleki tarapa geçmegi.
2. Berginiň geçirilmegi.

Kanunçylykda algydaryň hukuklarynyň geçmeginiň esaslary we tertibi kesgitlenilýär. Talaby bermek (hukugy bermek) bolup biler geleşik esasynda, şeýle hem algydaryň hukugyny kanun esasynda bermek.

Algydaryň hukugy başga birine geçende regres talaplar babatda ol ulanylyp bilinmez. Maşyn sürüjiniň

günäsi bilen ýolagçy basdyrylanda, maşynyň eýesi degişli tölegi tölände, ol öz maşyn sürüjisine regres talaby bilen zyýan çeken tarapa tölenen tölegiň öweziniň dolunmagy barada talap bildirip bilýär. Diýmek hukugyň geçmegi we regres talaby tapawutlydyr.

1-njy halatda bar bolan hukuk geçýär.

2-nji halatda hukuk degişli talap bilen berlen arzanyň netijesinde ýüze çykýar.

Hukugy bermek ilkinji algydardan ony çalyşýana geçýär. Bu ýagdaýyň alamaty bir şahsa degişli hukugy doly alýar, beýleki bolsa hukugy doly ýitirýär. Algydar özüne degişli hukuklary we borçlary başga geçirip bilýär. Emma algydaryň şahsyýeti bilen aýrylmaz baglanyşykly hukuklar geçirilip bilinmez. Başga berilip bilinmeýän hukuklara aliment baradaky raýatyň janyna we saglygyna ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak baradaky talaplar (hukuklar) degişlidir. Şular ýaly hukuklara maddy däl eşretler hem girýär-iş abraý, ada bolan hukuk, awtorlyk hukugy, beýleki emläk däl hukuklar . Bu hukuklar alnyp hem bilinmez. Başga hili ýol bilen berlip hem bilinmez.

Hukugy başga birine bermek bolup biler, haçanda ol kanun, beýleki hukuk nama ýa-da şertnama garşy gelmeýäm bolsa. Ilkinji şert-borçnama boýunça hukugyň berilmegine ýol berilmeýär, eger-de bergidar üçin algydaryň şahsyýeti möhüm ähmiýete eýe bolsa. Şular ýaly halatda algydary başga biri bilen çalyşmak üçin bergidaryň razylygy talap edilýär. Döredijilik işinde şuna meňzeş ýagdaý bolup biler.

Algydaryň hukuklarynyň geçmegi baradaky kadalar raýat hukuk hasaplanylýar. Täze algydara ilkinji algydaryň hukuklary berlen pursatyndaky möçberde we şertlerde

geçýär. Şertnama boýunça ilkinji algydaryň hukuklarynyň belli bir bölegi hem geçirilip bilner ýa-da belli bi çäklendirmeler bilen hem geçirilip bilner.

Täze algydara borçnamanyň ýerine ýetirilmegini üpjün edýän hukuklar, talap bilen baglanyşykly beýleki hukuklar hem geçirilip bilner. Girew baradaky şertnama boýunça girew saklaýjynyň hukuklary geçirilip bilner, haçanda şol şahsa girew bilen üpjün edilen esasy borçnama boýunça bergidara bolan talap hukugy geçýän bolsa. Hukugyny berýän algydar täze algydaryň önünde jogapkärçilik çekýär, haçanda berilýän talap hakyky bolmasa.

Hukuklary geçirmek kanun esasynda ýa-da ilkinji we täze algydaryň arasynda baglaşylýan şertnama esasynda amala aşyrylýar. Kanuna laýyklykda hukuklar geçýär, haçanda edara görnüşindäki tarap täzeden guralanda ýa-da miras berýänden hukuk mirasdüşere geçende. Hukugyň geçmegi üçin esas köne we täze algydarlaryň arasyndaky aýratyn gatnaşyklar. Şonuň üçin hem hukugyň geçmegi barada bergidaryň razylygy talap edilmeýär, eger-de kanunda ýa-da şertnamada başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa.

Diýmek talap (hukuk) geçende borçnamada şahslaryň çalşylýandygy barada ýazmaça habar bermek ýeterlidir. Bu barada algydar bergidary habarly etmeli.

Bergini geçirmek. Umumy kada laýyklykda girew bilen üpjün edilen bergi başga birine geçirilende, girew berijiniň bähbidi üçin bellenen düzgün hereket edýär, ýagny girew bes edilýär- haçanda girew beriji täze bergidaryň borçlary boýunça jogapkärçiligi almaga razy bolmasa.

Bergini geçirmegin görünüşleri. Onuñ esasyny düzyän namanyñ görünüşleri ýaly ýönekeý, ýazmaça, kepillendiriş edarasynda tassyklanylýar.

Hukugy (talaby) bermekden tapawutlylykda bergini geçirmek algydaryñ bähbitlerini düýpli bozup biler. Belli bir hereketi etmek borjunyñ kimiñ üstüne ýüklenilýändigine algydar parhsyz bolup bilmez. Şonuñ üçin bergini geçirmek diňe algydaryñ razylygynda bolup biler. Şeýlelik bilen bergini geçirmek üçin üçinji şahsyñ ylalaşylan erkini aňlatmak zerur: ilkinji bergidaryñ, täze bergidaryñ we algydaryñ.

Bergini geçirmek çylşyrymlaşýar, haçanda ol bergidaryñ berýän emläk toplumynyñ düzümine girýän bolsa, mysal üçin kärhana satylanda. Şular ýaly halatda algydar üçin ýörite kepilller bellenilýär. Şol kepilleriñ biri kärhanany satmak barada satyjynyñ ýa-da satyn alyjynyñ habar etmek borjy.

Eger algydaryñ bergini geçirmäge bolan razylygy barada habar gelip gowuşmasa hem obýekt satylan bolsa, algydara belli bir kepilller berilýär. Ol 3 aýyñ dowamynda degişli borçnamanyñ bes edilmegine ýa-da möhletinden öň ýerine ýetirilmegine. Şunda bergi üzlüşilýär, şol bir wagtyñ özünde borçnamanyñ bes edilmegi ýa-da möhletinden öň ýerine ýetirilmegi bilen ýetirilen zyýanyñ tölenilmegini talap edip bilýär ýa-da kärhanany satmak – satyn almak barada şertnamany hakyky däl diýip hasap etmegi talap edip bilýär.

Algydar üçin ýene-de bir kepil (kärhanany satýan algydar üçin) bar, ýagny kärhananyñ düzümine girizilen ähli bergiler boýunça algydar habarly edilmese satyjy we satyn alyjy onuñ önünde bilelikde jogap berýärler.

Tema: 35. Borçnamalaryň bes edilmegi.

1. Borçnamany bes etmek barada düşünje .
2. Borçnamany bes etmegiň esaslary.
3. Borçnamany oňa gatnaşýanlaryň erki bilen bes etmek.
4. Borçnamanyň oňa gatnaşýanlaryň erkine bagly däl esaslary boýunça bes edilmegi.

Borçnama wagty boýunça gutarnyksyz hereket edip bilmez, ýüze çykan borçnama belli bir ýagdaýlar bolan halatynda bes edilýär. Borçnama gatnaşygynyň mazmuny boýunça bergidaryň peýdasyna belli bir hereketleri etmäge borçly bolýar. Borçnama doly ýa-da bölekli bilen bes edilip biliner.

Borçnamany bes etmegiň esaslary ýa-da usullary diýlende borçnamanyň bes edilmegine getirýän ýagdaýlara düşünilýär. Takyk esaslary (usullary) kanunda beýleki hukuk namada ýa-da şertnamada bellenilýär.

Şular ýaly esaslara şu aşakdakylar degişlidir; ýerine ýetirmek üçin berilýän pul (отступное), новация (täze düzgün), hasap (zaçýot), bergini geçmek, ýerine ýetirmegiň mümkin bolmazlygy, döwlet edarasynyň namasynyň kabul edilmegi, raýatyň aradan çykmagy, edara görnüşindäki tarapyň ýatyrylmagy, borçnamanyň bozulmagy, bergidary borçnamadan boşatmak (batyp galmak prosesi) raýatyň jenaýat jogapkärçiligine çekilmegi (azatlykdan mahrum etmek).

Adamyň janyna, saglygyna zyýan ýetirmek bilen baglanyşykly borçnamalar diňe ýerine ýetirmek bilen bes edilip bilner. Borçnamanyň bes edilmeginiň esasy netijesi algydar bilen bergidaryň borçnama hukuk arabaglanyşygynyň aradan aýrylmagydyr. Esasy

borçnamanyň bes edilmegi goşmaça (akssessor) borçnamalaryň hem bes edilmegine getirýär. Emma bank kepili esasy borçnama garamazdan hereket edýär.

Borçnama gatnaşýanlaryň erki bilen ony bes etmek iň köp ýaýran usulydyr. Borçnama bes edilýär, haçanada ol degerli ýerine ýetirilse. Degersiz ýerine ýetirmek borçnamany bes etmeýär, onda goşmaça hukuklar, borçlar ýüze çykýar - (jerime tölemek, ýetirilen zyýanyň tölenilmegini talap etmek). Umumy kada hökmünde, bu çäreleriň görülmegi bergidary borçnamany ýerine ýetirmekden boşatmaýar. (naturada) Bu kadadan çykmalar bolup biler kanunda belleniende ýa-da şertnamada taraplaryň ylalaşygy bilen.

Borçnama bes edilýär taraplaryň ylalaşygy bilen islendik wagta. Olar borçnamany indiki wagtda bes edip bilýärler ýa-da borçnama belleniilmezden öňki ýagdaýa hem gelip bilýärler. Şular ýaly ylalaşyk borçnamany belleýän şertnama nähili görnüşde baglaşylan bolsa, şolar ýaly hem baglaşylmaly.

Täze düzgün ilkinji borçnama çalşyrylýar (taraplaryň arasyndaky) başga borçnama bilen —onuň predmeti, ýerine ýetirmegiň usuly başga bolup biler. Mysal üçin, pul borçnamalary, emlägi gaýtaryp bermek, ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak karz borçnamasy bilen çalşyrylyp bilner (ýönekeýleşdirilýär). Şular ýaly täze düzgün karz şertnamasyny baglaşmak üçin belleniilen gönüşde amala aşyrylýar.

Kärende şertnamasyndan gelip çykýan borçnama satyn almak-satmak şertnamasy bilen çalşyrylyp bilner. Karz borçnamasy satyn almak-satmak şertnamasy bilen ýüki daşamak borçnamasy, ony saklamak borçnamasy

bilen. Girewe goýulan emläk girew saklaýjynyň eýeçiligine berlip bilner.

Görkezilen halatlarda-täze düzgün belenilende diňe ýerine ýetirmegiň predmeti ýa-da usuly çalşyrylyp bilner. taraplaryň çalşylmagy bolup biler, umumy kada hökmünde, talap başga birine berlende ýa-da bergi geçirilende. Borçnamanyň şertlerini üýtgetmek täze düzgün hasaplanmaýar. Täze düzgün bolanda öňki borçnama bes edilýär hem-de täze borçnama ýüze çykýar. Taraplaryň ylalaşygy bilen borçnama bes edilip bilner-ýerine ýetirmegiň deregine pul berlende (borçnamadan dänýäni üçin) ýa-da emläk berlende.

Kredit şertnamalaryndan gelip çykýan pul borçnamalary emlägi bermek bilen çalşyrylyp bilner. Girew gatnaşyklarynda girewe goýulan emläk girew saklaýjynyň eýeçiligine berlip bilner. Borçnamadan dänende berilýän puluň möçberi, ilkinji borçnamanyň möçberine laýyklykda taraplaryň özlari kesgitleýär.

Taraplaryň arasyndaky jedel (borçnama bilen baglanyşykly) ylalaşygyň baglaşylmagy esasynda kadalaşdyrylyp bilner. Şular ýaly ylalaşyk hereket edýän jedelli borçnamanyň şertlerine degişli bolup biler, şeýle hem ylalaşyk bu borçnamany täze borçnama bilen çalyşmak barada bolup biler.

Täze borçnama bilen çalşylanda öňki jedelli borçnama bes edilýär. Ylalaşyk bolup biler kazyýetden daşary baglaşylan ylalaşyk taraplaryň biri tarapyndan ýerine ýetirilmese, beýleki tarap kazyýete jedeliň çözülmegi barada ýüz tutup biler. Jedel kazyýetde seredilende hem ylalaşyk baglaşylyp bilner. Borçnama bes edilip bilner taraplaryň biriniň talaby boýunça. Bu usul

kanunda ýa-da şertnamada göz önünde tutulan halatlarda ýol berilýär.

Borçnamany ýerine ýetirmekden bir taraplaýyn boýun gaçyrmak bolup biler, mysal üçin şertnamada göz önünde tutulan garşylyklaýyn ýerine ýetirmek berjaý edilmese. Şular ýaly halatda borçnama kazyýete ýüz tutmazdan bes edilýär.

Käbir halatlarda kanuna laýyklykda kazyýet tertibinde şertnamanyň bes edilmegini talap etmek hukugy berlip bilner, şertnama kärendeçi ýa-da kärendä beriji goşulanda şeýle bolup biler.

Borçnama bes edilýär garşylyklaýyn birmeňzeş talap netijesinde, ýagny möhlet dolanda, möhlet görkezilmedik bolsa ýa-da talap etmek pursaty kesgitlenende. Şular ýaly halata hasap diýilýär. (zaçýot).

Garşylyklaýyn hasaplanylýar, haçanda borçnamada bir wagtyň özünde algydar-hem-bergidar bolup çykyş edýän şahslar gatnaşýan bolsalar. Birmeňzeş hasaplanylýar talaplar, haçanda onuň predmetleri kysymdaş alamatly bolsalar. (pul, bugdaý, we.ş.m.). Köplenç halatda pul borçnamalary hasap bilen bes edilýär. Hasap edilýän talabyň möçberine baglylykda borçnama doly ýa-da bölekleyin bes edilýär. Talaplar deň bolsa, borçnama doly bes edilýär.

Hasap bir taraplaýyn geleşik hasaplanýar. Onuň onuň amala aşyrylmagy üçin bir tarapyň arzasy ýeterlikdir. Hasaba hukugy bolan tarap käbir halatda gös-göni kanunda görkezilýär. Mysal üçin girew beriji, girew saklaýjy we beýlekiler. “Hasap taraplaryň ylalaşygy esasynda bolup biler. Taraplar öz gatnaşyklarynda hasaby ulanmazlygy hem göz önünde tutup bilerler.

Kanunda ýa-da şertnamada hasaba ýol berilmeýän halatlar bellänilip bilner. Mysal üçin, jana ýa-da saglyga ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak baradaky talap, aliment baradaky talap, ömürlük ekläp saklamak baradaky talap we beýlekiler.

Hasap – borçnamalary bes etmegiň has oňaýly we giň ýaýran usullaryndann biridir. Ony ulanmak taraplaryň özara gatnaşyklaryny ýönekeýleşdirýär. Şol bir wagtyň özünde hasap borçnamany degerli ýerine ýetirmegiň usulydyr.

Algydar bergini bagyşlap bergidary onuň üstüne ýüklenen borçlary ýerine ýetirmekden boşadyp hem biler. Bergini bagyşlamak ulanylyp bilner birtaraplaýyn hem-de ikitaraplaýyn borçnama boýunça. Ikitaraplaýyn borçnamada özara bagyşlamak hem bolup biler.

3. Borçnama bes edilip bilner oňa gatnaşýanlaryň erkine bagly däl esaslar boýunça. Şolar ýaly esaslardan biri ýerine ýetirmegiň mümkin bolmazlygy, ýagny borçnamanyň ýerine ýetirilmek mümkinçiliginiň aradan aýyryan ýagdaýlaryň ýüze çykmagy.

Şolar ýaly ýagdaýlara degişli şu aşakdakylar;

Borçnamanyň predmetiniň sandan çykmagy;

Borçnamany ýerine ýetirmegiň yeriniň elýeterli bolmazlygy (tebigy hadysa netijesinde); ygtyýarly edaranyň harydy çykarmagy gadagan etmegi, bergidaryň ýa-da algydaryň aradan çykmagy, edara görnüşindäki tarapyň ýatyrylmagy. Kanun şolar ýaly ýagdaýlaryň gutarnykly sanawyny kesgitlemeýär.

Bergidaryň we algydaryň bir şahsda gabat gelmegi hem borçnamanyň bes edilmegine getirýär. Mysal üçin,

karz şertnamasy soň bergidar mirasdüşer bolýar. Edara görnüşindäki tarap goşulýar başga biri bilen. Algydar we bergidar iki kärhana bir kärhana öwrülýär.

Raýatyň aradan çykmagy hem borçnamanyň bes edilmegine getirýär. Umumy kada hökmünde hukuklar we borçlar mirasdüşere geçýär, borçnamada taraplar çalşyrylýar. Şunda mirasdüşer bergidaryň borjy üçin jogap berýär. Borçnamalar bes edilýär, haçanda algydaryň we bergidaryň şahsyýetleri bilen baglanyşykly bolsa-aliment borçnamalary we beýlekiler. Şuňa deňşdirilýär raýaty öldi diýip hasap etmek. Raýat nam-nyşansyz ýiten diýlip hasap edilende bolsa, onuň emlägi dolandyryja geçýär.

Edara görnüşindäki tarap ýatyrylanda borçnama bes edilýär. Şunda umumy kada hökmünde, degişli hukuklar we borçlar geçirilmeýär. Bellenilen nobat tertibinde algydaryň talaby kanagatlandyrylýar. Batan kärhana boýunça borçnama bes edilýär. Degişli kanunda, beýleki hukuk prossedurany geçen soň namada göz önünde tutulan halatlarda edara görnüşindäki tarap ýatyrylanda borçnamany ýerine ýetirmek başga tarapyň üstüne ýüklenilip bilner. Borçnamada bolsa taraplar çalşyrylýar.

Möhletin dolmagy netijesinde hem borçnama bes edilýär. Bu düzgün-şert kanunda ýa-da şertnamada göz önünde tutulyp bilner. Şertnamanyň hereket möhletiniň gutarmagy taraplary onuň bozulmagy üçin jogapkärçilikden boşatmaýar.

Bergidarlaryň jogapkärçiligi paýlaýyn bolýar, eger-de kanunda ýa-da borçnamada (şertnamada) başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, ýagny solidar ýa-da subsidar.

Jogapkärçilik paýlaýyn hasaplanylýar, haçanda algydaryň önünde bergidarlaryň her biri kanunda ýa-da şertnamada bellenilen öz paýynyň çäginde jogap berýär. Mysal üçin şereket şertnamasynda solidar bilelikdäki jogapkärçiliginde algydar talap edip bilýär ýerine ýetirmegi ähli bergidarlardan (bilelikde) ýa-da olaryň islendiginden bergini doly ýa-da onuň bölegini.

Bu jogapkärçilik ýüze çykýar şertnamada ýa-da kanunda görkezilen bolsa. Telekeçilik işinde solidar hasaplanylýar- haçanda kanunda, hukuknamada, şertnamada başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa.

Goşmaça (subsidar) jogapkärçilik, bolýar haçanda algydarda esasy bergidar bilen bir hatarda ýene-de biri ýüze çykýar. Şunda algydar üçin belli bir kepil bolýar. Jogapkärçiligiň bu görnüşi ulanylýar şereket agzalary babatda, ýagny esasy bergidar bergini bermekden boýun gaçyrsa, talap goşmaça bergidara bildirilýär.

Tema: 36. Borçnamalaryň bozulmagy üçin jogapkärçilik .

1. Borçnamalaryň bozulmagy üçin jogapkärçilik barada düşünje we onuň ähmiýeti.

2. Borçnamalaryň bozulmagy üçin jogapkärçiligiň şertleri.

3. Bergidaryň jogapkärçiligini aradan aýyryýan ýagdaýlar.

4. Ýerine ýetirmegiň möhletiniň geçirilmegi.

5. Jogapkärçiligiň görnüşleri.

1. Borçnamalaryň bozulmagy üçin jogapkärçilik diýlende borçnamany bozan bergidara ulanylýan kanunda göz önünde tutulan emläk çäresine düşünilýär. Borçnamanyň bozulmagy üçin jogapkärçiligiň (emläk çäreleriniň) iki görnüşi bar:

1. Ýetirilen zyýanyň öwezini dolmak we
2. Jerime tölemek.

Birinjisi esasy hasaplanýar. Kanunda ýa-da şertnamada başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, ol hemişe ulanylýar. Ýetirilen zyýanyň öwezini dolmaktan tapwutlylykda, jerime ulanylyp bilner, haçanda kanunda ýa-da borçnamada ol gös-göni göz önünde tutulan bolsa.

Borçnamany bozan bergidar hasaplanýlar, eger-de ol ony ýerine ýetirmese ýa-da degişli (degerli) ýerine ýetirmese. Ýerine ýetirmedik hasaplanýlar, haçanda borçnamada göz önünde tutulan hereket amala aşyrylmasa. Eger ýerine ýetirmegiň predmeti hereketden saklanmak bolsa-şular ýaly hereketiň edilmegi. Degerli däl ýerine ýetirmek hasaplanýlar, haçanda bergidar hereketi degişli däl tarap barada, degişli däl wagtda, degişli däl usul bilen amala aşyrsa.

Mysal üçin, taslama instituty buýrujy bilen borçnama gatnaşygyna girip, taslamany düzmese, ol ýerine ýetirilmedik hasaplanýar. Eger taslama möhletinden soň tabşyrylan bolsa, kemçilikler bilen ýa-da doly möçberde bolmasa, degersiz ýerine ýetirildiği hasaplanýar.

Raýat –hukuk gatnaşyklarynda jogapkärçilik 2 esasy wezipäni ýerine ýetirýär:

1. Höweslendiriş
2. Öwezini doluş.

Borçnama ýerine ýetirilýäne çenli jogapkärçilik bergidary ýerine ýetirmäge höweslendirmeli- “ýerine ýetir, ýogsam tölärsiň” diýen ýörelge boýunça. Borçnama bozulandan soň bergidardan algydaryň alýan tölegi- öwezi doldurmak we jerime görnüşinde ýüze çykan tersin hukuk netijeleriniň üstüni ýapmaga sarp edilip bilner. Şol bir wagtda jogapkärçilik bergidaryň işinde kemçilikleriň bardygyna güwä geçýär. Bu ýagdaýyň bolsa şolar ýaly bergidarlar bilen şertnama gatnaşyklaryna girende ähmiýeti bar.

2. Borçnamanyň bozulmagy üçin bergidaryň jogapkärçiligi, umumy kada hökmünde ýüze çykýar –şu aşakdaky şertleriň barlygynynda:

1. Algydarda zyýanyň ýüze çykmagy.
2. Bergidaryň hereketleriniň hukuga garşy gelmegi;
3. Hukuga garşy hereketler bilen zyýanyň ýüze çykmagynyň arasynda sebäp arabaglanyşygynyň bolmagy;
4. Bergidaryň günäsiniň bolmagy.

Kanunda ýa-da borçnamada jogapkärçiligiň, günäniň barlygyna garamazdan ýüze çykmagy hem, göz önünde tutulyp bilner. Jerime tölemek görnüşinde jogapkärçilik ýüze çykanda (öwezini dolmak däl) görkezilen 4 şertden 2-siniň bolmagy ýeterlikdir, ýagny bergidaryň hereketiniň hukuga garşy gelmegi we onuň günäsi.

Ýetirilen zyýany tölemek diýlende (Rim hukugy döwründen bäri dowam edip gelişi ýaly) hakyky (“oňyn”) zyýan hem-de elden giderilen peýda düşünilýär. Ýetirilen zyýanyň öwezini doly dolmak diýlende şol ikisi bilelikde düşünilýär. Hakyky zyýan hasaplanylýar-ýetirilen gös-göni emläk zyýany we hukugy dikeltmek üçin çykdaýylar düşünilýär.

Elden giderilen peýda diýlende –alynmadyk ýagny hukuk bozulmadyk bolsa alynmaly bolan girdejiilere düşünilýär. Umumy ýörelge hökmünde ýetirilen zyýany doly tölemek zerurlugy berkidilýär. Emma çäklendirilen jogapkärçiligiň hem belenilmeginiň mümkinligi göz önünde tutulýar. Ýagny ýetirilen zyýany doly doldurmaga bolan hukugyň çäklendirilmegi.

Kanunda şertnamada bellenen zyýany doly tölemek ýörelgesinden çykma hökmünde, şu aşakdaky düzgünler bar:

1. Taraplar umuman zyýanyň öweziniň doldurylmagyny talap etmek hukugyndan mahrum edilip bilner, haçanda borçnamanyň bozulmagy üçin aýratyn jerime bellenen bolsa.

2. Taraplara zyýanyň öweziniň doldurylmagy talap etmek hukugy berilýär, emma diňe hakyky zyýan görnüşinde. Mysal üçin karz şertnamasy boýunça taraplaryň jogapkärçiligi; tabşyryksyz onuň bähbidine hereket edeniň önünde gyzyklanýan tarapyň jogapkärçiligi.

3. Kanunda (şertnamada) aýry-aýry çäklendirmeler belenilip bilner. Mysal üçin, ýük daşawanyň ýüki saklamagy üpjün etmegi üçin jogapkärçilik, ýük ýitirilende jogapkärçilik we beýlekiler.

Hukuga garşy gelýän hasaplanýlar kanunyň talaplaryny ýa-da beýleki hökmany kadalary bozmak. Kanunda gadagan edilen hereketleri etmek ýa-da etmeli hereketi amala aşyrmazlyk hukuga garşy gelýän hasaplanýar.

Bergidaryň hereketi borçnamany ýerine ýetirmezlikde ýa-da degerli däl ýerine ýetirmekde aňladylýan bolsa, ol hukuga garşy gelýän hasaplanýar. Herekete (hereketsizlige) baha bermegi kazyýet amala

aşyrýar. Emma borçnamany ýerine ýetirmezlik (ýük daşamak we. ş.m.) hukuga garşy gelýän hasaplanmaýar.

Bergidaryň üstüne ýetirilen zyýany tölemek borjy ýüklenilýär, ýagny borçnamanyň bozulmagy bilen arabaglanyşykda bolan bolsa.

Borçnama hukugynyň esasy ýörelgeleriniň biri borçnamany ýerine ýetirmegiň ýa-da degerli ýerine ýetirmedigiň günäsiniň bolmagy-jogapkärçilik üçin.

Raýat hukugynda-da, jenaýat hukugynda hem günä bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk görnüşlerinde bolup biler. Bilkatslaýyn hasaplanylýar, haçanda hereketiň hukuga garşy häsiýetini bilip, onuň netijesini hem çak edip, ony islese ýa-da şoňa ýol berse. Seresapsyzlyk –bilýär, emma öňüni alaryň diýip hereket edýär.

Jenaýat hukugyndan tapawutlylykda, raýat hukugynda jogapkärçiligiň möçberine günäniň görnüşi we derejesi täsir etmeýär. Bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk netijesinde zyýan ýetirilse hem zyýan doly möçberde tölenilmäge degişlidir. Borçnamany bozan bergidar günäli hasaplanylýar

Algydar borçnama ýerine ýetirilmese ýa-da degerli ýerine ýetirilmese, umumy kada hökmünde, jerimäni tölemek ýa-da zyýanyň öwezini dolmak talaby bilen diňe bergidara ýüz tutup bilýär, şol sanda borçnamany ýerine ýetirmek 3-nji tarapa ýüklenen hem bolsa.

3.Bergidaryň jogapkäriligi onuň günäsine esaslanýar. Ol jogapkärçilikden boşadylýar, eger subut edilse – borçnamanyň ýerine ýetirilmezligi onuň günäsi bilen däl-de käbir ýagdaýlar netijesinde bolan bolsa. Mysal üçin telekeçi bergidarlara üçin jogapkärçilik belgilenilende (günä bagly däl), ol jogapkärçilikden boşadylýar, eger ol subut

etse ýerine ýetirmegiň mümkin bolmazlygy ýeňip bolmajak güýjüň netijesinde bolandygyny.

Bergidar jogapkärçilikden boşadylyp bilner doly ýa-da bölekleyin, eger borçnamanyň ýerine ýetirilmezligi algydaryň günäsi bilen bolan bolsa. Algydaryň günäsi telekeçi bergidary hem jogapkärçilikden boşatmak üçin ýeterlik esas bolup biler.

Borçnamanyň ýerine ýetirilmezliginde ýa-da degerli ýerine ýetirilmezliginde taraplaryň ikisi hem algydar we bergidar günäli bolup bilerler. Şunda kazyýet bergidary jogapkärçilikden boşatman onuň möçberini aşakladyp biler. (50%; 3/1)- borçnamany bozmakda algydaryň bilkastlaýyn ýa-da seresapsyzlyk hereketleriniň ähmiýetini göz önünde tutup biler. Mysal üçin demir ýol kanunçylygynda borçnamanyň ýerine ýetirilmänligi üçin jogapkärçilikden boşadylýan halatlary (demir ýol guramasynyň) göz önünde tutulýar (ýük ýitirilende, kem gelende, zaýalananda). Olaryň önüni almak ýa-da aradan aýyrmak demir ýol guramasyna bagly bolmadyk halatlarynda.

4.Ýerine ýetirmegiň möhletiniň geçirilen ýagdaýynda günäli bolup biler hem bergidar, hem algydar. Bergidar ýerine ýetirmegiň möhletini geçiren hasaplanylýar, eger-de ol bellenen möhletde borçnamada göz önünde tutulan hereketi amala aşyrmasa. Şular ýaly ýagdaý bergidar üçin birnäçe amatsyz netijelere getirýär;

1. Ol möhletiniň geçirilmegi bilen baglanyşykly algydara ýetirilen zyýanyň öwezini dolmaga borçly;

2. Borçnamanyň ýerine ýetirilmezligi üçin onuň jogapkärçiligi artýar, ýagny ol öz günäli hereketleri üçin jogap berýär hem-de möhlet geçirilen wagtynda ýüze

çykýan netijelere hem jogap berýär- mysal üçin satyn alyja berilmeli haryt ony bermeli şahsyň ammarynda ýanýar,

3. Eger möhletini geçmegi bilen bergidaryň teklipe edýän ýerine ýetirmegi algydary gyzyklandyрмаýan bolsa, ol ýerine ýetirmegi kabul etmekden boýun gaçyryp bilýär hem-de ýetirilen zyýanyň öweziniň dolunmagyny talap edip bilýär. Mysal üçin konsert bilen çykyş etmeli artistler topary gelmeli günü gelmän, birnäçe gün geçenden soň gelse.

Algydaryň möhleti geçirmegi bolup biler, haçanda ol bergidaryň degerli ýerine ýetirmegini kabul etmese ýa-da etmeli hereketden saklansa. Mysal üçin önümi tabşyryan (postawşik) şertnamada göz önünde tutulan önümi maşynynda getirýär, satyn alyjy ony kabul etmekden boýun gaçyryar, boş ammar jaýlarynyň ýoklugyna salgylanyp ýa-da buýrujy ýerine ýetirijä esasy maglumatlary bermeýär, şol sebäpli tehniki taslamany düzmek mümkin däl. Montaj işlerini geçirmek üçin buýrujy potratça degişli enjamlary bermeýär.

Şu aşakdaky halatlarda möhlet geçirilse bergidar ýerine ýetirmegi saklap bilýär:

1. Algydar alanlygy barada dil haty bermekden boýun gaçyrsa,

2. Öň berlen bergi baradaky resminamany bermese

3. Dil hatynda gaýtaryp bermeginiň mümkin dældigini bellik etmese.

Şu halatlarda ýerine ýetirmeginiň saklanmagy üçin ol jogap bermeýär. Algydar möhlet geçirse, ol bergidara ýetirilen zyýany tölemäge borçly. Pul borçnamalarynda bergidar geçen möhlet üçin algydara göterimi tölemekden boşadylýar. Möhlet algydaryň günäsi bilen geçirilse.

Ulanylan edebiýatlaryň sanawy:

Esasy:

1. Türkmenistanyň Konstitusiyasy. Aşgabat, 2008.
2. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler, t.1, Aşgabat, 2008.
3. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler, t.2, Aşgabat, 2009.
4. Gurbanguly Berdimuhamedow. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. Aşgabat, 2007.
5. Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary. Aşgabat, 2007.
6. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň daşary syýasaty. Wakalaryň hronikasy. Aşgabat, 2007.
7. Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy. Aşgabat, 2007.
8. Gurbanguly Berdimuhamedow. Eserler ýygındysy. Aşgabat, 2007.
9. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdy täzeden galkyndyrmak baradaky syýasaty. Aşgabat, 2007.
10. Gurbanguly Berdimuhamedow. Täze Galkynys eýýamy: wakalaryň senenamasy – 2007 ýyl. Aşgabat, 2008.
11. Türkmenistanyň Raýat kodeksi, Aşgabat, 1999.

12. Türkmenistanyň Prezidentiniň 2007-nji ýylyň 15-nji fewralyndaky „Türkmenistanda bilim ulgamyny kämilleşdirmek hakyndaky“ permany.
13. Türkmenistanyň Prezidentiniň 2007-nji ýylyň 4-nji martyndaky „Bilim-terbiýeçilik edaralarynyň işini kämilleşdirmek hakyndaky“ karary.

Gosmaça:

1. Türkmenistanyň „Bilim hakyndaky“ kanuny. 2009.
2. Türkmenistanyň “Eýeçilik hakyndaky” kanuny. Aşgabat -1993 .
3. Türkmenistanyň Gümrük kodeksi. Aşgabat - 1994 .
4. Türkmenistanyň “Haryt biržasy hakyndaky” kanuny – Aşgabat-1993 .
5. Türkmenistanyň “Kärhanalar hakyndaky” kanuny – Aşgabat- 2000.
6. Türkmenistanyň “Paýdarlar jemgyýetleri hakyndaky” kanuny – Aşgabat- 1999.
7. Türkmenistanyň Salgytlar hakyndaky kodeksi. Aşgabat - 2005.
8. Türkmenistanyň “Sowda hakyndaky” kanuny. Aşgabat - 2002.
9. Türkmenistanyň Suw hakyndaky kodeksi. Aşgabat - 2004.
10. Türkmenistanyň “Telekeçilik işi hakyndaky” kanuny. Aşgabat - 1993.
11. Türkmenistanyň Ýer hakyndaky kodeksi. Aşgabat - 2004.
12. Türkmenistanyň “Uglewodorod serişdeleri hakyndaky” kanuny. Aşgabat - 2008.

13. Türkmenistanyň “Işin kabir görnüşlerini ygtyýarlylandyrmak hakyndaky” kanuny. Aşgabat – 2008.
14. Türkmenistanyň Kadalaşdyryjy hukuk namalar hakyndaky kanuny. Aşgabat-2005.
15. Türkmenistanyň “Ylmy intellektual eýeçilik hakyndaky” kanuny. Aşgabat - 1992.
16. Türkmenistanyň “Haryt nyşanlary, hyzmat ediş nyşanlary we harytlaryň gelip çykan ýerleriniň ady hakyndaky” kanuny. Aşgabat – 2008.
17. Türkmenistanyň “Oýlap tapyşlar we senagat nusgalary hakyndaky” kanuny. Aşgabat - 2008.
18. Türkmenistanyň “Lizing hakyndaky” kanuny. Aşgabat – 1999.
19. Türkmenistanyň Ýaşayyş jaý kodeksi. Aşgabat - 1991.
20. Türkmenistanyň “Girew hakyndaky” kanuny. Aşgabat - 1993.
21. Türkmenistanyň daşary ýurtda ýerleşýän döwlet eýeçiligi hakyndaky kanun. Aşgabat , 2010.
22. Türkmenistanyň Söwda we deňiz gatnawynyň kodeksi. Aşgabat - 2008.
23. Türkmenistanyň “Eýeçiligi döwletiň garamagyndan aýyrmak we hususylaşdyrmak hakyndaky” kanuny. Aşgabat - 1997.
24. Гусев А.С. Гражданское право. Учебник. Том 1. часть общая.-Москва-2001
25. Гусев А.С. Комментарий к Гражданскому Кодексу.-Москва-2002
26. Калпин А.П. Гражданское право. Учебник. Том 1. часть общая.-Москва-2002.

- 27.Калпин А.П. Гражданское право в схемах. часть общая.-Москва-2002.
- 28.Калпин А.П. Тесты по гражданскому праву. Часть 1 и 2 - Москва-2002.
- 29.Корнеев В.П. Практикум по гражданскому праву. Часть 1,2.-Москва-2002.
- 30.Bekiýew I.B. Türkmenistanda töwerekdäki tebigy gurşawy goramagyň we ondan peýdalanmagyň hukuk meseleleri, Aşgabat -2002.
- 31.Nuryýew Ý.M. Borçnamalaryň ýerine ýetirilmegini üpjün ediş serişdeleri. Altyn Asyryň ykdysadyýeti žurnaly. №8 – Aşgabat-2007.
- 32.Nuryýew Ý.M. Daşary ykdysady şertnamalary baglaşmagyň aýratynlyklary.. Altyn Asyryň ykdysadyýeti žurnaly. №9 – Aşgabat-2007.
- 33.Nuryýew Ý.M. Şertnama (kontrakt) baglaşmagyň usullary. Altyn Asyryň ykdysadyýeti žurnaly. №3-4 – Aşgabat-2007.
34. Türkmenistanyň Prezidentiniň karary bilen tassyklanan “Edara görnüşindäki taraplary döwlet tarapyndan hasaba almagyň we olaryň hasabyny ýöretmegiň tertibi hakyndaky” Düzgünnama. Aşgabat, 2006.